

De redactie die verantwoordelijk is voor deze editie van Literatuur bestaat uit:

Mw. drs. J.N. de Wildt-Rentier

Eindredactie

Mw. J.M. Nobel-Eikelboom MA

Projectleiding

Drs. A. van Groningen

Eerste druk, herziene uitgave 2015

© Driestar onderwijsadvies. Gouda, The Netherlands

ISBN: 978 90 8983 087 6

Vormgeving en druk: Vanderperk Groep, Groot-Ammers

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, digitalisering of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Poëzieanalyse

1.1 Inleiding	6
1.2 Klank en rijm	12
1.3 Strofebouw	24
1.4 Metrum en ritme	29
1.5 Beeldspraak	40
1.6 Stijlfiguren	53
1.7 Dichtsoorten naar de vorm	68
1.8 Dichtsoorten naar inhoud en karakter	76
1.9 Oefengedichten met vragen	89
1.9.1 Een gedicht	90
1.9.2 De spoortrein	92
1.9.3 Noach	96
1.9.4 Een vaderlandsche geschiedenis	98
1.9.5 Een naam in de schelpen	100
1.9.6 De chirurg	104
1.9.7 Vader en zoon	106
1.9.8 Margraten	108
1.9.9 Sneeuw in Overijssel	110
1.9.10 Ex Tenebris	113
1.9.11 Bibliografie voor Dirk de Jong	114
1.9.12 Grotere opdrachten	121

Hoofdstuk 2 Verhaalanalyse

2.1 Literaire genres	124
2.2 Personages	129
2.3 Perspectief	136
2.4 Tijd	145
2.5 Ruimte	151
2.6 Structuur	158
2.7 Spanning en stijl	166
2.8 Thema, titel en motto	180
2.9 Verhalen met vragen	189
1. Clair-obscur	190
2. Farooq	197
3. Passer domesticus	212
4. De grootvader	218
5. De adelaars	225
6. Bericht uit de bezemkast	236

Register kernbegrippen	253
Bronvermeldingen	256

1.1 Inleiding

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

- vorm
- inhoud
- proza
- poëzie
- ambiguïteit

Onder vreemden

Het speelt het liefste ver weg op het strand,
het kind dat nooit zijn eigen vader ziet,
die overzee is in dat andere land.

Het woont bij vreemden en het went er niet.
Zij fluisteren erover met elkaar.
Heimwee huist in zijn kleren en zijn haar.

En altijd denkt het dat hij komen zal:
vandaag niet meer; maar morgen, onverwacht -
en droomt van hem en roept hem in de nacht.

Ik wacht u, Vader van de overwal.

Ida Gerhardt

Ida Gerhardt

Een gedicht over een kind met heimwee? Misschien, maar waarom staat 'Vader' dan met een hoofdletter? Wat is de boodschap van deze dichteres met dit gedicht?

Gedichten geven de werkelijkheid weer zoals de dichter die voelt. Door de kernachtigheid blijven dichtregels snel in het geheugen hangen.

Poëzie is overal: op geboorte-, trouw- en rouwkaarten, in de reclame of op een muur. Ook in de Bijbel kom je poëzie tegen: in de Psalmen, maar ook Spreuken en grote gedeelten van de profeten zijn poëzie. In het Nieuwe Testament staat ook poëzie. Dat zie je niet in elke vertaling even duidelijk, maar wanneer je sommige gedeelten van zinnen onder elkaar zet, valt het meteen op.

God is geopenbaard in het vlees,
is gerechtvaardigd in de Geest,
is gezien van de engelen,
is gepredikt onder de heidenen,
is geloofd in de wereld,
is opgenomen in heerlijkheid.

1 Timotheüs 3 vers 16 (Statenvertaling)

Beelden

De dichter

Toen het letterkundig tijdschrift
Hem een briefje toe deed komen,
Waarin stond: 'Mijnheer, uw verzen
Waren lang niet slecht, we zullen
Er eerdaags een paar van plaatsen.'
Zwol zijn borst tot slagschiphoogte.
Heel zijn leven werd nu anders.
Hij ging doen alsof hij grote
Mensen hoogstpersoonlijk kende.
Hij zei stad wanneer jij blad zei.
Hij zei held wanneer jij speld zei.
Hij zei ach wanneer jij dag zei.
En daarvan wilde hij leven!

Gerrit Komrij

Een dichter hoopt dat de lezer herkent wat hij verwoordt. Daarvoor maakt hij gebruik van beelden. Je moet door die beelden heen leren zien naar wat erachter ligt. Dit hoofdstuk helpt je de beelden beter te begrijpen met behulp van de gereedschappen die een dichter gebruikt.

Laat je echter niet verblinden door alle technieken in de volgende paragrafen.

vorm
inhoud Niet alleen de **vorm**, de *manier waarop het gedicht is gemaakt*, is van belang, de **inhoud**, *wat er staat, de boodschap*, moet daar naadloos bij aansluiten. Vorm en inhoud horen een twee-eenheid te vormen.

Samen met anderen lezen en erover praten, helpt gedichten te begrijpen, evenals het visualiseren ervan. Neem er de tijd voor. Er staat niet voor niets zoveel wit om een gedicht heen. Het heeft ruimte nodig om jou iets te zeggen.

Je bent doorgaans niet de eerste die een gedicht leest en het probeert uit te leggen. Er zijn boeken geschreven waarin gedichten worden uitgelegd. Als je iets weet over de dichter zelf, kan dat je ook helpen bij het vaststellen van de betekenis. Er is veel over dichters geschreven, maak er gebruik van.

Ik-gedichten

Erwtensoep

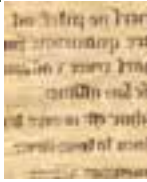
Mijn moeder die je verder met geen stok het ijs op kreeg
Kookte in het schaatsseizoen enorme pannen erwtensoep
En deelde deze uit vanaf de steiger van ons zomerhuisje

De soep genoot een faam tot ver achter de dijken
Men reed er graag een plas voor om of kluunde zich de bramen
Een enkeling trotseerde een nat pak onder de brug

Slechts eenmaal is zij ingegaan op een verzoek om het recept
Een vage kennis wou het sturen naar zijn zuster in Amerika

In de lente kregen we een kaart: we really enjoy your erwtensoep
We nemen elke dag een stukje bij de koffie

Ingmar Heytze

Gaat het in dit gedicht werkelijk over de moeder van Ingmar Heytze?
Net zoals met **proza** (*verhaal*) in de ik-vorm is het ook met **poëzie** (*gedicht*). Een dichter kiest ervoor de ik-vorm te gebruiken om het gedicht dichterbij de lezer te krijgen, maar daarom hoeft het nog niet over de dichter zelf te gaan.

proza
poëzie

Ambigüiteit

Bij het lezen van poëzie is nog iets belangrijk: het verschijnsel ambigüiteit.

Ambigüiteit is *de meerduidigheid van woorden of zinnen*. Je kunt het ook betrekken op poëzie. Sommige gedichten kun je op meerdere manieren uitleggen. De dichter Nijhoff was zich erg bewust van ambigüiteit. Hij benoemt het in zijn verhalend gedicht *Awater*:

ambigüiteit

Het wordt stil, het wordt warmer in de zaal.
Steeds zilter waait dun ratelend metaal.
De schrijfmachine mijmert gekkepraat.
Lees maar, er staat niet wat er staat. [...]

Niet elke betekenis is zonder meer mogelijk. De uitleg moet toepasbaar zijn op het hele gedicht en niet alleen maar op een klein stukje.

Ten slotte

In de volgende paragrafen staan veel fragmenten en complete gedichten. Als je ze aandachtig leest, vind je vanzelf wel een gedicht dat je aanspreekt of een dichter van wie je wel meer gedichten wilt lezen. Veel plezier bij het lezen van gedichten! Deze paragraaf begon met een gedicht over een eenzaam kind. Als afsluiting nu een gedicht over iemand die ook eenzaam is geweest.

Tweespraak

Waarom waren het herders
Die hun kudde en veld
Verlieten toen de boodschap
In Bethlehem werd verteld?

Omdat er een Lam
En een herder kwam.

Waarom waren het vissers
Die van schip en net
Werden weggeroepen
Bij 't meer van Genesareth?

Omdat Hij een Vis
En een Visser is.

Weet jij waarom de krijgsknecht
Bloem en blad afrukt
En een kroon van stelen
Op 't droevig voorhoofd drukt?

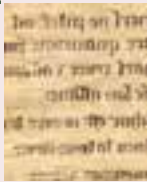
O Roos zonder doorn
Uit doornen geboren!

Ach, dat Hem de vijand
Kende met een kus,
en dat Hij zijn vrienden
Vreemd bleef tot Emmaüs?

Ach, waren wij dat niet?
Ach, ik niet? ach, jij niet?

M. Nijhoff

Opdrachten

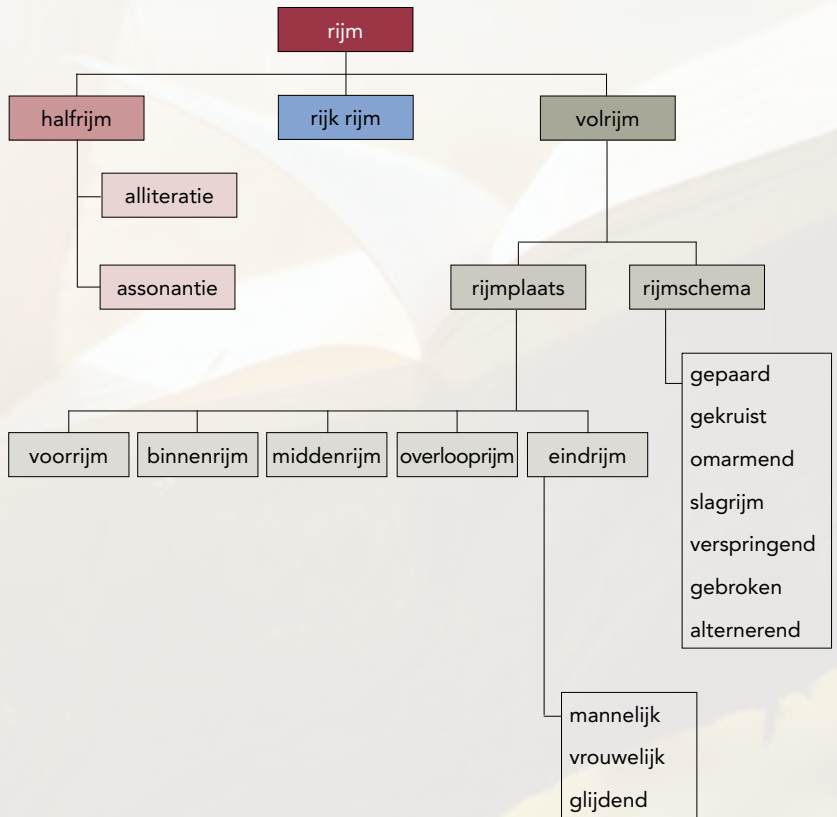
1. Waaraan zie je dat hiernaast gedicht poëzie is en geen proza? Noem meer dan één argument.
2. Wat valt op aan de opbouw van dit gedicht?
3. Wat bedoelt de dichter met de laatste twee zinnen?
4. Zoek een illustratie die past bij dit gedicht. Leg uit waarom jij vindt dat deze illustratie passend is.
5. Zoek twee gedichten op die ook over eenzaamheid gaan. Vergelijk deze gedichten met de twee gedichten uit deze paragraaf. Noteer zo veel mogelijk verschillen en overeenkomsten.

1.2 Klank en rijm

Kernbegrippen

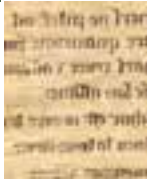
Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

Rijmen op herfst (6)

Servië, Servischer, Serfst:
eindelijk rijmt er iets op herfst.

Lennaert Nijgh

Het woord 'herfst' is niet zo makkelijk als rijmwoord; vier medeklinkers achter elkaar, dat geldt maar voor weinig Nederlandse woorden. Een dichter kiest klanken niet willekeurig, maar hij wil er iets mee overbrengen. Dat doet hij door de woorden zo te kiezen, dat ze zijn gevoel het beste weergeven. Soms gebruikt een dichter veel dezelfde klanken, soms wisselt hij ze juist af. Als je wel eens een gedicht hebt geschreven, heb je misschien geprobeerd de zinnen aan het eind op elkaar te laten rijmen. Er zijn veel dichters die dat ook doen, maar je kunt rijm ook op andere manieren gebruiken. In deze paragraaf bekijken we op welke manieren dichters met rijm werken.

Rijm

Onze vroegste literatuur is helemaal op rijm gemaakt, dat onthoudt makkelijker in een tijd van mondelinge overlevering. Sinds de komst van de boekdrukkunst en de toename van de leesvaardigheid hoeft rijm niet meer. Toch gebruiken dichters nog steeds rijm. Waarom? Dankzij rijm kan een dichter woorden extra nadruk geven. Het rijm zorgt daarnaast voor eenheid. Herhaling van klanken kan de gevoelswaarde van het gedicht versterken. Bovendien kan het spanning oproepen als de lezer een rijmklank verwacht tijdens het lezen.

Rijm is de herhaling van een klank in beklemtoonde lettergrepen die vrij dicht bij elkaar staan. Bij het woord rijm denken velen slechts aan een gedicht zoals:

rijm

Vandaag is het vijfentwintig jaar geleden
Dat en in het huwelijk zijn getreden.

Er zijn echter wel meer soorten rijm dan alleen rijm aan het eind van een regel. Achtereenvolgens bespreken we de soorten halfrijm en volrijm en het schema dat de dichter voor volrijm kan gebruiken.

Halfrijm

Halfrijm is het rijmen van alleen de klinkers of alleen de medeklinkers. Er zijn twee soorten halfrijm: alliteratie en assonantie.

halfrijm

Bij **alliteratie** of medeklinkerrijm zijn de beginmedeklinkers in beklemtoonde lettergrepen gelijk. Andere aanduidingen hiervoor zijn stafrijm en beginrijm. Als eerste een voorbeeld waarin overdreven geallitereerd wordt, vervolgens een poëtisch voorbeeld.

alliteratie

Zeven zwarte zwanen zwommen zwoegend door de zwarte zee.

In de schaduw der zwellende zeilen verborgen
Voor de maan, die de mast op de wateren mat,
In den slaap van het licht, tussen avond en morgen,
Stond ik, slaaploos ter reling van 't reilend fregat.

Geerten Gossaert

De titels van kinder- en stripboeken allitereren vaak: Jip en Janneke, Maaïke en Marijke, Donald Duck. Ook veel reclame-uitingen en merken gebruiken alliteratie: Gouda's Glorie, Heerlijk helder Heineken. Door alliteratie kun je iets makkelijk onthouden, het blijft 'hangen' in je geheugen. Een dichter kan alliteratie ook gebruiken om bepaalde woorden extra nadruk te geven.

assonantie

Bij **assonantie** of klinkerrijm *rijmt alleen de klinker of tweeklank*: lamp - brand, lief - diep. Let erop dat korte klinkers op elkaar rijmen en lange klinkers ook, maar dat een korte klinker niet rijmt op een lange. Dus in het gedicht hieronder rijmt man - naam niet, maar vader - naam wel.

Ik heb een man gezien. Hij heeft geen naam.
Geef hem ons aller vóornaam bij elkaar.
Hij is de zoon van een vrouw en een vader.
Zodra de rode zon is opgegaan
gaat hij de stad in. Hij komt langs mijn raam.
De avond blauwt, hij komt er weer vandaan.
M. Nijhoff

Bij het noteren van assonantie is het overigens toegestaan tussenliggende niet-beklemtoonde lettergrepen met dezelfde klinker ook op te schrijven. Ze zijn niet bepalend voor het vóórkomen van de assonantie, maar versterken deze wel.

Lang rolt, een bol van klank, de knal van 't schot
Bonzend van wand tot wand, 't gebergte rond.
J.A. dèr Mouw

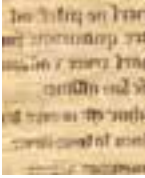
Hier zou je dus kunnen noteren: Lang-van-klank-knal-van-van-wand-wand.

Volrijm

volrijm Bij **volrijm** is er *klankovereenkomst van zowel de klinkers als de daaropvolgende medeklinkers*.

-O oude boom in de achtertuin
hoe kaal en lelijk is je kruin,

M. Nijhoff

Volrijm is de bekendste vorm van rijm en komt ook het meest voor. Vooral gelegenheidsgedichtjes bevatten vaak alleen dit soort rijm.

Zuiver volrijm moet aan vier voorwaarden voldoen:

1. gelijkheid van de klinkers in de laatste beklemtoonde lettergreep;
2. gelijkheid van alle klanken volgend op de laatste beklemtoonde lettergreep;
3. verschil in de medeklinkers voorafgaand aan de laatste beklemtoonde lettergreep;
4. vergelijkbare klemtoonstructuur.

'Sinterklaas en pieterbaas' voldoet aan de vier voorwaarden van zuiver volrijm.

Men spreekt van **rijk rijm** of rime riche als *het woord of een gedeelte van het woord letterlijk wordt herhaald*, zoals licht - ligt, bezat - zat. Als een dichter hiervan veel gebruikmaakt, heeft hij er óf een bepaalde bedoeling mee, óf hij toont weinig dichttalent. In onderstaand voorbeeld benadrukt het rijk rijm het woordspel van de dichter.

rijk rijm

Drucker

Mijn Drucker leeft in droeven druck,
Want drucken druckt hem weinigh druck.
't Waer geen bedruckte Drucker,
Viel 't drucken maer wat drucker.

C. Huygens

Vergelijk bovenstaand gedicht met het volgende fragment. Welk verschil valt op?

Verlangen

Ik denk aan je, verlang naar je.
Ik droom over je en verlang nog meer naar je.
Ik word overspoeld door hartstocht en passie.
Ik voel me verloren in al mijn liefde voor jou.
Red me mijn liefste
uit deze kolkende zee van gevoelens en emoties,
die uitgaan van mij naar jou..

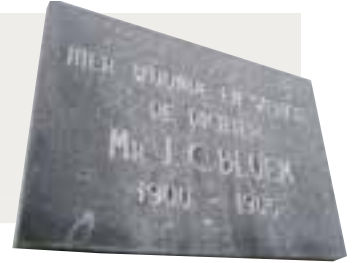
N.N.

Rijmplaats

Rijmende woorden kunnen op diverse plaatsen in de regel staan. Het gaat dan om woorden met volrijm. Achtereenvolgens bespreken we voorrijm, binnenrijm, middenrijm, overlooprijm, eindrijm en dubbelrijm.

voorrijm Bij **voorrijm** rijmt het eerste woord van opeenvolgende versregels.

Geen leed is voor de levenden te ontvlieden,
Maar in één aarde eindigt alle pijn,
Waar de verradenen en die verrieden
Vergeten in de slaap der eeuwen zijn.
J.C. Bloem

Ruisende wanden, en schittrende zalen,
Bruisende bekers en ramplende schalen,
Blinkende toortsen in flonkrend kristal,
Klinkende kelken en jubelgeschal!
Schaatrende buien van lachen en zingen,
Klaatrende stromen en kurken aan 't springen;
Spreien van dons voor het uitgerukt lijf,
Reien van vrinden in 't zalig verblijf!
P.A. de Génestet

binnenrijm **Binnenrijm** is het rijmen van woorden in een en dezelfde versregel.

Daar gingen ze, zingende hand in hand
M. Nijhoff

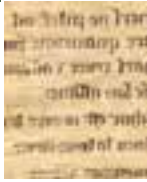
Ik ben geboren uit zonnegloren
H. Gorter

middenrijm Bij **middenrijm** rijmen woorden in opeenvolgende versregels, op overeenkomstige plaatsen in de regel (dus niet aan het begin of eind), min of meer onder elkaar.

T' en zijn de Joden niet, Heer Jesu, die u cruysten,
Noch die verradeliijk u togen voort gericht,
Noch die versmadeliijk u spogen int gesicht
Jacobus Revius

Kranten plakken grijs op mijn raam
deze dag. Ze zakken pas rond koffie-
tijd als mistig ochtendblad
de grond in, zwaar en nat.

Hilbrand Rozema

Overloopprijm is het rijmen van de laatste lettergreep van een regel op de eerste lettergreep van de volgende regel. Dit wordt ook wel kettingrijm genoemd.

overloopprijm

Zo'n paard, dat met een klap of stamp
een man vermorzelen kan, tilde zijn poot
gehoorzaam in de holte van zijn hand,
want hij behoedde hem voor struikelen op al zijn wegen.

Koos Geerds

Bij **eindrijm** staan de rijmwoorden aan het eind van de versregel. Deze vorm van volrijm komt het meeste voor.

eindrijm

Natuur is voor tevredenen of legen.
En dan: wat is natuur nog in dit land?
Een stukje bos, ter grootte van een krant,
Een heuvel met wat villaatjes ertegen.

J.C. Bloem

Er zijn drie soorten eindrijm: mannelijk, vrouwelijk en glijdend volrijm. Bij **mannelijk** of staand rijm wordt de beklemtoonde lettergreep niet gevolgd door een andere lettergreep. Bij **vrouwelijk** of slepend rijm komt er na de beklemtoonde lettergreep nog één onbeklemtoonde lettergreep en bij **glijdend** rijm komen er nog twee onbeklemtoonde lettergrepen na de beklemtoonde lettergreep. Deze variant komt in onze taal niet zo veel voor.

mannelijk

**vrouwelijk
glijdend**

mannelijk volrijm	koop - loop / gewond - stond
vrouwelijk volrijm	kopen - lopen / gewonden - stonden / gedreven - gebleven
glijdend volrijm	kinderen - hinderen / verwonderen - donderen

Dubbelrijm is een vorm van eindrijm, waarbij aan het einde van twee versregels niet één, maar twee rijmklanken staan:

dubbelrijm

Komt ooit een ware leeuw rechtstreeks op u aan
Dan is 't beste om maar regelrecht uit den weg te gaan
Doch niet als hij opgezet of dood is
Daar er in dat geval volstrekt geen nood is
De Schoolmeester (G.J. van de Linde)

rijmschema

Rijmschema's

Bij eindrijm in een gedicht met strofes wordt vaak *een bepaalde volgorde aangehouden van de rijmklanken*. Je noemt dat een **rijmschema**. Er bestaan verschillende rijmschema's. De verschillende rijmklanken krijgen een letter volgens het alfabet mee en zo kun je het schema van een heel gedicht kort noteren. Van het volgende gedicht is het rijmschema abab cdcd. We noemen dit schema gekruist.

Aan het malle mannetje Mussert

Intrigantje, dilettantje, (a)

Onverstandje, mal geval, (b)

Arrogantje, dwingelandje, (a)

Kwasterige niemendal. (b)

Nijdig ventje, vals serpentje (c)

Malcontentje, wat een pech. (d)

Hitler kent je, want hij zendt je (c)

Met een zoethoudertje weg. (d)

L. Kruidenier

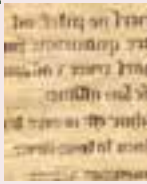
Dit zijn de meest voorkomende schema's:

gepaard rijm	aabb
gekruist rijm	abab
omarmend rijm	abba
slagrijm	aaaa
Voor drieregelige strofes:	
verspringend rijm	abcabcdefdef

gebroken rijm

Daarnaast is er gebroken rijm en alternerend rijm. Bij **gebroken rijm** *doorbreekt een nieuwe rijmklank de verwachte regelmaat*. Dat kan dus op verschillende manieren, bijvoorbeeld: abcb of abac. **Alternerend rijm** (of alternantie) is *een schema waarbij om en om mannelijk en vrouwelijk rijm wordt gebruikt*. Het gekruist rijm wordt soms wel alternerend genoemd, omdat daarbij vaak een afwisseling is tussen mannelijk en vrouwelijk rijm.

alternerend rijm

Opdrachten

Welke rijmsoort ontdek je in de volgende fragmenten? Noteer zowel de woorden/klanken die het betreft als de rijmsoort.

1. Woninglooze

Alleen in mijn gedichten kan ik wonen,
Nooit vond ik ergens anders onderdak;
Voor de eigen haard gevoelde ik nooit een zwak,
Een tent werd door den stormwind meegenomen.

Alleen in mijn gedichten kan ik wonen.
Zoolang ik weet dat ik in wildernis,
In steppen, stad en woud dat onderkomen
Kan vinden, deert mij geen bekommernis.

Het zal lang duren, maar de tijd zal komen
Dat vóór den nacht mij de oude kracht ontbreekt
En tevergeefs om zachte woorden smeekt,
Waarmee 'k weleer kon bouwen, en de aarde
Mij bergen moet en ik mij neerbuig naar de
Plek waar mijn graf in 't donker openbreekt.

J.J. Slauerhoff

2. Libera nos, domine!

De wind woei om het eenzaam huis
In 't laatste avonduur;
Toen lichtte een vreemde de klink der deur
En zat bij 't open vuur.

Ik dierf niet vragen wie hij was
En hij gaf teken noch taal;
En ik noodde hem niet, maar hij zat aan
Naast mij aan 't avondmaal.

Mijn lippen trilden en in mijn hart
Laayde hittige haat;
Maar hij glimlachte en hief tot mij
Zijn bitterschoon gelaat.

En 'k sprak en zei: Ik kèn u niet!
Wat, aan mijn haard, zoekt gij?
Doch hij antwoordde niet, maar hief zijn hand,
En brak het brood met mij.

En ik herkende...; 's morgens vroeg
Is hij weer heengegaan...
Maar 't laatste van dit bitter lied
Zal God alléén verstaan.

Geerten Gossaert

3. een paar momenten van de dag lukt
het mij te vluchten in een nieuwe wereld
daar zucht ik niet langer en is er geen
stem meer in mijn rug hoewel ik weet
dat ik terug moet maar ik huil niet.
Hans Lodeizen
4. Zoek twee nieuwe voorbeelden van alliteratie en/of assonantie in reclame.
Knip ze uit en neem ze mee.
5. Maak zelf een gedichtje van vier regels waarin je minstens één keer alliteratie en één keer assonantie gebruikt.

Welke rijmsoort ontdek je in de volgende fragmenten? Kies uit: voorrijm, binnenrijm, middenrijm, dubbelrijm en eindrijm.

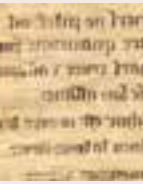
6. Zo zoekend, talmend, steen bekloppend
met schorre stem psalmen galmend tegen angst
Hilbrand Rozema

7. Heer Schimmelpenninck
Heer Schimmelpenninck weet van sparen
Jaren at hij boter, vlees noch vis!
Dat erger is,
Heer Schimmelpenninck is in 't geven
even milde of waar 't een varwe¹ koe,
en nog niet toe.
Nochtans heeft hij veel geld gewonnen,
tonnen gouds: hij voerde koopvaardij,
en kocht daarbij
het goed te Schimmelpenninckhoven,
boven d' honderd-vijftig bunder groot...
en, gaat hij dood,
wat zal heer Schimmelpenninck hebben?
Rebben², rompe en al in 't graf geleid,
plus de eeuwigheid!

Guido Gezelle

¹ varwe: onvruchtbaar geworden koe, die daardoor geen melk meer geeft

² rebben: ribben

8. Najaarslaan

Ik sprak: "Het is een betoverd slot,
Dat lang op sprookjeswijs
Geslapen heeft en stil gewacht,
Op één, die de poorten ontdekken zou,
De dode gewelven wekken zou
Van 't huis, dat ieder mensenhuis
Te boven gaat in pracht."

Jacqueline E. van der Waals

9. De werkster

Zij kent de onderkant van kast en ledikant,
ruwhouten planken en vergeten kieren,
want zij behoort al kruipend tot de dieren,
die voortbewegen op hun voet en hand.

Gerrit Achterberg

10. Noteer van de volgende strofe welk type eindrijm is gebruikt.

In deze trein kom ik mijn vader tegen:
een man van dertig, scherp gescheiden haar,
met lange slanke vingers, die bij elk gebaar
met kalme zachte zekerheid bewegen.

Menno van der Beek

11. Noteer van de volgende strofe welk type eindrijm is gebruikt.

Toen was hij pijlsnel naar de boerderij gevlogen
En zwolg een groot glas bier met toegeknepen ogen,
Stak zijn sigaar op, en zo onverwacht, als koen,
Gaf hij de boerendeern een hartlijke' afscheidszoen,
Die geurig klapte en klonk, en zei: 'ziedaar, me lammetje!
'k Heb achting voor je bier en dank je voor je vlammetje!'

P.A. de Génestet

12. Noteer twee boek- of striptitels waarin volrijm is gebruikt.

Wat is het rijmschema van de volgende strofes? Geef dat met letters weer en noem daarna het rijmschema.

13. Hazenballade

Dit groene land is waar wij wonen,
met knolgewassen in de vette klei.
Dit lieve land is vol van jou en mij
en van jouw boven- en mijn ondertonen.
Menno van der Beek

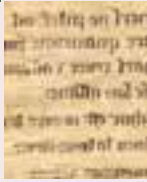

14. Wie kan de tijd uitkopen
Door op haar in te lopen?
Zo ver de voeten dragen,
zo ver reiken de plagen.
Frank Daen

15. De bewaarder

Hij gaf geen krimp. Hij had de tijd
steeds aan de lijn. Hij ging zijn gang
onaangedaan en zonder onderscheid
werd toegewijd zijn leven lang
al wat hem overkwam bewaard.
Niets ging verloren. Hij vergat
zorgvuldig alles wat in kaart
gebracht een codenummer had.

Zo vond zijn leven plaats. Totdat
hij, dwalend langs de schappen
zich met zijn registratie mat.
Opeens stond hij naar lucht te happen
en moet gevallen zijn, maar dat
wist aan zijn aandacht te ontsnappen.
Harmen Wind

16. Vader

Vader kocht ooit
een verzameld werk:
een bundel gedichten
van degelijk merk.

bij wat hij mooi vond
zette hij strepen
een enkele keer
een uitroepeteken

bij tijd en wijle
herlees ik die
zeer summiere
biografie

in een code
van strepen en stippen
steeg het water
hem naar de lippen
Willem Wilmink

17. Reiziger 'doet' Golgotha

Zij hebben Hem, zonder zich af te vragen
of Hij het kon verdragen,
met nagels aan een kruis geslagen.

En toen Hij daar te lijden hing,
- een spijker is een lelijk ding -
zei Hij: Vader vergeef het hun.

Zei Hij: ze weten niet wat ze doen.
Het was hun er immers om te doen,
om eens te zien, wat of Hij nu zou doen!

Zo heeft Hij nog voor hen gebeden,
en in Zijn sterven aan hen meegegeven
een alibi voor hun geweten.

En ik stond in de verte quasi wat te praten
met 'n paar onnodige, onnozele soldaten.
Ze deden immers tóch, wat ze niet konden laten.

Maar Hij beriep zich op het allerlaatste:
de handen van Zijn Vader; - nog vóór Pasen
moest ik me naar mijn schip in Jaffa haasten.
Gerrit Achterberg

Gerrit Achterberg

1.3 Strofebouw

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

- strofe
- couplet
- distichon
- terzine (terzet)
- kwatrijn
- kwintet
- sextet
- septet
- octaaf

Deïsme

De mens is voor een tijd een plaats van God.
Houdt geen gelijktken nog iets bijeen,
dan wordt hij afgeschreven op een steen.
De overeenkomst lijkt te lopen tot
deze voleinding, dit abrupte slot.

Want God gaat verder, zwenkend van hem heen
in zijn miljoenen. God is nooit alleen.
Voor gene kwam een ander weer aan bod.

We zijn voor hem een vol benzinevat,
dat hij leeg achterlaat. Hij moet het kwijt,
al de afval, met zijn wezen in strijd.

Sinds hij zich van de schepping onderscheidt,
gingen wij dood en liggen langs het pad,
wanneer niet Christus, koopman in oudroest,
ons juist in zo'n conditie vinden moest;
alsof hij met de Vader had gesmoesd.

Gerrit Achterberg

In sommige gedichten staan alle regels onder elkaar, in andere gedichten staat hier en daar een witregel, zoals hier. Soms staan er tussen de witregels telkens evenveel versregels, soms wisselt dat, zoals in dit gedicht. We noemen zo'n *ge-deelte tussen twee witregels* een **strofe** (bij een lied noemen we het een **couplet**). De meest voorkomende strofelengtes hebben ook een naam. Bij meer dan acht regels per strofe geven we deze strofe geen speciale naam.

**strofe
couplet**

<i>Naam</i>	<i>Aantal regels</i>
Distichon	twee
Terzine	drie (als het onderdeel is van een sonnet, zie 1.7, noem je het een terzet)
Kwatrijn	vier
Kwintet	vijf
Sextet	zes
Septet	zeven
Octaaf	acht

Opdrachten

Noteer van de gedichten 1-4 hoe de strofes worden genoemd.

1. Wie werkelijk gelooft is als een vogel.
De paradijsboom die de wereld is
Staat voor de naderende duisternis,
De vogels zingen godlof-in-den-hoge.

Ze zijn er zeker van dat morgenvroeg
De zon weer schijnen zal, de zon weer schijnen,
Alles weer met de wereld in het reine;
en dag, een handvol leven, is genoeg.

De vogels leven zonder aarzeling.
Kon ik mij zo volkomen overgeven
Aan wat mijn roeping is, toekomst of niet.

Want ik geloof toch in de God van 't leven
Die sterfelijk over de aarde ging?
Maar ik ben altijd kleiner dan mijn lied.
Guillaume van der Graft

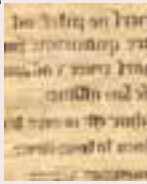
2. Onder vreemden

Het speelt het liefste ver weg op het strand,
het kind dat nooit zijn eigen vader ziet,
die overzee is in dat andere land.

Het woont bij vreemden en het went er niet.
Zij fluisteren erover met elkaar.
Heimwee huist in zijn kleren en zijn haar.

En altijd denkt het dat hij komen zal:
Vandaag niet meer; maar morgen, onverwacht -
en droomt van hem en roept hem in de nacht.

Ik wacht u, Vader van de overwal.
Ida Gerhardt

3. Moritura te salutat*

Dit zijn Uwe wegen,
Ook de mijne? 'k weet het niet, mijn God,
Al mijn wenschen en begeerten zwegen.
Toen Gij tot mij spraakt, ik sprak niet tegen,
Ik aanvaardde Uw gebod.

Of mijn hart dit wilde?
'k Heb niet naar het schreien van mijn hart gevraagd.
Toen Uw glimlach mijne ziel doortrilde
En mijn glimlach gloren deed, verstilde
't Al in mij, dat schreit of klaagt.

Dit zijn Uw gedachten,
Ave, Heer, U groet die sterven gaat.
Dat het ja van hare stille nachten
En het amen harer dagen door geen klachte
Worde ontheiligd en geschaad.

Jacqueline van der Waals

* zij die gaat sterven groet u

4. De waterlelie

Ik heb de witte waterlelie lief,
Daar die zo blank is en zo stil haar kroon
Uitplooit in 't licht.

Rijzend uit donker-koele vijvergrond,
Heeft zij het licht gevonden en ontsloot
Toen blij het gouden hart.

Nu rust zij peinzend op het watervlak
En wenst niet meer...

Frederik van Eeden

5. In het volgende gedicht staan de strofes in de verkeerde volgorde. Wat is de goede volgorde? Waarom?

Requiem

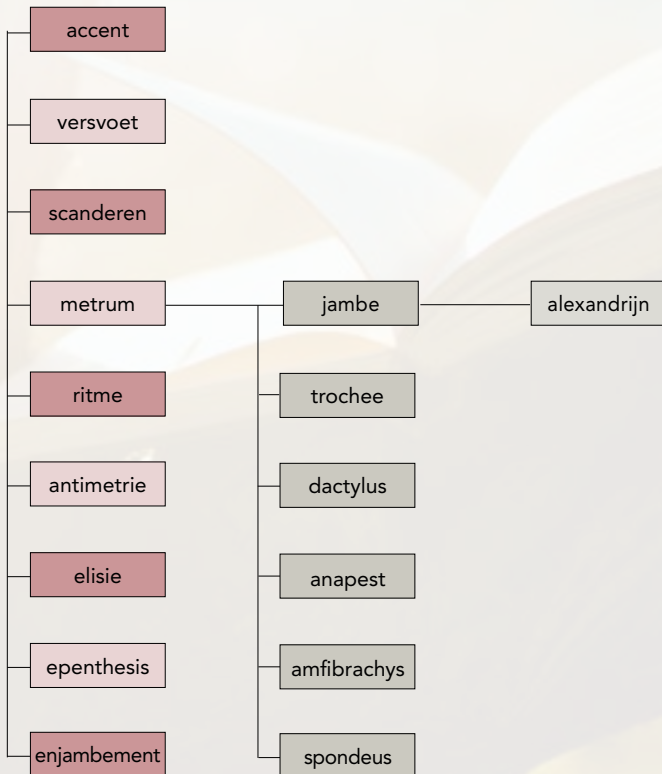
- A Te Middelharnis, denk ik, 'k denk aan hem
en bed zijn hoofdje tussen hart en schouder,
en zing voor hem dit lichte requiem.
- B Te Middelharnis is een kind verdronken,
Sober berichtje in het avondblad:
onder een hooiberg die had vlam gevat
en naast een zolderschuit, die was gezonken.
- C En kranten waaien weg en zijn verouderd,
de dagen korten, nachten worden kouder,
maar over 't water komt zijn kleine stem.
- D Zes dagen heeft het in mij nageklonken.
Op het kantoor vroeg men: zeg, heb je wat?
Ik werkte door, maar steeds weer hoorde ik dat:
te Middelharnis is een kind verdronken.
Ed. Hoornik

1.4 Metrum en ritme

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

Begin eens bijvoorbeeld met twaalf lettergrepen
 Vervolg dan met elf, en met tien enzovoort
 Het is met zulke schrandere knepen
 Dat de vakman de lezer bekoort
 Telkens zo'n syllabe minder
 Veredelt het metrum niet
 Daarin zit de hinder
 Zoals u wel ziet
 Nu nog 'n paar
 Doch meteen
 Zo maar
 Een
 Drs. P

Metrum

- accent** Niet elke lettergreep krijgt evenveel nadruk. Dat is zo in het dagelijkse taalgebruik, maar dat geldt nog sterker bij poëzie. Dichters maken gebruik van **accenten**, *klemtonen*, om nadruk te leggen op wat zij belangrijk vinden.
- metrum** **Metrum** (of maat) is *de regelmatige afwisseling van sterker en zwakker beklemtoonde lettergrepen*.

Er was een huis waar weinig kon gebeuren,
 omdat aan bijna alles was gedacht
 Menno van der Beek

Als we in deze regels boven een zwakker beklemtoonde lettergreep het teken \sim zetten en boven een sterker beklemtoonde het teken -, dan krijgen we:

\sim - \sim - \sim - \sim - \sim - \sim - \sim - \sim - \sim - \sim
 Er was een huis waar weinig kon gebeuren,
 \sim - \sim - \sim - \sim - \sim - \sim - \sim - \sim
 omdat aan bijna alles was gedacht

Deze regels kunnen vervolgens in vijf dezelfde delen verdeeld worden:

\sim - / \sim - / \sim - / \sim - / \sim - / \sim
 Er was een huis waar weinig kon gebeuren,
 \sim - / \sim - / \sim - / \sim - / \sim -
 omdat aan bijna alles was gedacht

Deze *gelijke delen* waarin een versregel verdeeld kan worden, heten **versvoeten**. Het op deze manier verdelen van een regel in versvoeten heet **scanderen**. Ook wanneer je een dichtregel zo voorleest dat het metrum duidelijk hoorbaar is, noem je dat scanderen.

versvoet
scanderen

Opmerkingen:

- Wanneer het eind van een versregel een onbeklemtoonde lettergreep te veel of te weinig heeft, verandert het metrum daardoor niet.
- Bij het scanderen van een versregel moet je iedere keer weer voor aan de regel beginnen.

Tip

Niet altijd is het makkelijk om direct te weten waar in een zin de klemtonen staan. Hoe vind je ze toch?

1. Kijk eerst naar de woorden met meer dan één lettergreep. Waar ligt in die woorden de klemtoon?
2. Zoek vervolgens naar belangrijke werkwoordsvormen en zelfstandig naamwoorden van één lettergreep. Die krijgen ook een klemtoon.
3. Kijk of je een regelmaat ontdekken kunt. Dan heb je het metrum gevonden.
4. Als je geen regelmaat ziet, pas dan stap 1-3 toe bij de volgende regel.

Soorten metrums

De volgorde van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen kan verschillen. We bespreken hier zes volgordes.

Jambe: deze bestaat uit twee lettergrepen, waarvan de tweede de klemtoon heeft: $\sim -$.

jambe

De jambe is de meest gebruikte versvoet in de Nederlandse poëzie, omdat deze het meest overeenkomt met het natuurlijk ritme van ons taalgebruik. Als geheugensteuntje kun je onthouden dat het woord jambe zelf het tegenovergestelde metrum heeft.

$\sim - / \sim - / \sim - / \sim - / \sim - / \sim$

De koelies kermen op de zwarte kaden

J.J. Slauerhoff

Een **alexandrijn** is een zesvoetige jambe. Dat wil zeggen dat de versregel uit zes jamben bestaat.

alexandrijn

$\sim - / \sim - / \sim - / \sim - / \sim - / \sim$

De Zee, de Zee, klotst voort in eindeloze deining

Willem Kloos

trochee **Trochee:** versvoet van twee lettergrepen, waarvan de eerste de klemtoon heeft: - ∼. Als geheugensteuntje kun je onthouden dat het woord trochee het tegenovergestelde metrum heeft.

- ∼ / - ∼ / - ∼ / - ∼

Alles had ons moeten scheiden,
alles bracht ons tot elkaar

Jan van Nijlen

anapest **Anapest:** drie lettergrepen; eerst twee zwak beklemtoonde lettergrepen, als laatste een sterk beklemtoonde: ∼ ∼ -. Er is een geheugensteuntje: het woord anapest heeft zelf het metrum van een anapest.

∼ ∼ - / ∼ ∼ -

In het diepst van het woud
't Was al herfst en erg koud -
Liep een heer in zijn eentje te dwalen.

Piet Paaltjens

dactylus **Dactylus:** drie lettergrepen; een sterk beklemtoonde, gevolgd door twee zwakker beklemtoonde. - ∼ ∼. Het geheugensteuntje is: het woord dactylus heeft zelf het metrum van een dactylus.

- ∼ ∼ / - ∼ ∼ / - ∼ ∼ / -

Grauw is uw hemel en stormig uw strand,
Naakt zijn uw duinen en effen uw velden,

E.J. Potgieter

amfibrachys **Amfibrachys:** drie lettergrepen, waarvan de middelste lettergreep de sterk beklemtoonde is: ∼ - ∼. Geheugensteuntje: Het woord 'amfibrachys' betekent 'omarmend'.

∼ - ∼ / ∼ - ∼ / ∼ - ∼ / ∼ - ∼

De bomen zien zwart, van de zwellende botten

G. Gezelle

∼ - ∼ / ∼ - ∼ / ∼ - ∼ / ∼ - ∼

Wij komen ter wereld, met rouw, uit de graven;

J. Hanlo

Spondeus of spondee: *twee lettergrepen, allebei sterk beklemtoond*: --. De spondee komt alleen voor in afwisseling met de dactylus. Voornamelijk in vertalingen van Homerus door bijvoorbeeld Boutens of Vosmaer.

spondeus

- - / - ~ ~ / - ~ ~ / - ~ ~ / - ~ ~ / - ~ ~

Toen daar bad de verhevene bitter beproefde Odysseus.

C. Vosmaer

jambe	~/ ~-/ ~-/ ~-
trochee	-/~-/~-/~-
anapest	~/ ~-/ ~-/ ~-
dactylus	-~/ ~~/ ~~/
amfibrachys	~/ ~-/ ~~/ ~-
spondeus	--

Ritme

Het metrum is een strakke afwisseling van sterk en zwak beklemtoonde lettergrepen. Als je dat zo strak gaat voorlezen, klinkt dat lelijk en dat is niet de bedoeling. Dichters zetten de woorden in een gedicht in zo'n volgorde dat er min of meer vanzelf een natuurlijk **ritme** ontstaat: *het metrum plus de zinsmelodie en het tempo*. Ritme is een natuurlijke, vloeiende golfbeweging van snel en langzaam uit te spreken lettergrepen, van korte en lange klanken en van lettergrepen zonder en lettergrepen met accent.

ritme

Opdrachten

Scandeer van de fragmenten 1-11 de eerste versregel en benoem het metrum.

1. Ik zag de mensen in de straten,
hun armoe en hun grauw gezicht, -
toen streek er over de gelaten
een luisteren, een vleug van licht.
Ida Gerhardt
2. Moeder, weet je nog hoe vroeger
Toen ik klein was, wij tezaam
ledren nacht een liedje, moeder,
Zongen voor het raam?
M. Nijhoff
3. Indien de jonkheid niet en deugt
En geeft de schuld niet aan de jeugd.
De vader zelf verdient de straf
Die haar geen beter les en gaf.
Jacob Cats
4. In het midden van mei, als de nachtegaals zingen,
En de avondglans huwt aan de morgense schijn,
Als de schuchtere geur van de late seringen
Zich mengt met de geur van de vroege jasmijn.
Geerten Gossaert
5. Daar kreuwelt en kruipt in het wuivende riet
Een wondertje, klein als een vlekje.
Het juicht en het zingt er z'n hoogste lied
Op een veilig en stil-beschut plekje.
En 't fluit er al vragend 'zeg hoor je me niet?'
Karrekiet karrekiet - orre iet orre iet.
Jan H. de Groot

6. Dieuwertje, heugt je nog d' avond voor Paas?
Eer ik je vragen ging, stapte ik mijn plaats,
Mijn woning, mijn schuren, mijn stal nog eens om,
Vast peinzend: tot alles is zij wellevom.
J. Potgieter
7. Kan het zijn dat de lier die sinds lang niet meer ruiste
die sinds lang tot geen harten in dichtmuziek sprak,
weer opeens van verrukking en hemellust bruiste
en in stromende galmen het stilzwijgen brak?
Da Costa
8. Zij zullen de wereld bewonen,
zij namen het wonder ter hand,
de mensen van nacht en van nevel
brengt Hij naar het heilige land.
Guillaume van der Graft
9. De koopman zit op zijn kantoor en somt
Bij 't walmend licht der lamp de winst van 't jaar:
Hij telt zijn posten preevlend bij elkaar
En cijfert, tot zijn rug zich dieper kromt.
Albert Verweij
10. Vaste Rots van mijn behoud,
Als de zonde mij benauwt,
Laat mij steunen op Uw trouw,
Laat mij rusten in Uw schaûw,
Waar het bloed, door U gestort,
Mij de bron des levens wordt.
Jacqueline van der Waals
11. Toen ik een knaap was in 't zorgloze leven
Gordde ik mijzelf en liep naar mijn lust;
Vrij in mijn wandlen en zoeken en streven.
Vrij in mijn reizen, mijn dromen, mijn rust.
De Génestet
12. Kies een metrum en maak een vierregelig gedicht over de natuur waarin je dit metrum zo strak mogelijk volgt.

J. van der Waals

Antimetrie en enjambement

De laatste dag

Ze grepen hem terwijl zijn vrienden sliepen
En het verraad kuste als een vriend zijn mond.
Rumoer was in de stad, en mannen liepen
Met toortsen in de donkre straten rond.

Een menigte drong op het plein: ze riepen:
'Kruis hem! Kruis hem!' - Hij, die gebonden stond
Voor het paleis, zag in hun oogen 't diepe
Geheim, waarvoor hem God ter wereld zond.

En naakt werd hij gekruisigd door soldaten,
De vrouwen weenden en de priesters praatten,
Er werd gedobbeld en veel wijn vermorst.

Het voorhang scheurde, dooden werden wakker,
Een man wierp zilver ten verdoemden akker.
Het is volbracht! - Zijn hoofd viel aan zijn borst.
M. Nijhoff

antimetrie

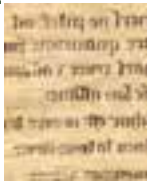
Een dichter kan op het metrum variëren. Doordat hij afwijkt van het eenmaal gekozen patroon, komt er nadruk te liggen op wat de dichter extra belangrijk vindt. Nijhoff doet dat hier in regel 2, 6 en 7. We spreken dan van **antimetrie**: *in metrische poëzie wordt het metrum op een bepaalde plaats bewust doorbroken*. Er is dan een beklemtoonde lettergreep op een plaats waar je een onbeklemtoonde zou verwachten. In het omgekeerde geval, een onbeklemtoonde lettergreep extra op een plaats waar een beklemtoonde zou moeten staan, spreken we niet van antimetrie.

enjambement

Regel 6 en 7 eindigen apart, niet op een plaats waar je normaal gesproken in de zin een pauze zou inlassen: 'stond – voor' en 'diepe – geheim'. We noemen dit **enjambement**: *je moet als lezer dan naar een volgende versregel, terwijl je normaal gesproken helemaal geen rustpauze zou inlassen op die plaats*. Enjambement kan ervoor zorgen dat rijmwoorden soms minder opvallen, zodat het geheel natuurlijker, ritmischer klinkt. Sterke enjambementen vind je daar waar bij elkaar horende zinsdelen gescheiden worden.

Elisie en epenthesis

Niet altijd passen de woorden in het gekozen metrum. Er zijn twee ontsnap-

pingsmiddelen om de versregel in overeenstemming te brengen met het metrum: elisie en epenthesis.

Er is sprake van **elisie** als een zwak beklemtoonde klank - meestal een stomme 'e' of de onbeklemtoonde lettergreep 'de' - weggelaten wordt om de versregel in overeenstemming te brengen met het metrum. Soms wordt de stomme 'e' in de spelling weggelaten of door een apostrof vervangen, soms blijft hij staan maar moet hij om metrische redenen niet uitgesproken worden. Bij bovenstaand gedicht gebeurt dat bij 'donkre'.

elisie

Epenthesis is een soort omgekeerde elisie; in een woord wordt - doorgaans vanwege het metrum - een onbeklemtoonde lettergreep met een stomme 'e' ingelast:

epenthesis

't Verlaten landhuis

De late najaarszon ging dalen,
 En in 't verlaten beukenwoud
 Was 't lover in de laatste stralen
 Van louter vuur en louter goud;
 Maar in de schaduwen der bomen
 Hing schemer als een teer beklag
 Van 't komend duister om het domen,
 Om het verscheiden van den dag.

[..]

Geen wellekom zal meer ontmoeten,
 Van jonge lach en jongen blos,
 Den koene ruiter die tot groeten
 Intoomt zijn steigerende ros;
 Er waren enkel dode dromen
 Waar eenmaal woonden lach en lied;
 De avondwind vaart door de bomen,
 Maar ach, een echo voert hij niet!

[..]

Geerten Gossaert

In dit voorbeeld komt zowel epenthesis (*wellekom* in plaats van *welkom*) als elisie (*'t* in plaats van *het*) voor.

Opdrachten

13. Wat is het metrum van deze strofe? Waar is sprake van antimetrie? Wat is de bedoeling hiervan?

Dit sprakeloze samenkomen
en Hollands licht over de stad -
Nooit heb ik wat ons werd ontnomen
zo bitter, bitter liefgehad.
Ida Gerhardt

14. Waar is in deze strofe sprake van antimetrie? Wat is de bedoeling hiervan?

Gans in het wonderbaar verhaal verloren,
Terwijl hij mijmrend in de haardgloed staart,
lijkt het hem of, door God daartoe verkoren,
Hij met zijn dieren over 't water vaart.
Aart van der Leeuw

15. Waar is in deze strofe sprake van antimetrie? Wat is de bedoeling hiervan?

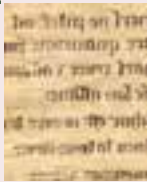
Met opgetrokken schouders, toegeknepen ogen,
haast dravend en vaak hakend in de mat,
lelijk en onbeholpen aan zusters arm gebogen,
gaat elke week de idioot naar 't bad.
M. Vasalis

M. Vasalis

16. Zoek in je psalmboek naar twee voorbeelden van elisie. Noteer ze met de vindplaats.
17. Zoek in je psalmboek naar een voorbeeld van epenthesis in psalm 118. Noteer dit met de vindplaats.
18. Lees het volgende fragment. Zie je er elisie en/of epenthesis in? Zo ja, waar?

Vader wiens strenge stem gebod of bad,
Moeder al liefde in mijn erinnering,
En broers en zusters die uw levens schat
Steeds verder vond van d' armen eneling
P.C. Boutens

19. Waar staat een enjambement in de volgende strofe? Heeft het hier een bepaalde functie?

Jezus schreef met Zijn vinger in het zand.
Hij bukte Zich en schreef in 't zand, wij weten
niet wat Hij schreef, Hij was het zelf vergeten,
verzonken in de woorden van Zijn hand.
Gerrit Achterberg

20. Waar staat een enjambement in de volgende strofe? Heeft het hier een bepaalde functie?

Het was zomerdag.
De doodstille straat lag
te blakeren in de zon.
Een man kwam de hoek om.
M. Nijhoff

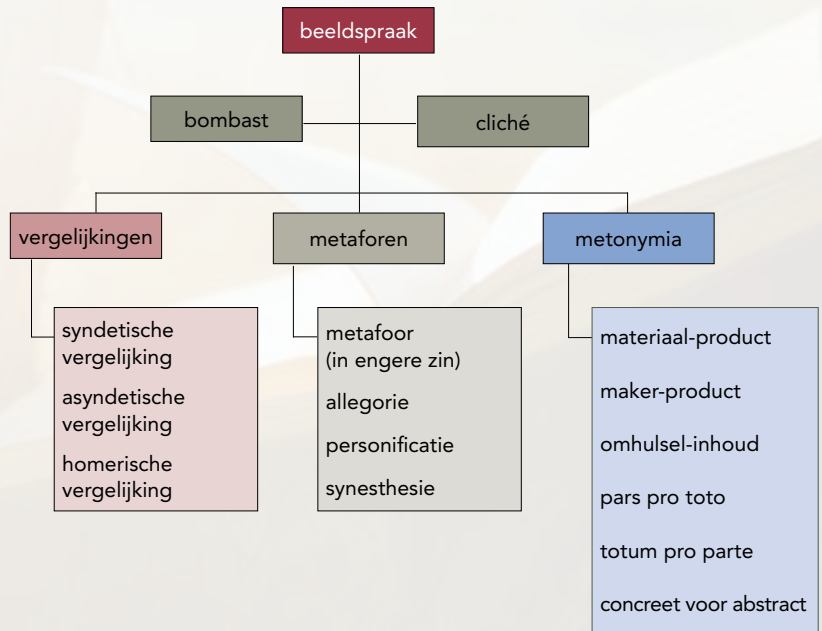
21. Waar staat een enjambement in de volgende strofe? Heeft het hier een bepaalde functie?

Aan de waterkant
Twee paarden roerloos naast elkaar.
hun spiegelbeelden rimpelen ineen.
Ik sta erbuiten wat zij zien,
ik hoor niet wat het water fluistert.
Hun zintuig zegt mij niets, vervuld
ben ik van de taal die niet kan luisteren
Koos Geerds

1.5 Beeldspraak

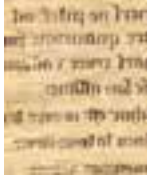
Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

weer gaat de wereld als een meisjeskamer open
het straatgebeuren zeilt uit witte verten aan
arbeiders bouwen met aluinen handen
een raamloos huis van trappen en piano's

Paul Rodenko

Beeldspraak

Als de dichter een verband opmerkt tussen zijn onderwerp of thema en iets anders, kan hij gebruikmaken van beeldspraak. Hij brengt dan een 'beeld' in zijn gedicht aan. Kijk maar in het gedicht hierboven. Rodenko vergelijkt de wereld met een meisjeskamer. Beeldspraak is figuurlijk taalgebruik. De dichter gebruikt een hulpmiddel om zijn boodschap zo duidelijk mogelijk over te brengen. Voor de lezer kan het wel eens lastig zijn om de boodschap te ontdekken achter de beeldspraak. Als je de beeldspraak na aandachtig lezen wel begrijpt, roept zo'n verband tussen beeld en object vaak een verrassend effect op, dat blijft 'hangen'. Er zijn vele vormen van beeldspraak. Aan de orde komen diverse soorten vergelijkingen, de metafoor, de personificatie, de synesthesie en verschillende vormen van de metonymia.

Vergelijkingen

Bij **vergelijkingen** worden *twee zaken met elkaar in verband gebracht en naast elkaar gezet; er is overeenkomst tussen beide zaken*. Dat kan op diverse manieren.

vergelijkingen

Vergelijking met verbindingswoord (of syndetische vergelijking): de bekendste en meest voorkomende soort *vergelijking* is die met 'als', of met 'zoals', soms met 'van'.

**vergelijking met
verbindings-
woord**

Als grote bloemen komen zij uit 't blauwe duister.

M. Vasalis

En als zijn schaduw volgt hem trouw de hond.

Aart van der Leeuw

Vergelijking zonder verbindingswoord (of asyndetische vergelijking): *beeld en object staan zonder verbindingswoord naast elkaar*.

**vergelijking
zonder verbin-
dingswoord**

O, als ik troosten kon, dan kon ik wenen.
Kom, leg Uw hand op dit papier; mijn huid;
verzacht het vreemde door de druk verstenen
van het geschreven woord, of spreek het uit.

Leo Vroman

En langs zich, zwart fantoom, ziet hij de stoet verdwijnen.

Geerten Gossaert

homerische vergelijking

Homerische vergelijking: de *vergelijking is zeer breed uitgewerkt*. De homerische vergelijking omvat niet het hele gedicht, de vergelijking is *een deel van het gedicht*.

Toen werd de zee wel als een groot zwaar man
Van vroeger eeuw en kleding, rijker dan
Nu in dit land zijn: bruin fluweel en zij
Als zilver en zwart vilt en pelterij
Vèr uit Siberisch Rusland; geel koper
Brandt vele lichtjes in de plooiën der
Hozen, in knopen en in passement
Van het breed overkleed, wijd uithangend.
Was zo de zee? Nee, nee, een stad geleek
Ze, pleinen en straten in de kermisweek,
Boerinne' en boeren, en muziek en dans
In de herbergen en in lichte krans
Om elke markt de snuisterijenkramen.
Of als een koning komt en alle ramen
Zijn licht des avonds en uit ieder dak
Een witte vlag. Zo was de zee, er stak
Een vlag van alle gevels, achter 't raam
Der golven brandden rijen lichten, saam
Liep heel het volk. Meermannen zwommen aan,
Nimfen en elven der zee, en zaten aan
De groene hellingen. Maar Tritons woorden stonden
Oud en gebaard ter zijde, aan de monden
Trompetten, bouwende een lange straat
Geluid over het zeegelaat.

Herman Gorter (fragment uit Mei)

Metaforen

metaforen Bij **metaforen** zie je *alleen het beeld*. Het object ontbreekt. Je moet dat als lezer zelf ontdekken. Ook hiervan zijn verschillende soorten.

metafoor **Metafoor (soms gebruikt men de term metafoor-in-engere-zin):** *het object wordt vervoangen door het beeld*. De dichter noemt dus alleen het beeld en de lezer moet 'raden' wat het object is.

Verlate dan de ziel haar vleselijke woning (=lichaam)

J.C. Bloem

maar in de grijze vorm der nevel

staat al een duidelijke maquette (= de stad die klein gezien wordt)

L.Th. Lehmann

Allegorie: een *metafoor die het hele kunstwerk door wordt volgehouden*. Een literair voorbeeld is het boek *Elckerlyc*. Heel bekend is John Bunyans *Christenreis*. Een modern prozavoorbeeld is *De koninklijke weg* van Ewout Gosker.

In het voorbeeld hieronder worden woorden als kinderen gezien, is taal een bed, is het gedicht een dekmantel, dekbed. De woorden slapen, worden soms wakker. De dichter houdt de beeldspraak vol: hij heeft het over wakker worden in de nacht, het licht aandoen en op de rand van het bed, nee, van de taal zitten lezen.

Zelden gelukt het te schrijven
op een zo simpele wijze
dat de woorden als kinderen
ademen in het
bed van de taal
onder de dekmantel van het gedicht
Soms slapen ze allemaal
als rozen
soms richt
een zich op
kleine slapeloze
en vraagt om iets onbestaanbaars
Men geeft hem een pop, een betekenis,
een pose
iets ongehoords
Men haast zich het licht aan te steken
men blijft op de rand
van de taal zitten lezen
woord voor woord
hand in hand.

Guillaume van der Graft

allegorie

personificatie **Personificatie:** een vorm van beeldspraak waarbij abstracte, levenloze dingen worden voorgesteld als levende wezens. Dingen krijgen eigenschappen van iets levends.

Een vrouw passeert
De echo raapt gehaast
haar stappen op.
Paul Rodenko

begrippen kleden zich uit en aan
zinsdelen liggen in scheiding
Jan G. Elburg

Nog sluimeren de tuinen tussen oude muren.
H. Marsman

synesthesie **Synesthesie:** het object en het beeld liggen in verschillende zintuiglijke vlakken. Er zijn veel combinaties mogelijk. 'Bittere woorden' is bijvoorbeeld een combinatie van smaak en gehoor.

zijn stem is wit
zij lijkt een mes dat zo lang werd aangewet
Paul van Ostaijen

Rijzend uit donker-koelen vijvergrond,
heeft zij het licht gevonden en ontsloot
toen blij het gouden hart.
F. van Eeden

Metonymia

metonymia Bij metaforen is er een overeenkomst tussen beeld en object, bij **metonymia** is er een *andere relatie dan een vergelijking*. De volgende relaties tussen beeld en object komen het meest voor.

materiaal en product **Materiaal en product:** het materiaal wordt genoemd, terwijl het product is bedoeld.

...schiet ik voort
op het staal (= schaats) en ik duik
in de wind
Clara Eggink

Appelweg

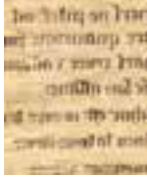
[...]

Geen ziel wordt bij kamp Amersfoort gemist
de donkere ouderling, de atheïst,

De stoet omarmt het beeld dat zwijgend spreekt,
ter dood veroordeeld tot de tijd het breekt.

Tulpen en narcissen, weg van hun bron
Liggen doodstil langs het koude beton

Hans Werkman

Maker en product: *in plaats van het product te noemen, kiest men voor de maker.*

**maker
en product**

In een gedicht over een mondeling literatuurtentamen dicht Hans Werkman:

Breeroo, die rokkenjager, kent ze beter
Eerst loopt Jan Luyken goed, maar later traag.
Het wordt dan min dan plus, ik kon het weten:
haar past geen stijve renaissancekraag.

Hans Werkman

Wie luisteren wil wordt hier opnieuw geboren.
[...]
Wie heeft er ooit zó Telemann gehoord?

Hans Werkman

Omhulsel en inhoud: *je bedoelt de inhoud, maar noemt het omhulsel.*

**omhulsel en
inhoud**

Op mijn promotie, in een volle zaal.
Toen tårtte ik de toga's allemaal,
omdat daarginds mijn grijze vader zat.

Ida Gerhardt

De kamer hield de adem in

J. van Looy

deel voor geheel **Deel voor geheel (pars pro toto):** *je noemt een deel, maar bedoelt het geheel.*

Gij hebt Mij het hart genomen, Mijn zuster, o bruid! gij hebt Mij het hart genomen.

Hooglied 4 vers 9 (Statenvertaling)

Een kuifmees kantlend in de beukeboomen
Was boeiender dan Sinus of Peppijn...

J. Greshoff

(Sinus staat hier voor wiskunde en Peppijn voor geschiedenis)

geheel voor deel **Geheel voor deel (totum pro parte):** *precies omgekeerd, je noemt het geheel, maar bedoelt feitelijk slechts een deel daarvan.*

Jeruzalem, Jeruzalem! gij, die de profeten doodt, en stenigt, die tot u gezonden zijn, hoe menigmaal heb Ik uw kinderen willen bijeenvergaderen, gelijkewijs een hen haar kiekens onder de vleugelen vergadert; en gijlieden hebt niet gewild?

Lukas 13 vers 34 (Statenvertaling)

Ik open 't raam en laat het najaar binnen.

J.C. Bloem

concreet voor abstract **Concreet voor abstract:** *je noemt iets concreets, maar bedoelt iets abstracts. In het voorbeeld hieronder: je bedoelt 'liefde', maar geeft daar concrete woorden aan.*

Ik sta in vuur en vlam voor jou!

Cliché en bombast

cliché Een dichter moet oppassen met het gebruik van beeldspraak. Als het even kan, moet hij origineel zijn. Sommige vergelijkingen zijn al zo vaak gebruikt dat het verrassende effect niet meer optreedt. We noemen *afgesleten beeldspraak* **cliché**. Een voorbeeld hiervan is de vergelijking 'ik heb honger als een paard'. Er is niets verkeerd aan om zo'n uitdrukking te gebruiken in de spreektaal. Maar als een dichter diezelfde vergelijking zou gebruiken, moet hij er óf iets bijzonders mee bedoelen óf het is erg zwak.

Bombast is *overdreven beeldspraak*. De dichter gebruikt te veel beelden of gaat er te diep op in. Dat verveelt de lezer en het hindert hem ook. Als voorbeeld een stukje uit het gedicht 'De lof van Holland':

bombast

Van hier, van hier die onverlaat,
Wiens hart niet voor het heil van 't schoone Holland slaat;
Wiens borst zich niet verheft als hij dien naam hoort slaken!
Dien Goddelijken naam, die nooit verdwijnen zal,
Maar bij de slooping van 't heelal
Nog door de wrakken der verbrijzling heen zal kraken.

J.F. Helmers

Opdrachten

Welk soort beeldspraak tref je aan in de zinnen, fragmenten en gedichten 1-15?
Noteer steeds het soort beeldspraak en wat het beeld en wat het object is.

1. Bewaar mij voor de waanzin van het recht,
De sluwe waarheid van de letterknecht.
Hij is de wilde haver op de akker,
Van buiten glanzend en van binnen slecht.
Willem de Mérode
2. Moeder vroeg: 'Wil je nog een bord, Jan?'
3. XV
Overhandig mij brekend
Je peilloze bloem je kus

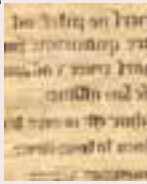
Als een dar dolzinnig drijf ik
Op het aquarel van de dorst

Van oe en a staat je ruimte
Door mijn hijgen verzadigd

Van stijgen en ademhalen
Is opgestapeld mijn lichaam

En mijn stem hij dartelt en klapwiekt
Als een donkere boom aan de bron

Hoor dan met uw handen haast dan uw hartslag
Ik ben een donkere droom in de zon
Ben de omarmde honderdman
Ben een wenk in de wolken
Lucebert
4. De heuvels steken blijde toppen
met lachend groen omhoog.
Psalm 65 vers 8 (Psalmberijming 1773)
5. Tijdens de volgende les zullen we *Bilderdijk* lezen.

6. November

Er viel in 't land een oorlogsmann.
Een vaan stak op z'n hoed.
En aan z'n flanken snelde voort
Een wilde ruitersstoet.
De Westenwind was commandant
Van 'n ruige regenwolk.
En Noordenwindman voerde aan
Het felle hagelvolk.
Ze kwamen uit het West-Noord-West,
Uit Isenland vandaan.
De Koning van het regennest
Vuurde z'n troepen aan.

Er klonk een wild trompetsignaal,
De zon ging op de vlucht.
November zelf was generaal
En koning van de lucht.
Een kort commando: 'Allen klaar!
Elk weet zijn plicht, valt aan!'
Daar stooft die wilde oorlogsschaar
Op 't wijde Herfstland aan.
Het werd een korte hete slag,
De zomer nam de vlucht.
November kroonde zich die dag
Tot Keizer van de lucht.
Jan H. de Groot

7. de wind wandelt buiten
barrevoets
hij fluit de hond van weleer
Guillaume van der Graft

8. Een koele sneeuw van tonen scheen te vallen.
Anthonie Donker

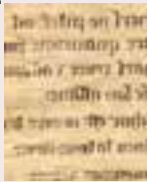
9. In de blauwe steppe boven de aarde
Jagen de gevleugelde paarden.
Bert Voeten

10. Zoals de koelte 's nachts langs lelies
En langs rozen
Als wit koraal en parels diep in zee
Zoals wat schoon is rustig schuilt
Maar straalt wanneer ik schouwen wil
Zo meen ik dat ook jij bent
Jan Hanlo
11. De zilvren toon, die van twee lippen vliet
Willem Kloos
12. Als biggen vechtend om de tepel van de zeug,
Lagen de boerderijen aan de uitgerekte stegen.
Koos Geerds
13. O Christus, begraven kristal,
Vuur dat bevroor in de steel.
M. Nijhoff
14. Wellicht dat in een zuidelijker land
De stenen schuil gaan onder verven
Van bloemen die, een levend' offerande
Van kleur en geur, op 't blinkend marmer sterven.
J.C. Bloem
15. Gouwe epauletten, die oordelen motte over 't tuig.
Herman Heijermans
16. Bedenk twee voorbeelden van metonymia uit het dagelijkse (spreek)taalgebruik.
17. Zoek in het Bijbelboek Psalmen naar:
 - a. een vergelijking met verbindingswoord (let op: vaak geformuleerd als 'gelijk ... als' of 'even ... als');
 - b. een vergelijking zonder verbindingswoord;
 - c. een metafoor;
 - d. personificatie.
 Noteer steeds de tekst en de vindplaats.

J.C. Bloem

18. Beantwoord de vragen bij dit gedicht

Februarizon

Weer gaat de wereld als een meisjeskamer open
het straatgebeuren zeilt uit witte verten aan
arbeiders bouwen met aluinen handen aan
een raamloos huis van trappen en piano's.
De populieren werpen met een schoolse nijging
elkaar een bal vol vogelstemmen toe
en héél hoog schildert een onzichtbaar vliegtuig
helblauwe bloemen op helblauwe zijde.

De zon speelt aan mijn voeten als een ernstig kind.
Ik draag het donzen masker van
de eerste lentewind.

Paul Rodenko

- Benoem de beeldspraak in dit gedicht.
- Geef een parafrase van dit gedicht.
- Wat doet de februarizon met de dichter?

19. Beantwoord de vragen bij dit gedicht.

De laatste brief

De wereld scheen vol lichtere geluiden
en een soldaat sliep op zijn overjas.
Hij droomde lachend dat het vrede was
omdat er in zijn droom een klok ging luiden.

Er viel een vogel die geen vogel was
niet ver van hem tussen de warme kruiden.
En hij werd niet meer wakker want het gras
werd rood, een ieder weet wat dat beduidde.

Het regende en woei. Toen herbegon
achter de grijze lijn der horizon
het bulderen - goedmoedig - der kanonnen.

Maar uit zijn jas, terwijl hij liggen bleef,
bevrijdde zich het laatste wat hij schreef:
liefste de oorlog is nog niet begonnen.

Bertus Aafjes

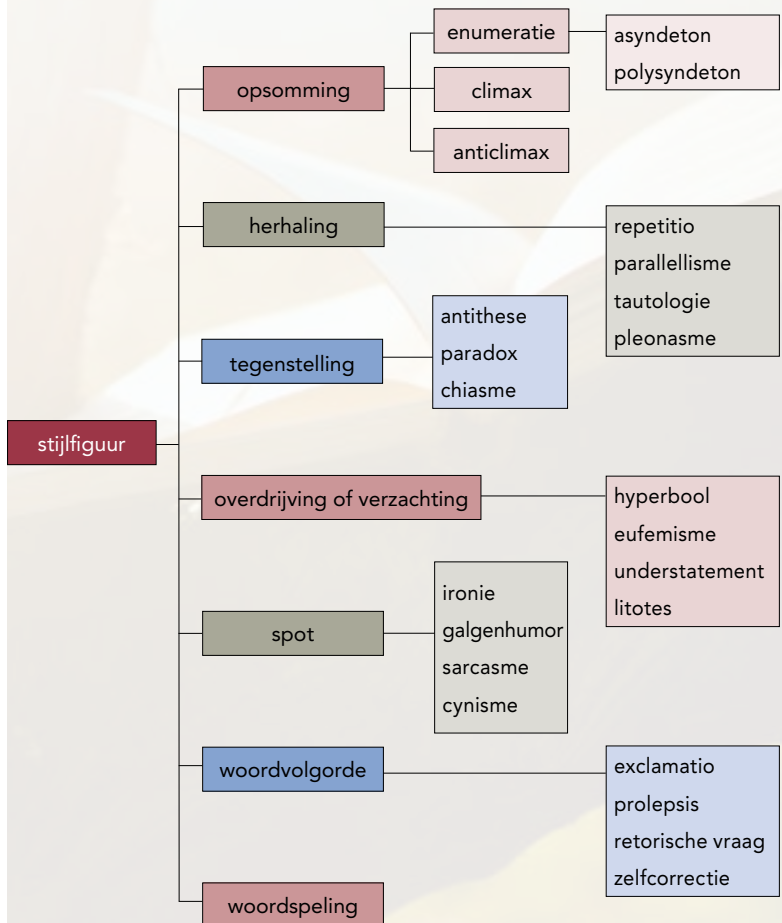

- a. Als je kijkt naar de strofebouw, wat voor soort gedicht is dit dan? Waaraan zie je dat?
- b. Welke beeldspraak vind je in de tweede strofe?
- c. Wat bedoelt de dichter met de tweede strofe?
- d. Waarom bulderen de kanonnen 'goedmoedig'?
- e. Klopt de brief? Waarom (niet)?

1.6 Stijlfiguren

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

Een dame stal vaak uit de vleeshal
een kalfskotelet of een vleesbal.
Haar kleinzootje Kees
was vlees van haar vlees,
zodat hij daar meestal van meestal.
Kees Stip

stijlfiguur ‘Meestal’ komt hier twee keer voor, maar betekent niet beide keren hetzelfde. Dat noem je een **stijlfiguur**, een *afwijking van het normale taalgebruik*. Met de stijlfiguur wil de schrijver een bepaald effect bereiken. De dichter wil je aandacht trekken en kiest dus heel zorgvuldig zijn woorden. Door andere woorden te kiezen dan je zou verwachten, of door de woordvolgorde aan te passen, probeert hij dat voor elkaar te krijgen. De stijlfiguren die je moet kunnen herkennen en benoemen, vind je hieronder.

Opsomming

enumeratie **Enumeratie:** *opsomming*. De opsomming kan voorkomen als *asyndeton* (zonder verbindingswoorden) of als *polysyndeton* (met verbindingswoorden).

Toen God het dorp schiep, oost en west,
schiep Hij ook mensen naar Zijn evenbeeld:
boerinnen met een hart van wieg tot graf
en boeren met verstand en ziel en wil
om naar hun aard een waardig mens te zijn.
Koos Geerds

Groots en meeslepend wil ik leven!
Hooft ge dat, vader, moeder, wereld, knekelhuis!
H. Marsman

climax **Climax:** *opsomming waarbij sprake is van een toenemen in kracht.*

fluisteren, praten, schreeuwen

Uren, dagen, maanden, jaren
Vliegen als een schaduw heen
Rhijnvis Feith

Anticlimax: opsomming waarbij sprake is van een afnemen in kracht.

anticlimax

schreeuwen, praten, fluisteren

Ik houd zo van die donkre burgerheren
Die langzaam wandlen over 't Velperplein
In deze koele winterzonneshijn:
De dominee, de dokter, de notaris
En 't klerkje dat vandaag wat vroeger klaar is.
Maar 't kan verkeren.

J. Greshoff

Herhaling

Repetitio: onveranderde herhaling van een woord, woordgroep of zin.

repetitio

O, als ik dood zal, dood zal zijn
Kom dan en fluister, fluister iets liefs.
mijn bleke ogen zal ik opslaan
en ik zal niet verwonderd zijn.

En ik zal niet verwonderd zijn;
in deze liefde zal de dood
alleen een slapen, slapen gerust
een wachten op u, een wachten zijn.

J.H. Leopold

Parallellisme: enkele (delen van) zinnen zijn op dezelfde manier opgebouwd. Vaak tegelijkertijd gebruikt met de repetitio.

parallellisme

Tegen de ketterij der straaljagers

Laten de vogels protesteren
tegen de branding tegen het schuim
tegen de vliegende vissen

laten de vogels protesteren
tegen de opgezette vogels
tegen de vogelschemering

Guillaume van der Graft

Holland groeit weêr!
Holland bloeit weêr!
Hollands naam is weêr hersteld!
Holland, uit zijn stof verrezen,
Zal op nieuw ons Holland wezen;
Stervend heb ik 't u gemeld!
Willem Bilderdijk

tautologie **Tautologie:** *een begrip wordt herhaald met een synoniem, bijvoorbeeld 'paal en perk stellen'.*

Zijn hun hersens verdord soms? Bont en blauw
gekneusd hun hartkamers van overgeërfde
drempelvrees (een Europese vorm van voor-
ouderverering) voor al die honderd, duizend
werelden die verre zijn? Verre van hen en hun dorp?
[...]

pleonasme **Pleonasme:** *een deel of eigenschap van een begrip wordt herhaald, bijvoorbeeld 'het groene gras'.*

Dit overdekte plein verschoot van kleur
als fotonegatief, en terug. Door woedend
witte kalk van beeldenstormers doemde traag
een picturale hortus op, hangende tuinen.
Hilbrand Rozema

Tegenstelling

antithese **Antithese:** *twee begrippen die een tegenstelling vormen, worden tegenover elkaar geplaatst. Leven en dood, toen en nu, zijn de meest gebruikte antitheses.*

Wat vriendelijker schijn bij vijandelijker haat!
Wat bitterder gemoed bij zoeter liefdeteken!
Wat zedelozer hart bij zedelijker spreken!
Wat Christelijker groet bij duivelser verraad!
H. Dullaert

De wolken varen boven,
De schepen beneden mij,
Ik sta en zij bewegen –
Jaap Zijlstra

Paradox: *schijnbare tegenstrijdigheid*. Je denkt een antithese gevonden te hebben, maar als je beter kijkt, blijkt dat beide elementen goed samen kunnen gaan.

paradox

Ik leg me toe op het schrijven van levend Hollands,
maar ik heb schoolgegaan.
Multatuli

[...] want als ik zwak ben dan ben ik machtig.
Paulus

Midden in de dood zijn wij in het leven -
het koren zaaien zou geen boer uit handen geven,
want hij had zelf de akker toebereid.
Koos Geerds

Chiasme: *kruisstelling*. De woordvolgorde van twee bij elkaar horende zinnen of zinsdelen wordt omgedraaid. Bepaalde zinsdelen staan als het ware kruislings tegenover elkaar.

chiasme

Denkend aan de dood kan ik niet slapen
En niet slapend denk ik aan de dood,
En het leven vliedt gelijk het vlood,
En elk zijn is tot niet zijn geschapen.
J.C. Bloem

Visser van Ma Yuan
onder wolken vogels varen
onder golven vliegen vissen
maar daartussen rust de visser
golven worden hoge wolken
wolken worden hoge golven
maar intussen rust de visser
Lucebert

Overdrijving of verzachting

hyperbool **Hyperbool:** *overdrijving van de werkelijkheid.* Vaak geeft een hyperbool een humoristisch effect.

En als de morgenzon weer gloort,
Zit hij aan 't vensterglas
Hij wacht de diligence en schreit (diligence = paardentram)
Een brakke tranenplas.

Piet Paaltjens

Op een steen zit haar echtgenoot,
Ziet haar spelen, ergert zich dood
En zuigt op zijn manilla (= sigaar)

J.J. Slauerhoff

eufemisme **Eufemisme:** *verzachtende omschrijving van iets onaangenaams of afstotends.*

Op een zomermorgen om half vijf, toen de zon prachtig opkwam,
is hij van de Waalbrug gestapt.

Nescio

Soms waren er 's avonds stropers in het veld,
gewapend met lichtbakken om eens pal
de hazen in het zonnetje te zetten
en met geweren om ze beter te kunnen bekijken.

Koos Geerds

understatement **Understatement:** *onderkoeld schrijven.* Je doet alsof iets minder groot, erg of belangrijk is dan het in werkelijkheid is. Het verschil met het eufemisme is dat een understatement iets humoristisch in zich heeft.

Of 't hier gevaarlijk is?
Och, d' oorlog heeft zijn nukken!
Komt er een kogel aan,
dan moet je haastig bukken
en zit je in het gas,
dan hou je d' adem in!

Gerard den Brabander

Het blijft een aaklig iets, te hijgen en verstijven.

E. du Perron

Litotes: sterke bevestiging door middel van ontkenning van het tegenovergestelde.

litotes

maar men zou telkens weer kunnen huilen
om die robot in Denemarken
die tegen de journalisten zei:
het lijkt me nog niet zo gek
een mens te mogen wezen

C. Buddingh

wie zijn moeder heeft verloren,
leent de wanhoop gauw een oor,
maar om je vader te verliezen
dat is ook geen pretje hoor.

H. Dorrestijn

Spot

Ironie, sarcasme, cynisme: deze drie begrippen duiden allemaal een vorm van **spot** aan. Eigenlijk is de opsomming van deze drie woorden een climax, want er is hier sprake van een toenemen in kracht.

spot

Ironie: milde (zelf)spot.

ironie

De ezel

Een ezel is een heer met een staart,
Die hij van achteren draagt, als een paard.
Het verschil tussen ezels en geleerde doktoren
Zit hem soms minder in 't hoofd dan wel in de oren.

De Schoolmeester

Een bijzondere vorm van ironie is **galgenhumor**: spotten met eigen ellende.

galgenhumor

Als ik een bidder zie lopen,
Dan slaat mij 't hart zo blij.
Dan denk ik, hoe hij ook weldra
Uit bidden zal gaan voor mij.

Piet Paaltjens

Toelichting: een bidder was iemand die overlijdensberichten rondbracht.

sarcasme **Sarcasme:** *bittere spot.*

De beul tegen de ter dood veroordeelde:
'Pas op, breek je nek niet op dat trapje.'

cynisme **Cynisme:** *dodelijke spot.* Wie een cynische opmerking plaatst, heeft bewust het doel iets of iemand af te breken. Wie cynisch is, heeft *geen geloof meer in oprechtheid of goede bedoelingen.*

Wat had president Bush toch veel op met de verdrukte medemens.

Woordvolgorde

exclamatio **Exclamatio:** *een emotionele uitroep die de aandacht van de lezer moet trekken.*

O, dacht ik, o dat daar mijn moeder voer!
M. Nijhoff

prolepsis **Prolepsis:** *de dichter plaatst het zinsdeel dat hij bijzondere nadruk wil geven, geïsoleerd voorop.*

Die kerel, ik wil hem niet meer zien!
Van bloemen en van een klein kind de geuren
Zijn nog mijn enige herinnering
Koos Schuur

retorische vraag **Retorische vraag:** *een nadrukkelijke mededeling in de vorm van een vraag.* Een vraag die niet om een antwoord vraagt, omdat iedereen dat antwoord wel weet.

Waer werd oprechter trouw
Dan tusschen man en vrouw
Ter weereld oit gevonden?
J. van den Vondel

J. van den Vondel

Zelfcorrectie: de schrijver maakt opzettelijk een fout en corrigeert die.

zelfcorrectie

De moerbeitoppen ruisten,
God ging voorbij,
Nee, niet voorbij, Hij toefde;
Hij wist wat ik behoefde
en bad voor mij
N. Beets

Nicolaas Beets

Woordspeling

Woordspeling: spel met taal. Vaak wordt met opzet een woord gebruikt dat twee verschillende betekenissen heeft.

woordspeling

De vliegende panters
Wanneer je oma van de trap duwt
en je bent op haar gesteld
Dan lijkt er mij sprake van
zinloos geweld
Of als rozijnen liggen te wellen
Terwijl het recept krenten vermeldt
Hebben die rozijnen dan zinloos geweld
Simon Knepper

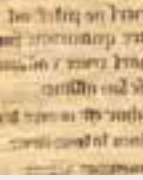
Opdrachten

Welke stijlfiguren herken je in de volgende fragmenten? Noteer zowel de woorden uit het gedicht als de stijlfiguur. Kies uit de volgende stijlfiguren: *enumeratie (asyndeton en polysyndeton)*, *climax en anticlimax*, *parallélisme*, *repetitio*, *antithese*, *paradox*, *chiasme*, *hyperbool*, *eufemisme*, *understatement*, *litotes*.

1. God wist wat ik behoefde
En sprak tot mij

Sprak tot mij in de stille
De stille nacht.
N. Beets
2. Dan zou ik mijn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendaas, Alfoers,
Boeginees en Bataks.
Multatuli
3. Neen, 't zal niet nodig zijn! Want aan U draag ik mijn boek op, Willem de Derden,
Koning, Groothertog, Prins... meer dan Prins, Groothertog en Koning... Keizer van
't prachtig rijk van *Insulinde* dat zich daar slingert om de evenaar, als een gordel
van smaragd...
Multatuli
4. De korte zomernachten duren lang
Want nog heb ik mijn ogen niet geloken
Of blijkbaar heeft een mug mijn bloed geroken
En is de aanval al in volle gang.
Driek van Wissen
5. Autochtoon

Ik draag een haat vol liefde voor mijn land,
Waar in ik onverzettelijk sta geplant;
Door hellegronden boort de boom zijn wortels.
En heft zijn kroon tot licht en wolkenrand.
Ida Gerhardt

6. Maar blijf bij mij, blijf bij mij,
Blijf bij mij, o mijn God!
Maak niet Uw woord te schand,
Maak niet Uw trouw ten spot!
Geerten Gossaert

7. Zie je ik hou van je,
ik vin je zo lief en zo licht -
je ogen zijn zo vol licht,
ik hou van je, ik hou van je.

En je neus en je mond en je haar
en je ogen en je hals waar
je kraagje zit en je oor
met je haar er voor.

Herman Gorter

Herman Gorter

8. Hij moet haar zien
Hij moet haar kussen.
Hij moet haar tussen bloemen leggen.
Hij moet haar alle woorden zeggen.
Hij moet haar onophoudelijk noemen.
Neeltje Maria Min

9. Die in Mij gelooft zal leven,
al ware hij ook gestorven
Johannes 11 vers 25 (Statenvertaling)

10. De vis

Ik wierp mijn hengel in het water.
de vis beet, en ik ving de vis.
Ik doodde de vis, ik kookte de vis,
Ik at de vis, de vis at mij.
De vis was giftig, ik moet sterven.
De vis groeit in mij, ik verminder.
Zijn bek bijt en zijn vinnen steken.
Ik ving de vis, de vis ving mij.

W. de Mérode

11. Waar vind je tautologie in het volgende gedicht?

Herfstdag

De tuinders werkten in de bruine hoven,
De wereld was verlaten van gerucht,
En het oneindig najaar spande erboven
De paarden sfeer van een gelaten lucht.

Zoo was het hier, zoo moest het elders wezen:
Herfst, land en mensen in een stil verband,
Waarboven, in berusting uitgerezen,
Een overal gelijke hemel spant.

Wat dan te doen, grijs landschap, grijze luchten,
Uit de oudste droomen van de ziel gemaakt,
Wat met dit hart te doen, welks diepe zuchten
Al haast niet meer naar deze dingen haakt?

J.C. Bloem

Welke stijlfiguren herken je in de volgende fragmenten? Noteer zowel de woorden uit het gedicht als de stijlfiguur. Kies uit de volgende stijlfiguren: *ironie, galgenhumor, sarcasme, cynisme, prolepsis, exclamatio, zelfcorrectie, retorische vraag, woordspeling.*

12. O eer de dood mijn leden bind'
En hen voor eeuwig bedde, -
Wat zal mijn ogen redden
Van dezen droom die immer nieuw begint?

P.C. Boutens

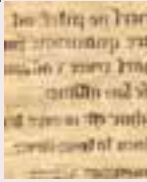
13. Laat nu, in angst en pijn
Meester, mij niet alléén
Wie heb ik buiten U?
Immers, niet één?

14. 't Liefste dat jeugd gewon
Naamt Ge mij, liefde en eer.
'k Zweeg. Dat de Dienaar niet
Twist' met de Heer!

Geerten Gossaert

P.C. Boutens

15. Zo woonden ze in een lekke schuit,
Als twee marmotjes in hun hol.
Geregeld schold zij hem de huid
En dronk hij zich met bitter vol.
Piet Paaltjens
16. Letterlijk

'Geachte heer, ik moet u danken
Voor het postpakket dat ik ontving.
Maar u vergeeft mij ongetwijfeld
Een zekere teleurstelling.

Toen ik de hand vroeg van uw dochter,
Die ik hartstochtelijk bemin,
Deed ik zulks niet in letterlijke,
Doch in overdrachtelijke zin!
Daan Zonderland
17. De agent, in allerijl gezonden
naar zelfmoordpoging in 't kanaal,
verdronk in zijn proces-verbaal
en liet de drenkling ongeschonden.
E. du Perron
18. Hij aarzelt - nee, hij aarzelt niet, -
Ten minste niet heel lang: -
't Verloorne zoeken - dat 's geen werk
Voor zonen van de zang.
Piet Paaltjens
19. Wat man leeft er, die de dood niet zien zal,
die zijn ziel zal bevrijden van het geweld
des grafs?
Psalm 89 vers 49 (Statenvertaling)

20. Over het volgende gedicht een aantal vragen.

Naar aanleiding van psalm 53

O dwaas, die het leven zinloos noemt
En het oorspronkelijk licht ontkent –
Welk virus blindt je aangezicht
Dat verder woekert en verdort?

Wat is het dat je ontkennen doet,
En dat geen weet heeft van kwaad of goed?
Wat schilt er in je aards gemoed,
Dat bitter leed verkiest boven 't zoet?

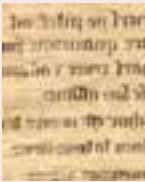
Je kijkt om je heen, omhoog en omlaag:
Niets dan leegte die je ziet.
Geen vader, moeder, waarheid in zicht –
De hel ben jij, met je zeurend verdriet.

Je zoekt niet en niets zul je vinden,
Walging en afkeer zijn je deel –
Woest en ledig, zonder vrienden,
O dwaas, die het leven zinloos noemt.

Simon Vinkenoog

- Wat valt je op aan het rijmschema?
- Hoe noem je de strofes?
- Is hier sprake van een vast metrum? Zo ja, welk?
- Er zijn diverse stijlfiguren te vinden in dit gedicht. Benoem er twee.
- Leg je Bijbel eens naast dit gedicht. Vallen je verschillen en overeenkomsten op? Leg uit.
- Wat zie jij als boodschap van dit gedicht?

21. Opnieuw een gedicht met meerdere vragen.

Noach en wij

Dat deed de deur dicht
van de ark:
zij aten, zij dronken, zij trouwden,
deden gewoon
of God er niet was.

Toen is Gods water
over Gods akker gelopen
God schreide hete tranen,
tot de aarde er koud van werd.

Maar na verloop
van water en tijd
is vast komen te staan
op de Ararat
dat God weer een open deur geeft
en bovendien een boog
met als doelwit de hemel.

Zo werden Noach en wij
in de ruimte gesteld.

gewoon doen
of God er niet is

Het is van de laatste dagen
dat de mensen weer gewoon doen,

Zij komen ons aan boord
met rake vragen
en wij slaan de plank vaak mis.

Maar dit moet gezegd worden:
God heeft zelf
de hand aan de balk geslagen,
het is volbracht.

Laten wij niet meer zagen,
laten wij meer en meer zingen,
laten wij sloop gaan met God.

De duif is uitgelaten
van vreugde
de wind waait
waarheen hij wil,
de koers staat vast:
er staat geschreven.

O wonderlijk woord van God,
wij hebben nog veel voor de boeg.

Jaap Zijlstra

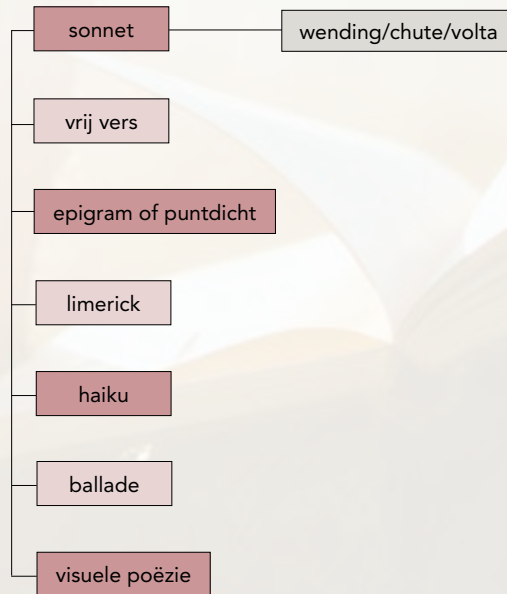
- Benoem twee vormen van rijm die je in dit gedicht ziet.
- Geef twee voorbeelden van verschillende stijlfiguren uit dit gedicht.
- Welke vergelijking ziet de dichter tussen de tijd van Noach en nu?
- Welke boodschap geeft hij aan jou als lezer mee?

1.7 Dichtsoorten naar de vorm

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

Sonnet voor 456 letters

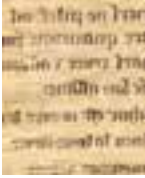
En hier gebeurt het allemaal: vanbinnen
liggen de zinnen doodstil ingeklapt
als chromosomen, diep onder mijn kaft.
Ze wachten op een oog om te beginnen.

U leest – en loom weet zich een vers te ontspinnen.
Het was een val, u bent erin getrapt.
Geen geld of eeuwigheid wordt u verschaft.
Hooguit een ander heeft hier bij te winnen.

Andermans letters kapen uw gedachten:
mijn minutieus verzonnen DNA
heeft uit het niets al wat bestaat onttroond.

Mijn lichaam fonkelt op geroofde krachten.
Voel hoe ik groei en blakend openga.
Wie leest, wordt door het leven zelf bewoond.

Ramsey Nasr

Er zijn verschillende soorten gedichten. Je kunt een onderverdeling maken volgens de inhoud, maar je kunt het ook doen volgens de vorm. De volgende vormen komen in deze paragraaf aan de orde: sonnet, vrije vers, puntgedicht, limerick, haiku, ballade, visuele poëzie. Bedenk wel dat je de meeste gedichten qua vorm niet in kunt delen.

Sonnet

Sommige gedichten hebben een bijzondere strofepbouw. Een voorbeeld hiervan is het sonnet. Het sonnet bestaat al sinds de dertiende eeuw en is afkomstig uit Italië. Enkele vroege dichters van het sonnet waren de Italianen Dante en Petrarca. In de eeuwen daarna is het sonnet wijd verspreid en ook in de Nederlandse literatuur terechtgekomen.

Het **sonnet** bestaat idealiter uit *twee kwatrijnen (samen het octaaf) en twee terzetten (samen het sextet)*. Het rijmschema bevat slechts vier rijmklanken, oorspronkelijk in de volgende vorm: abba abba cdc dcd. Tussen het octaaf en het sextet zit meestal een *wending, een verandering van inhoud*. Deze wending noemt men ook wel volta (Italiaans) of chute (Frans). Octaaf en sextet kunnen een tegenstelling vormen, het octaaf kan in beeldspraak weergeven wat het sextet direct uitdrukt, het sextet kan de conclusie vormen van het voorafgaande, enzovoort. Soms verschijnt de volta tussen de twee kwatrijnen of tussen de terzetten.

sonnet

wending

Het rijmschema ligt overigens niet heel erg vast, zoals je ziet in het volgende gedicht:

Impasse

Wij stonden in de keuken, zij en ik.	a	
Ik dacht al dagen lang: vraag het vandaag.	b kwatrijn	
Maar omdat ik mij schaamde voor mijn vraag	b	
wachtte ik het onbewaakte ogenblik.	a	octaaf
Maar nu, haar bezig ziend in haar bedrijf,	c	
en de kans hebbend die ik hebben wou	d kwatrijn	
dat zij onvoorbereid antwoorden zou,	d	
vroeg ik: waarover wil je dat ik schrijf?	c	wending
Juist vangt de fluitketel te fluiten aan,	c	
haar hullend in een wolk die opwaarts schiet	f terzet	
naar de glycine door het tuimelraam.	e	sextet
Dan antwoordt zij, terwijl zij langzaam	e	
druppelend water op de koffie giet	f terzet	
en zich de geur verbreidt: ik weet het niet.	f	

M. Nijhoff

Het sonnet is een erg populaire dichtvorm, die behoorlijk strikte vormregels heeft, zowel qua regelaantal als qua rijm. Allerlei dichters maken daarom humoristische varianten. Kijk maar naar deze van de dichter Lucebert:

Ik	Ik
Mij	Ik
Ik	Mijn
Mij	
	Mijn
Mij	Mijn
Ik	Ik
Mij	
Ik	

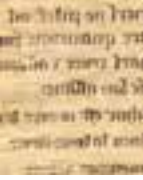
Vrije vers

vrije vers Het **vrije vers** heeft geen of weinig (eind)rijm, meestal geen metrum en er is doorgaans geen regelmaat in strofe- en versregelvorm. Zoals de naam al zegt, is de vorm van dit soort gedichten dus heel vrij in te vullen door de dichter. Het vrije vers werd vooral populair na 1950.

Ik ben met eerbied geslagen
zoals volgens een oud familieverhaal
de bedaarde soms vrolijke bakker

met zijn broodkar in grootmoeders dorp
zijn rondjes bleef draaien
in de ongevaarlijke bekende straten
zijn ziel tot rust en stilte gebracht
zijn ogen niet trots
want blindgetrapt door zijn paard sinds jaren.

Hilbrand Rozema

Epigram of punttdicht

Het **epigram** of **punttdicht** is een *kort gedicht waarin kernachtig iets wordt uitgedrukt*. Het zet je in enkele woorden aan tot nadenken. Het is vaak hekelend of schertsend bedoeld en in veel gevallen wordt dit bereikt door een woordspeling.

**epigram
of punttdicht**

Modern times

Zelfs een transistor
is stilte
als je hem afzet.

Bernlef

Welgemeend

Vrijheid! vrijheid! geen gezag,
Is de leuze in onze vlag.
Zo is 't wel! dat nu geen leek
Verder mee of tegenspreek!

P.A. de Génestet

Tegen de keer

U vraagt, hoe ik zoveel gedicht heb en geschreven
bij alle bezigheid waar men mij lang in zag.
Wil de mens niet altijd al wat hij toch niet mag?
Had ik meer tijd gehad, ik had veel min bedreven.

Constantijn Huygens

Limerick

limerick De **limerick** is een bijzonder puntgedicht. *Altijd humoristisch en in vijf versregels. In de eerste regel worden (meestal) een persoon of dier en een plaatsnaam geïntroduceerd. De regels 1, 2 en 5 rijmen op elkaar en de kortere regels 3 en 4 ook (rijmschema: aabba).* Verder heeft een limerick vaak een wat dubbelzinnige inhoud en hij kan zelfs zeer grof zijn. De laatste regel is een soort pointe of uitsmijter.

Een talenkenner uit Babel,
had internet via de kabel.
Hij bekeek elke site,
maar vond tot zijn spijt
alle spijkerschrift abominabel.
N.N.

Sterk verhaal

Een potige tweeling uit Dalen
Scheurt woordenboeken met stalen
spieren, en veel misbaar
Finaal uit elkaar
Hun naam? De dikke vanden
N.N.

Haiku

haiku Een **haiku** is een kort gedicht van drie regels met respectievelijk 5-7-5 lettergrepen. De oorsprong van de haiku ligt in Japan. Meestal staan de gevoelens van de dichter en natuurervaringen centraal.

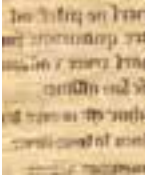
kan het dwangmatig
denken in lettergrepen
leiden tot schoonheid
Nienke Bollen

plotselinge hoop
als een pas verhoord gebed
nog niet gebeden
Jacoba Voet

natuurlijk spreekt zij
 beknopt maar bloemrijk de zin
 die het hart opent

Ettina J. Hansen

Ballade

Een *verhalend lied met een tragische afloop* noemen we een **ballade**. De meeste oudere balladen zijn anoniem en werden oorspronkelijk mondeling overgeleverd (orale literatuur). Vanwege hun aandoenlijke, onge Kunststelde vorm en inhoud noemt men deze liederen ook wel volksballaden of romantische balladen. Zo worden ze onderscheiden van de latere literaire ballade, die wordt gekenmerkt door haar vaste vorm. Deze heeft meestal aan het eind van elke strofe een *refrein*. *Volksballaden met een gelukkige afloop* noemt men wel romancen.

ballade

Ballade van de boer

Er stonden drie kruisen op Golgotha,
 Maar de boer hij ploegde voort.
 Magdalena, Maria, Veronica,
 Maar de boer hij ploegde voort.
 En toen zijn akker ten einde was,
 Toen keerde de boer de ploeg
 En hij knielde naast zijn ploeg in het gras,
 En de boer, hij werd verhoord.

Zo menigeen had een schone droom,
 Maar de boer hij ploegde voort.
 Thermopylae, Troja, Salamis,
 Maar de boer hij ploegde voort.
 Het jonge graan werd altijd groen,
 De sterren altijd licht,
 Gods woord streed in de wereld voort
 En de boer heeft het gehoord.

Men heeft de boer zijn hof verbrand,
 Zijn vrouw en os vermoord;
 Dan spande de boer zichzelf voor de ploeg,
 Maar de boer hij ploegde voort.
 Napoleon ging de Alpen op
 En hij zag de boer aan 't werk,
 Hij ging voor Sint-Helena aan boord
 En de boer hij ploegde voort.

En wie is er beter dan een boer,
Die van de wereld hoort,
En hij ploegt niet, wat er al geschiedt
Op deze akker voort.
Zo menigeen lei de ploegstaart om,
En deed het werk niet voort,
Maar de leeuwerik zong hetzelfde lied,
En de boer hij ploegde voort.

Heer God! De boer lag in het gras,
Toen droomde hij deze droom:
Dat er eindelijk een rustdag was
Naar apostel Johannes' woord.
En de kwaden gingen hem links voorbij
En de goeden rechts voorbij,
Maar de boer had zijn naam nog niet gehoord
En de boer hij ploegde voort.
Eerst toen de boer die hemel zag
Zo vol van lichte schijn,
Toen spande hij zijn ploegpaard af,
En hij veegde het zweet van zijn voorhoofd af,
En hij knielde naast zijn stilstaand paard,
En hij wachtte op Gods woord.

Een stem sprak tot aarde, hemel en zee
En de boer heeft haar gehoord:
'Ter wille van de boer die ploegt
Besta de wereld voort!'

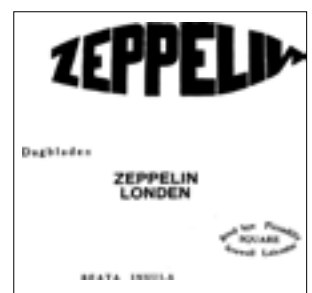
J.W.F. Werumeus Buning

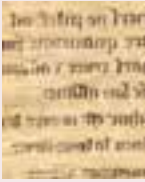
Visuele poëzie

Er zijn gedichten die niet alleen iets *vertellen* door hun woorden, maar ook *door de manier waarop ze eruitzien*. Zulke gedichten behoren tot de **visuele poëzie**.

Ook de termen beeldgedicht, figuurgedicht en concrete poëzie worden hiervoor wel gebruikt. Een bekend dichter die op deze manier werkte, was Paul van Oostaijen. Van hem zijn deze twee beeldgedichten.

visuele poëzie

Opdrachten

1. Schrijf een haiku, een epigram of een limerick.
2. Zoek vijf epigrammen op en vergelijk ze zowel inhoudelijk als qua vorm.
Tip: bekijk verzamelbundels.

3. Tot welk soort gedichten kun je het volgende rekenen?

als niemand
luistert
naar niemand
vallen er doden
in plaats van
woorden
Jana Beranová

4. Wat bedoelt deze dichter met dit gedicht?
5. Waar zit de wending in het volgende sonnet?

Sonnet voor mijn moeder

Gij hebt, Moeder, dit leven zwaar gedragen.
Gelijk ik het zwaar draag. Wij zijn verwant.
Wij horen in dit stormbevochten land
van kavels, tussen dijk en stroom geslagen.

Ik heb uw gang: die driftige en toch trage
voetstap, die onverzettelijke trant.
Uw harde hand herken ik in mijn hand,
onwrikbaar om de schrijfstift heengeslagen.

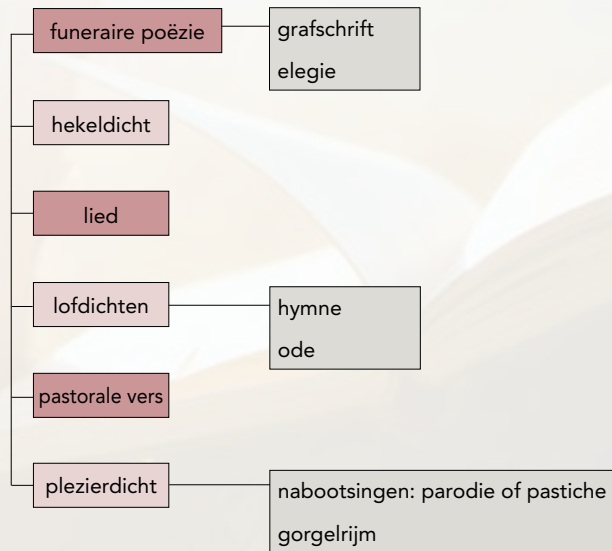
Mchtig zijn wij, in liefde en in haat.
Gij hebt u dóódgehaat, hatend het meest
uzelve, om de liefde die gij schond.

Ik ben genezen van het bitter kwaad.
En eer in stugheid, wie gij zijt geweest:
van mijn talent de donkere moedergrond.
Ida Gerhardt

1.8 Dichtsoorten naar inhoud en karakter

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

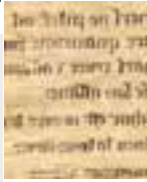
Mijn vader had een lang uur
zitten zwijgen bij mijn bed.
Toen hij zijn hoed had opgezet
zei ik, nou, dit gesprek
is makkelijk te resumeren.
Nee, zei hij, toch niet,
je moet het maar eens proberen.

Judith Herzberg

Ambitie

Een schol die graag een school wou stichten,
zocht zich voor te laten lichten
en verkreeg uit heel de natie
overmaat aan informatie;
de schol, bedolven door die vracht,
werd met een ijsschol bijgebracht.

Jaap Zijlstra

Twee heel verschillende gedichten, al lijken ze qua vorm op elkaar. In deze paragraaf bekijken we de gedichten op grond van de inhoud. Ook hiervoor geldt dat lang niet alle gedichten in een categorie in te delen zijn.

Funeraire poëzie

Funeraire poëzie is *poëzie over de dood*. Hiertoe rekenen we het lijkdicht, grafdicht, grafschrift, de elegie en het in memoriam. Dichters gaan heel verschillend om met het thema dood. Je komt allerlei visies tegen. Angst voor de dood of juist een verlangen naar de dood, verzet of acceptatie, de dood als het einde of als doorgang naar een ander leven. Het kan gaan over de eigen dood of die van een ander, over het sterven zelf of over de oorzaken van sterven, over begraven of begraafplaatsen. Enkele voorbeelden van diverse manieren van het spreken over dood en graf volgen hieronder.

funeraire poëzie

41

Avondlucht

Ik leef graag en gretig:
in ziekte zie ik geen zin.

Ik strijd met mijn pijn
en zelfverwijt plaagt:

*Klein op mijn ziekbed
Mijn naam zal vergaan*

Ik vertrek niet vrijwillig,
ik prijs het bestaan
zolang ik hier leef.

Geniet van uw bloesems,
avondluchten boven uw zee.

Anton Ent

Vondel kiest in het volgende gedicht een heel ander perspectief. Hij laat een overleden kind vanuit de hemel neerkijken en commentaar leveren op het verdriet van de moeder.

Kinderlijk

Constantijntje, 't zalig kijntje,
Cherubijntje van omhoog
de ijdelheden hier beneden
uitlacht met een lodderoog.
Moeder, zeit hij, waarom schreit gij,
waarom greit gij op mijn lijk?
Boven leef ik, boven zweef ik,
engeltje van 't hemelrijk.
En ik blink er, en ik drink er
'tgeen de schinker alles goeds
schenkt de zielen, die daar krielen,
dartel van veel overvloeds.
Leer dan reizen met gepeizen
naar paleizen, uit het slik
dezer werrelt, die zo dwerrelt.
Eeuwig gaat voor ogenblik.

Joost van den Vondel

'Begrafenis' lijkt een gewone beschrijving te geven van een nette begrafenis. In de laatste twee regels blijkt echter dat het hele gedicht in een ironisch licht staat.

Begrafenis

Hij is bepaald heel net gekist:
Gekleed kostuum; op mat fluweel
Doet dat heel goed, 't is rijk en eël.
Wat zou hij trots zijn als hij 't wist.

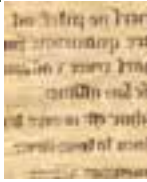
Het glas heeft een geslepen rand.
De schuif is van licht notehout;
Uit donker is de kist gebouwd,
Als passend voor een man van stand.

Plechtstatig wordt de stoet geschikt.
In de rijtuigen màg gesnikt.

Krijtwit gehandschoend, in de vormen,
volgen de dragers, zwart en zacht.

Hij wordt met ongeduld verwacht
Door witte maden, rode wormen.

Willem de Mérode

Diezelfde dichter schreef ook een gedicht vanuit het perspectief van de nabestaande.

God heeft u van mij afgeëist

God heeft u van mij afgeëist,
en nu de tedere avond grijst,
buig ik, niet meer vermetel,
bij uwe lege zetel.

Hoe zal ik zeggen, ziek van leed:
'Hij doe, al schijnt het nog zo wreed,
wat goed is in Zijn ogen,
Zijn recht is vol meedogen.'

O dit, dat Hij Zijn kindren slaat,
en plotsling in hun midden staat
om 't liefste weg te rukken!

En duidelijk hoor 'k mij gezegd:
'Kind! ik heb veilig weggelegd,
wat anders viel in stukken.'

Willem de Mérode

Willem de Mérode

Op veel grafzerken vind je poëzie gebeiteld. Vaak gaat het om fragmenten van bestaande gedichten, maar soms wordt een *gedicht speciaal gemaakt voor iemands graf*. Dan spreken we van een **grafschrift** of **epitaaf**. Doorgaans zijn het punt-dichten, want op een grafzerk heb je weinig ruimte. Het gedichtje moet dus kort en krachtig zijn. Aan de andere kant zijn literaire grafschriften meestal niet op een zerk maar in een dichtbundel verschenen en daarin worden ze soms wel erg lang.

Sommige dichters schreven een grafschrift voor zichzelf. Er is dan vaak sprake van zelfironie:

**grafschrift
of epitaaf**

Grafschrift voor mij-zelven

Ga, Wandlaar! 'k Verg geen' traan op mijn ontzield gebeent':
Gezegdst is mijn rust, zoo niemand haar beweent.

Willem Bilderdijk

Niet altijd is de toonzetting van grafschriften even eervol en beschaafd.

elegie Een **elegie** is een *klaagzang, een treurlied naar aanleiding van het verlies van een geliefd persoon*. Het is een gedicht waarin de fijne herinnering aan wat men vroeger bezat, afgewisseld wordt met treurigheid om het verlies ervan. Heel bekend is het Middelnederlandse klaaglied 'Egidius, waar bestu bleven'.

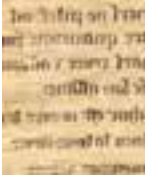
Egidius

Egidius, waer bestu bleven?
Mi lanct na di, gheselle mijn.
Du coors die doot, du liets mi tleven!
Dat was gheselschap goet ende fijn,
Het sceen teen moeste ghestorven sijn.
Nu bestu in den troon verheven,
Claerer dan der zonnen scijn:
Alle vruecht es di ghegheven.

Egidius, waer bestu bleven?
Mi lanct na di, gheselle mijn!
Du coors die doot, du liets mi tleven.

Nu bidt vor mi, ic moet noch sneven
Ende in de weerelt liden pijn.
Verware mijn stede di beneven:
Ic moet noch zinghen een liedekijn;
Nochtan moet emmer ghestorven sijn.

Egidius, waer bestu bleven?
Mi lanct na di, gheselle mijn!
Du coors die doot, du liets mi tleven.
N.N.

En een fragment van een modern voorbeeld van Guillaume van der Graft:

Elegie op mijn hond

Jean-Paul is dood, mijn kleine zwarte hond.
Hij was genoemd naar een Fransman, een wijsgeer.
Zijn wijsheid was: hij danste zelfs bij grijs weer,
zijn staart gehesen, alle dagen rond.

[...]

Zie, hoe de dieren door de dagen dansen!
zij worden door geen schuldbesef gewond;
zij leven lager bij de wereldgrond,
waarin leven en dood elkaar bekransen

met bloemen vruchten, een trouwverbond
van zijn en niet-zijn, zwellen en verflensen.
De dieren leven vluchtiger dan mensen:
hun dood zijgt neer als dauw in de avondstond.-

Maar nu hij dood is, kleine kameraad,
wijzig ik achteraf mijn onderschatting – of
overschatting, ik weet het niet: wat ging
er om in mij nu hij mij nader staat?

De wereld is wel bij de dood gebaat;
maar nu hij in de grond ligt en verrot,
weet ik spontaan en boven mijn bevatting:
de dood is een belediging van God!

Guillaume van der Graft

Hekeldicht

Je kunt poëzie gebruiken om *kritiek te geven op de maatschappij of op de mensen om je heen*. Zulke gedichten noem je **hekeldichten**. Ze worden ook wel aangeduid met de term satire, maar dat is een bredere term, omdat die ook kan slaan op proza. In onderstaand hekeldicht van Vondel wordt de spot gedreven met de discussie tussen Gomarus en Arminius. Volgens Vondel won niet de waarheid, maar degene die de belangrijkste achterban had: Gomarus, omdat hij prins Maurits achter zich had.

hekeldicht

Op de Waegschael

Gommar en Armijn te hoof
dongen om het recht geloof,
Ieders ingebracht bescheyt
In de Waegschael wert geleyt
Doctor Gommar arme knecht
Hadd' het metten eersten slecht
Midts den schranderen Armijn
Tegen Besam en Calvijn,
Leyd'den rock van d'Advocaet,
En de kussens van den Raedt,
End' het brein dat geensins scheen

Ydel van gesonde reen,
Brieven die vermelden plat,
't Heylich recht van elke Stadt:
Gommars ach vast hier en gins,
Tot soo lang mijn Heer de Prins
Gommars syd' die boven hingh,
Trooste met syn stale kling,
Die soo swaer was van gewicht
Dat al 't ander viel te licht:
Doen aanbadt elk Gommars pop,
End' Armijn die kreeg de schop.
Joost van den Vondel

Lied

lied Het **lied** heeft *strofen van gelijke lengte, omdat het gezongen moet kunnen worden op een bepaalde melodie*. Het geeft uiting aan gevoelens en stemmingen. Er zijn talloze soorten liederen: kinderliedjes, volksliederen, smartlappen, gospelsongs, psalmen en gezangen. Inhoudelijk kun je onderscheid maken tussen wereldlijke en geestelijke liederen. Sommige liederen worden gemaakt op de wijs van een bestaande melodie, zoals het Wilhelmus, voor andere liederen wordt pas later een melodie gemaakt. Tot de categorie vaderlandse liederen behoort bijvoorbeeld:

Mijn Nederland

Waar de blanke top der duinen
Schittert in de zonnegloed
En de Noordzee vriendelijk bruisend
Neêrlands smalle kust begroet
Juich ik aan het vlakke strand: (bis)
'k Heb u lief, mijn Nederland! (bis)
Waar het lachend groen der heuvels
't Kleed der stille heide omzoomt
Waar langs rijk geladen velden
Rijn of Maas of Schelde stroomt
Klinkt mijn lied op oude trant: (bis)
'k Heb u lief, mijn Nederland! (bis)
P. Louwerse

Lofdichten

Religieuze liederen worden soms wel **hymnes** genoemd. Een hymne is een *loflied op God*. Geestelijke liederen kunnen ook andere onderwerpen hebben dan alleen het loven van God. Daarom is het minder juist om elk geestelijk lied een hymne te noemen. In Engelstalige kerken is hymne echter wel de term voor het geestelijke lied in het algemeen.

Hieronder vind je enkele voorbeelden van geestelijke liederen uit het *Liedboek voor de Kerken*.

Laat me in U blijven, groeien, bloeien,
o Heiland die de wijnstok zijt!
Uw kracht moet in mij overvloeien,
of 'k ben een wis verderf gewijd.
Doorstroom, beziel en zegen mij,
opdat ik waarlijk vruchtbaar zij!

J.J.L. ten Kate

Jezus die langs het water liep
en Simon en Andreas riep,
om zomaar zonder praten
hun netten te verlaten,-
Hij komt misschien vandaag voorbij
en roept ook ons, roept u en mij,
om alles op te geven,
en trouw Hem na te leven.

Ad den Besten

hymne

Soms wordt de term lied toegepast op teksten waarvan het niet de bedoeling is dat ze worden gezongen. Vooral sinds de romantiek gebruikt men de term lied ook voor gedichten waarin veel nadruk ligt op het uiten van gevoelens. P.C. Boutens (1870-1953) publiceerde bijvoorbeeld een bundel met daarin 'vergeten liedjes' en in het *Geuzenliedboek 1940-1945* staan heel wat liederen die niet gezongen kunnen worden. Het lied is een heel populaire dichtvorm, want alle eeuwen door zijn er talloze liederen en liedjes bewaard gebleven, van de middeleeuwen (Antwerps liedboek, Heer Halewijn, enzovoort) tot het heden.

Een **ode** is een *geestdriftig lofdicht, meestal tot een persoon gericht*. Het kan ook over een ding gaan. De ode is vaak hoogdravend van toon en plechtig van stijl. De beschreven persoon kan geen kwaad doen. Een ode is meestal behoorlijk van omvang. Beroemde odedichters uit de oudheid zijn Horatius en Sappho. In de renaissance

ode

werd de ode door Nederlandse dichters als Van der Noot, Hooft en Vondel als dichtvorm gebruikt. Tegenwoordig is de ode uit de mode geraakt. Behalve een gedicht kan de ode overigens ook een muziekstuk zijn.

Ode op Amsterdam

Amsterdam, o stad van De Keyser,
voor wie aan uw grachten ontlook (= opgroeide)
schoner, vriendelijker en grijzer
dan welke stad ter wereld ook.
Laat de zwaan der verbeelding zweven
over der olmen overvloed,
waar hij tuurt, het is om het even,
wil de ziel nestelen voorgoed.

[...]

Bertus Aafjes

Pastorale vers

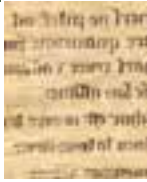
pastorale vers

Het **pastorale vers** is een *eenvoudig gedicht met het doel de lezer een vertroostende boodschap mee te geven*. Typerend voor het pastorale vers is de traditionele vorm: metrum, eindrijm, regelmatige versregellengte en strofobouw. De dichters zijn echter vaak niet in staat de regelmaat goed vast te houden. Inhoudelijk zijn deze gedichten doorgaans voorspelbaar. Toch geven juist deze gedichten veel mensen troost in moeilijke momenten. Pastorale verzen zijn heel toegankelijk en spreken daardoor veel mensen meer aan dan literaire gedichten. De bekendste dichteres van dit genre was Nel Benschop. Haar bundeltjes verkochten vele malen beter dan de literaire bundels. Daarom eerst een gedicht van haar.

Toen je het wist...

Wat moet ik doen? Wat moet ik je nu zeggen?
Al wat ik zeggen kan klinkt zo goedkoop:
dat 'k mijn gebeden voor Gods troon zal leggen,
dat je vertrouwen moet, op hoop zelfs tegen hoop?
Maar 't is onmogelijk, dat ik me in kan denken
hoe jij je voelt, hoe jij je leven ziet;
onmogelijk, om woorden te bedenken
die kunnen helpen. -Nee, ik kàn het niet.
Ik weet alleen, dat jij de lijn moet grijpen
(en dat geldt net zo goed voor jou als mij)
die God je toegoit als de nood gaat nijpen.

Denk aan wat Jezus vóór Zijn lijden zei:
 'Uw hart zij niet ontroerd, wees niet verslagen,
 Geloof in God, in Mij, Die u bevrijdt.
 Want wie zijn kruis achter Mij aan wil dragen
 zal met Mij leven tot in eeuwigheid!'

Originele gedachten, nieuwe vergelijkingen kom je weinig tegen in pastorale poëzie.

Trek mij tot U

Trek mij tot U, o Heere,
 In 's levens zonneshijn.
 Als donk're wolken dreigen
 Laat steeds bij U mij zijn.

Laat, Heer, in 't leed des levens
 Mij nimmermeer alleen.
 Trek heil'gend mij U nader
 In alle tegenheên.

Trek met Uw liefdekoorden
 Mij dichter, Heer, tot U,
 Als smartelijk is het lijden.
 Laat schuilen mij bij U.

Regina Kleisen

Plezierdicht

Plezierdichten worden, zoals het woord al zegt, *gemaakt voor het plezier*. Het doel van de schrijver is niet om literair bezig te zijn of iets verhevens te schrijven. Hij wil simpelweg zichzelf en zijn lezers vermaken, en hen misschien ook nog laten nadenken of iets leren, maar het moet allemaal niet te diepzinnig zijn en vooral gemakkelijk leesbaar. Het plezierdicht wordt ook wel 'light verse' genoemd.

Een plezierdicht is volgens drs. P., de grondlegger van het genre, een manier om van taalkennis te genieten en te laten genieten. Op zijn minst kun je dan ook waardering hebben voor de literaire vorm die deze plezierdichters weten te vinden.

Filosofie

Filosofie, ook leuk
 Waar dient het leven voor?
 Wat is instinct
 En waar komt het vandaan?

Ach, zulke vragen zijn
 Onbeantwoordelijk
 (Dit adjectief -
 Zou het mogen bestaan?)

Drs. P.

Veel plezierdichten staan bol van taalgrapjes en taaldubbelzinnigheden. Vaak leuk, maar regelmatig ook flauw, stereotiep, grof en vol seksuele toespelingen.

plezierdicht

Een bierbrouwerij uit Enschede
Deelde denkend aan Korsakov mede:
In de eerste plaats kent
Onze bierconsument
Geen vergeetachtigheid en ten tweede...
Frank van Pamelan

CV

Dat de verwarmingsinstallateur
het niet helemaal had begrepen
kwam bij de sollicitatie naar voren.
zijn meegebrachte cv bestond
uit een ketel, wat buizen en radiatoren.

Jan J. Pieterse

parodie
of **pastiche**

Sommige dichters houden ook van het maken van *varianten op bekende bestaande gedichten*. Meestal humoristisch bedoeld, soms ook kritisch. We noemen dergelijke gedichten **parodieën** of **pastiches**. Hieronder zie je een voorbeeld. Links het originele gedicht van Willem Kloos, een Tachtiger voor wie de vorm en de inhoud even belangrijk waren. Rechts twee humoristische varianten op de eerste strofe van Kloos.

Ik ween om bloemen in de knop gebroken

Ik ween om bloemen in de knop gebroken
En vóór de uchtend van haar bloei vergaan,
Ik ween om liefde die niet is ontloken
En om mijn harte dat niet werd verstaan:

Gij kwaamt, en 'k wist - gij zijt weer heengegaan...
Ik heb het nauw gezien, geen woord gesproken:
Ik zat weer roerloos ná die korte waan,
In de eeuwge schaduw van mijn smart gedoken:

Zo als een vogel in de stille nacht
Op ééns ontwaakt, omdat de hemel gloeit,
En denkt 't is dag, en heft het kopje en fluit,

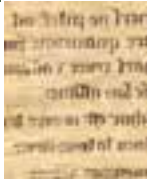
Maar eer 't zijn vaakrige oogjes gans ontsluit,
Is het weer donker, en slechts droevig vloeit
Door 't sluimerend geblaârte een zwakke klacht.

Ik ween om bloemen in de knop gebroken
En voor de uchtend van haar bloei vergaan
Ik had er zeven vijftig in gestoken
Je zou zo'n rotzak ongelukkig slaan

Coos Neetebeem (Drs. P)

Ik ween om bloemen in de knop gebroken
En voor de uchtend van haar bloei vergaan
Mijn lief, - ze heeft er even aan geroken
Zie daar, de romantiek is naar de maan

Hans Vrolijk

Een voorbeeld van een kritische variant zie je hieronder. De dichter heeft Marsmans mooie, idyllische beeld van Holland omgezet in een beeld van een door milieuvervuiling aangetast landschap.

Herinnering aan Holland

Denkend aan Holland
zie ik brede rivieren
traag door oneindig
laagland gaan,
rijen ondenkbaar
ijle populieren
als hoge pluimen
aan de einder staan;
en in de geweldige
ruimte verzonken
de boerderijen
verspreid door het land,
boomgroepen, dorpen,
geknotte torens,
kerken en olmen
in een groots verband.
De lucht hangt er laag
en de zon wordt er langzaam
in grijze veelkleurige
dampen gesmoord,
en in alle gewesten
wordt de stem van het water
met zijn eeuwige rampen
gevreesd en gehoord.

H. Marsman

Holland

Denkend aan Holland
zie ik brede autobanen
onstuitbaar door oneindig
steenland gaan,
rijen onaantastbare
limousines
als dooie torren
langs de bermen staan;
en in de razende
ruimte verzonken
de wegenwachters
verspreid door het land,
benzinepompen, garages,
gesloopte steden,
fabrieken en hekken
in een strak verband.
de lucht hangt er laag
en de zon wordt er langzaam
in gore eentonige
dampen gesmoord,
en in alle gewesten
wordt de geur van benzine
met zijn eeuwige stanken
gevreesd en gehoord.

N.N.

Een bijzonder soort plezierdichten zijn de **gorgelrijmen**. Het zijn *gedichten over verzonnen dieren*.

gorgelrijm

De Lariekoekoek (vrij naar het leven)

Al wat de lariekoekoek zegt
Wordt door het kleinste kind weerlegd.

Wat hem helaas niet mag beletten
Zijn stem eens extra uit te zetten.

Cees Buddingh'

Opdrachten

1. Schrijf een hekeldicht over bepaalde schoolregels of maak een ode aan de school.
2. Zoek vijf gedichten die behoren tot de funeraire poëzie. Ze moeten ten minste drie verschillende kanten van het onderwerp sterven belichten. Beschrijf van elk gedicht kort:
 - a. welke visie op sterven de dichter heeft;
 - b. vanuit welk perspectief hij dit beschrijft.

3. Lees het volgende gedicht. Maak er een pastiche op.

Avond

Nauw zichtbaar wiegen op een lichten zucht
De witte bloesems in de scheemring-ziet,
Hoe langs mijn venster nog, met ras gerucht,
Een enkele al te late vogel vliedt.

En ver, daar ginds, die zachtgekleurde lucht
Als perlemoer, waar ied're tint vervliet
In teêrheid... Rust-o, wondervreemd genucht!
Want alles is bij dag zó innig niet.

Alle geluid dat nog van verre sprak,
Verstierf-de wind, de wolken, alles gaat
Al zachter en zachter-âlles wordt zo stil...

En ik weet niet, hoe thans dit hart, zo zwak,
Dat al zó moê is, altijd luider slaat,
Altijd maar luider, en niet rusten wil.

Willem Kloos

4. Analyseer het gorgelrijm 'De lariekoekoek'. Wat voor soort dier is het volgens jou? Maak er een tekening van en/of beschrijf het karakter en uiterlijk van het dier.

1.9 Oefengedichten met vragen

Je hebt nu heel wat theorie doorgewerkt en allerlei opdrachten gemaakt. Je vindt in deze paragraaf complete gedichten met vragen. Begin nooit meteen met de vragen. Neem de tijd om het gedicht rustig een paar keer te lezen en tot je door te laten dringen. Ga dan pas naar de vragen. Houd in de gaten dat de vormvragen je moeten helpen de boodschap van de dichter helder te krijgen. Veel succes en veel plezier!

1.9.1 Een gedicht

Een gedicht

Is het vandaag of gisteren, vraagt mijn moeder,
bladstil, gewichtloos drijvend op haar witte bed.
Altijd vandaag, zeg ik. Ze glimlacht vaag
en zegt: zijn we in Roden of Den Haag?

5 Wat later: kindje ik word veel te oud.

Ik troost haar, dierbare sneeuwwitte astronaut
zo ver al van de aarde weggedreven,
zo moedig uitgestapt en in de ruimte zwevend
zonder bestek en her en der.

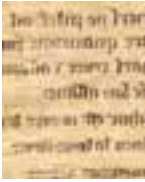
10 Zij zoekt – het is een s.o.s. –
haar herkomst en haar zijn als kind
en niemand niemand, die haar vindt
zoals zij was. Haar franse les
herhaalt zij: van haar 8e jaar:

15 'bijou, chou, croup, trou, clou, pou, òu,
die eerste juffrouw, weet je wel
die valse ouwe mademoiselle
hoe heet ze nou. Ik ben zo moe.'

Had ik je maar als kind gekend,
20 die nu mijn kind en moeder bent.

M. Vasalis

Vragen bij 'Een gedicht' van M. Vasalis

Vorm

1. Heeft dit gedicht een vaste of een vrije vorm? Motiveer je antwoord door in te gaan op rijmschema, regellengte en metrum.

Rijm

2. Welk soort rijm tref je aan in r. 3?
3. Welk soort rijm vind je in r. 9?
4. Hoe heet het eindrijm in r. 15-18?
5. Welk soort halfrijm zie je in r. 16-18?

Metrum

6. Scandeer de eerste drie regels. Welk metrum overheerst?
7. Waar heeft de dichteres elisie toegepast in deze regels?
8. Waar vind je een sterk enjambement? Waarom is het sterk?

Beeldspraak

9. Regel 6 *astronaut*. Wat voor soort beeldspraak is dat?
10. Leg uit waarom het beeld van de astronaut (r. 6-9) zo treffend gekozen is. Betrek je antwoord begrippen als tijd en ruimte.

Stijlfiguren

11. Welke stijlfiguur vind je in r. 15?
12. Welke stijlfiguur zie je in r. 20?

Inhoud

13. Je kunt dit gedicht in drieën verdelen. Hoe? Geef bij elk gedeelte een korte typering.
14. Verklaar het antwoord van de ik-figuur (r. 3).
15. Wat maak je op uit de reactie van de moeder (r. 3-4)?
16. Verklaar de wens van de ik-figuur (r. 19-20) met behulp van eerdere gegevens uit het gedicht.
17. Geef de kerngedachte van dit gedicht weer.

Beleving

18. Vind je dat de dichteres voldoende respect heeft voor haar moeder? Licht je antwoord toe.
19. Maak een collage van dit gedicht. Zoek vijf passende foto's die je hiervoor gebruikt of maak ze zelf.

1.9.2 De spoortrein

De spoortrein

- Eens op een dag, toen ik de stad
Verliet en in den spoortrein zat,
En daar in stille lijdzaamheid
Geduldig wachtte tot de tijd
- 5 - Bij 't langzaam voortgaan van de klok -
Zou komen, dat mijn trein vertrok,
Geschiedde 't, dat in 't naaste spoor
Een trein rangeren ging en voor
Mijn venster schoof. Ik kende wel
- 10 De vreemde werking van dit spel,
Maar 't scheen mijn onbetrouwbaar oog,
Alsof mijn trein zich voortbewoog
Voorbij die andren, vreemde trein,
Die onbeweeglijk bleef in schijn.
- 15 Toen ik nu al maar verder reed,
- Ik wist toch, dat ik dat niet deed -
Werd ik bedroefd, dat mijn gezicht
Mij dus bedroog in 't volle licht,
En, dat mijn inzicht niets vermocht
- 20 Tegen dit dom gezichtsbedrog.
En in mijn wanhoop om die waan
Heb ik mijn ogen dichtgedaan,
Heb ik gebeden: 'Trein, sta stil!'
Met al de hartstocht van mijn wil ...
- 25 Maar, wat ik smeekte, deed of dacht,
Ik heb hem niet tot staan gebracht.
- Wie iets zo zeker weet en vast,
Dat hij het haast met handen tast,
Het voor zijn oog gebeuren ziet,
- 30 En dan bedenkt: het is zo niet,
Die voelt zich zeer bedroefd en moe,
Die twijfelt aan het of en hoe,
Die wanhoopt aan het al of niet
Van alle dingen, die hij ziet,
- 35 Die is op 't eind de zekerheid
Van alle zijn en niet zijn kwijt.

- Die morgen sprak ik op mijn reis
Tot mijne ziel op deze wijs:
'De domheid, die ik straks beging,
40 Was, dat ik aan een vlottend ding,
Dat zelf geen rust of vastheid had,
Der dingen rust en vastheid mat.
Dus zoek, indien gij twijfelt aan
Uw eigen vastheid of bestaan,
45 Te midden van wat vloeit en vlot,
Mijn ziel, uw zekerheid in God,
Het enig, eeuwig vaste punt,
Waar gij de blik op richten kunt'.

Jacqueline van der Waals

Vragen bij 'De spoortrein' van Jacqueline van der Waals

Rijm

1. Wat is het rijmschema van dit gedicht?
2. Welke regels wijken daarvan af?
3. Welk halfrijm tref je aan in r. 25? Noteer ook de woorden.
4. Welk halfrijm vind je in r. 47? Schrijf de woorden op.

Metrum

5. In welk metrum is dit gedicht geschreven?
6. Geef een voorbeeld van een duidelijke antimetrie uit strofe 2. Wat is het effect daarvan?
7. Waar vind je een sterk enjambement in strofe 1?
8. Geef drie voorbeelden van elisie.

Beeldspraak

9. Welk woord is metonymisch gebruikt in r. 38?

Stijlfiguren

10. Welke stijlfiguur vind je in r. 5?
11. Welke stijlfiguur overheerst in de derde strofe?

Inhoud

12. Beschrijf wat er volgens strofe 1 in werkelijkheid gebeurt.
13. Beschrijf wat de dichteres denkt dat er gebeurt.
14. Met welke woorden benadrukt de dichteres de bedrieglijkheid van wat er gebeurt? Noteer ook de regelnummers.
15. Leg de derde strofe uit.
16. Wie spreekt de dichteres aan in dit gedicht? Leg je antwoord uit.
17. Welke tweeledige boodschap wil de dichteres ons volgens de laatste strofe meegeven?

Vergelijking

18. Lees onderstaand gedicht. Welke boodschap ziet Driek van Wissen in het *treinbedrog*?
19. Welk gedicht spreekt je meer aan? Leg je antwoord uit en betrek daarin de boodschap van beide gedichten.

Op de rails

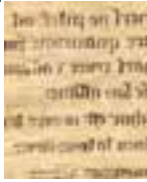
Mijn trein gaat ogenschijnlijk rijden,
Want spoorwagon na spoorwagon
Links op een parallel perron
Zie ik langs mijn coupéruit glijden.

Maar dan verbreedt de horizon
En blijkt dat ik mij liet misleiden:
De trein is weg ter linkerzijde
En ik sta nog op het station.

Zo worden wij wel meer bedrogen:
Wij zijn op reis, zo menen wij
En maken voortgang zienderogen,

Doch richten wij de blik opzij
Dan staan wij stil en onbewogen.
Het leven gaat aan ons voorbij.

Driek van Wissen

1.9.3 Noach

Noach

Het is niet genoeg
dat je zegt
ik geloof.

5 Er is een stroom van woorden,
een vloed van gevoelens,
een stortregen gedachten.

Het is niet genoeg
dat je zegt
ik hoop.

10 Er is een ruim
met hyena's van haat,
jakhalzen jaloezie;
een vooronder
15 met tijgers van begeerte,
leeuwen van heerszucht.

Het is niet genoeg
dat je zegt
ik heb lief.

20 Waar is de flank
van het gebergte,
de strelende hand
van de zon,
de wijn die rijpt
tot gloed?

25 Het gedicht is een ark
en verwondering
steekt de kop

uit een oogluikend venster,
reikhalzend als een giraffe.

30 Al krijgt een duif
geen poot aan de grond
en zweeft de dood als een raaf
over zwartgallig water,
één enkele olijftak
35 zegt genoeg.

En wie er zich bedrinkt
aan druivenbloed
en naakt de roes uitslaapt
op zoveel grond

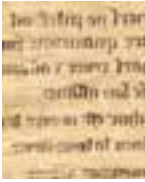
40 na zoveel water

wie zou hem dat verwijten,
zoveel kleiner,
zoveel bleker,
zoveel later?

45 Er is een stroom van woorden,
maar ik geloof,
een vloed van gevoelens,
maar ik hoop,
een stortregen van gedachten,
50 maar ik heb lief.

Eén enkele olijftak
zegt mij meer
dan water, water, water.

Jaap Zijlstra

Vragen bij 'Noach' van Jaap Zijlstra

Strofebouw

1. Hoe noem je een gedicht zoals Zijlstra heeft geschreven?

Rijm

2. Geef twee voorbeelden van alliteratie uit strofe 4.
3. Geef een voorbeeld van assonantie uit strofe 11.
4. Waar vind je een voorbeeld van middenrijm?

Metrum

5. Schrijf een sterk enjambement op uit strofe 6.

Beeldspraak

6. Welke beeldspraak is: *een stroom van woorden* (r. 4), enzovoort?
7. Hoe heet de beeldspraak in: *het gedicht is een ark* (strofe 7)?
8. Geef uit dezelfde strofe een duidelijk voorbeeld van personificatie.
9. Welke beeldspraak staat er in strofe 8?
10. Hoe heet de beeldspraak *druivenbloed* (strofe 9)?

Stijlfiguren

11. Strofe 1, 3 en 5 beginnen op dezelfde manier. Hoe heet dat verschijnsel?
12. Is strofe 6 een retorische vraag? Waarom wel of niet?
13. Is strofe 9-10 een retorische vraag? Waarom wel of niet?
14. De strofen 11 en 12 kenmerken zich door herhaling, parallelie en spiegeling. Toon dat aan.

Inhoud

15. Met welke Bijbeltekst bouwt Zijlstra de eerste zes strofen op?
16. Waarom is het niet genoeg dat je zegt: ik geloof (strofe 1)?
17. Welke gevaren bedreigen de christelijke hoop?
18. Leg de betekenis uit van het woord *oogluikend* (strofe 7)
19. Welke dubbelzinnigheden zie je in strofe 8?
20. Leg de laatste strofe uit. Anders gezegd: waarom zegt een olijftak me meer dan water?

Beleving

21. Ben je het eens met wat Zijlstra hier zegt over geloof, hoop en liefde? Licht je antwoord toe.

1.9.4 Een vaderlandsche geschiedenis

Een vaderlandsche geschiedenis

Twaalf dagen ging Zlata weduwe uit het noorden bij Doboj,
zwanger. Het was een zoon. Vijftien was hij:

gedwongen toe te kijken hoe hij werd omgelegd,
zocht zij hem 's nachts en vond zijn hoofd tussen de lijken.

- 5 Stopte het terug onder haar hart, een trui erover,
zeulde op alle dagen door dove bossen tot aan Travnik,

waar zij het dan maar in vreemde grond begroef
Tot op de huidige dag.

Henk Knol

Vragen bij 'Een vaderlandsche geschiedenis' van Henk Knol

Strofebouw

1. Hoe heten de vier strofen die Henk Knol gemaakt heeft?

Rijm

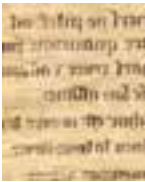
2. Geef een voorbeeld van assonantie uit strofe 1.
3. Noteer een voorbeeld van alliteratie uit strofe 3.

Enjambement

4. Waar zie je een sterk enjambement in dit gedicht? Waarom is het enjambement sterk?

Inhoud

5. Het gedicht begint met een merkwaardige titel. Waarom zou *vaderlandsche* met 'sch' gespeld zijn?
6. Wat betekent het: *een vaderlandsche geschiedenis*?
7. In r. 1-2 staan wat merkwaardige zaken bij elkaar. Welke?
8. Waarom gaat Zlata 's nachts kijken (r. 4)?
9. Wat stopt Zlata onder haar trui? Welke suggestie gaat daarvan uit?
10. Het woord *omgelegd* in r. 3 is heel goed gekozen. Waarom?
11. In r. 6 staan drie sterke formuleringen: *zeulde, op alle dagen, dove*. Licht ze toe.

12. In r. 7 lees je: *dan maar*. Wat is de betekenis van die twee onnozele woorden?
13. *Tot op de huidige dag* (r. 8) is een verwijzing naar de Bijbel. Leg dat uit.
14. Verklaar wat de dichter met deze uitdrukking bedoelt.
15. Formuleer het thema van dit gedicht.

Beleving

16. Wat vind je van dit gedicht? Motiveer je antwoord.
17. Zou een moeder in het Midden-Oosten anno 2015 dit beeld herkennen of ook zo kunnen handelen? Waarom denk je dat?

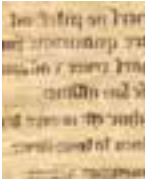

1.9.5 Een naam in de schelpen

Een naam in de schelpen

- Mijn diepste eerbied geldt een kind
dat onaanrandbaar naar de zee
verlangt, en het niet merken laat
aan anderen: - Dat de werking weet
- 5 van vloed en eb, en het gedrag
kent van de vogels langs de kust.
- In welk millennium, dat telt
niet, en al evenmin of het
op Chios of op Tessel is.
- 10 Het loopt de vloedlijn langs; het zoekt
schelpen van dat verzonken blauw:
het prachtigst als zij zilt nog zijn;
of speelt het eeuwenoude spel
van zich te meten met de zee.
- 15 Het bouwt een bolwerk, bakent met
de schop de omtrek af, en stort
zich op het graven van de gracht;
en werpt een wal op, om verwoed
die met de spa gelijk te slaan.
- 20 Zo verstrijkt uur na uur, totdat
de vesting is voltooid. (- Het zet
zich neer en denkt: hoe alles is
en later zijn zal)- en dan waait
de wind dat weg: het hoeft nog niet.
- 25 Mijn diepste eerbied geldt dit kind.
- En het wordt avond – het bemerkt
dat ginds het wentelende licht
is aangegaan en maant en maant:
het kent het ouderlijk gebod.
- 30 De zon is weg; de dag is om.
En het vermant zich, en verlaat

zijn burcht aan zee, het bastion
waarop zijn naam in schelpen staat,
en dat hij - weet het - nog vannacht
35 als het tij opzet wordt geslecht.
Het neemt zijn schop op en het gaat
op stroeve voeten havenwaarts
Ida Gerhardt

Vragen bij 'Een naam in de schelpen' van Ida Gerhardt

Strofebouw

- 1 Hoe heten de meeste strofen?

Rijm

- 2 Noteer een alliteratie uit strofe 2.
- 3 Wat kun je opmerken met betrekking tot het eindrijm in dit gedicht?
- 4 In r. 15-19 komen verschillende gevallen van alliteratie voor die een duidelijke functie hebben. Wijs ze precies aan. Wat is het effect van al deze gevallen tezamen, gelet op de betekenis van deze passage?
- 5 Ook in r. 21-24 komt een mooi voorbeeld van alliteratie voor. Waar? Wat is de functie?

Metrum

- 6 Welk metrum overheerst? Scandeer een regel zonder antimetrie.
- 7 Opvallend zijn de vele enjambementen. Welke invloed hebben deze op de lezer? Kies het beste antwoord. Je leest het gedicht daardoor:
A afwisselend
B stotend
C regelmatig
D vloeiend/stromend

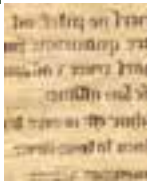
Stijlfiguren

- 8 Welk stijlverschijnsel valt op in r. 28 en waarom is het hier heel functioneel?

Inhoud

- 9 Wat is heel kenmerkend voor het kind, genoemd in r. 1? Beperk je tot de twee kernzaken die in strofe 1 worden vermeld.
- 10 *Onaanrandbaar* (r. 2) is een opvallend woord. Verklaar het woord in de context.
- 11 Een millennium is een tijdperk van 1000 jaar, Chios een eiland voor de Griekse kust. Geef nu kernachtig de bedoeling weer van r. 7-9.
- 12 Wat betekent *zich (te) meten met de zee*, r. 14?
- 13 Waarop heeft *alles* (r. 22) betrekking?
- 14 *Hoe alles (...) later zijn zal* kan in verband worden gebracht met een passage verderop in het gedicht. Welke?
- 15 Waarop slaat *dat* in r. 24?
- 16 Wat *hoeft nog niet* (r. 24)?
- 17 Interpreteer het *wentelende licht* (r. 26-28).
- 18 Wat houdt *het ouderlijk gebod* in (r. 29)?
- 19 Uit welke twee woorden wordt duidelijk dat het kind er moeite mee heeft, het gebod op te volgen?
- 20 Het kind wordt als het ware verscheurd door een innerlijke tegenstelling. Geef aan om welke tegenstelling het gaat.
- 21 Waarom zou de dichteres zo'n eerbied hebben voor zo'n kind?
- 22 Dichters schrijven vaak over het maken van gedichten of over de dichter zelf. Vergelijk nu het werk van dit kind met het schrijven door de dichter. Doe dit achtereenvolgens voor strofe 1 en 2, voor strofe 3 en 4 en voor strofe 5 en 6.

Vergelijking

- 23 Lees het gedicht 'Code d'Honneur', dat ook van Ida Gerhardt is. Vergelijk de visie van Gerhardt op kinderen.
- 24 Vind je dat ze gelijk heeft in haar visie op kinderen? Licht je antwoord toe.

Code d'Honneur

Bezie de kinderen niet te klein:
Zij moeten veel verdragen -
eenzaamheid, angsten, groeiens pijn
en, onverhoeds, de slagen.

Bezie de kinderen niet te klein:
Hun eerlijkheid blijft vragen,
of gij niet haast uzelf durft zijn.
Dàn kunt ge 't met hen wagen.

Laat uw comedie op de gang
- zij weten 't immers tòch al lang! -
Ken in uzelf het kwade.

Heb eerbied voor wat leeft en groeit,
zorg dat ge het niet smet of knoeit. -
Dan schenk' u God genade.

1.9.6 De chirurg

De chirurg

Met wit hiëratisch bekleed
en steeds op de rand van rouw
bevecht hij het lot en het leed
en blijft aan het leven trouw.

- 5 De priester erkent hij niet
en zeker niet in zichzelf.
Hij schrijdt ook niet als een lied
door 't schemerlicht van een gewelf,

- hij snijdt als een dissonant
10 in de duisternis van het lijf,
hij heeft een profetische hand
als die waarvan God zei: Schrijf,

de dood haat ik als een gezwel
en het leed is een carcinoom.

- 15 Gehoorzaam en schrijf; ik herstel
het leven weer tot mijn droom!

Wij weten niet wat hij gelooft,
het maakt mij ook geen verschil;
wanneer hij de mensen verdooft,

- 20 hij doet het om Christus' wil,

en ik vraag mij af als ik preek:
verdoof ik ze tot hun verderf?
de Christenheid ziet zo bleek,
ik ben bang dat ze sterft.

Guillaume van der Graft

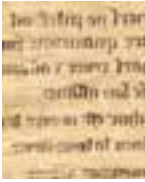
Vragen bij 'De chirurg' van Guillaume van der Graft

Strofebouw

1. Hoe heten de strofen in dit gedicht?

Klank en rijm

2. Welk(e) type(n) eindrijm vind je in dit gedicht?

3. Hoe noem je het rijmschema?
4. In de eerste strofe tref je twee keer eenzelfde soort halfrijm aan. Benoem het en noteer de woorden.

Metrum

5. Het metrum in dit gedicht is nogal problematisch. De eerste strofe heeft echter een regelmatig metrum. Welk metrum is dat? Scandeer daarvoor een willekeurige versregel uit de eerste strofe.
6. In de derde strofe staat een heel functioneel enjambement. Waar precies? Vermeld waarom het zo functioneel is.

Beeldspraak

7. Welke beeldspraak zie je in r. 7?
8. Deze beeldspraak komt nog enkele keren voor. Geef voorbeelden.
9. Hoe heet de beeldspraak in r. 14?
10. Welke beeldspraak vind je in r. 24?

Stijlfiguren

11. Welke stijlfiguur beheerst r. 1-10?
12. Maak duidelijk dat *verdoof* in r. 22 een woordspeling is. Op welke twee manieren kun je dit woord namelijk uitleggen?

Inhoud

13. *Hiëratisch* betekent 'priesterlijk'. Waarom zou er aanleiding kunnen zijn om dit woord in r. 1 te gebruiken?
14. Geef een omschrijving van r. 2.
15. Wat is de betekenis van r. 5-6?
16. Wie *schrijdt* (r. 7) er kennelijk wél volgens de dichter?
17. Waarom kan het snijden door de chirurg in r. 9 een *dissonant* genoemd worden? Bij welk woord sluit het goed aan?
18. Waarom kan de hand van de chirurg in r. 11 *profetisch* genoemd worden?
19. Geef in eigen woorden weer: *Ik herstel het leven weer tot mijn droom* (r. 15-16)
20. Waarom maakt het voor de dichter geen verschil (r. 18-19) wat de chirurg gelooft?
21. Geef het verschil aan dat de dichter opmerkt tussen de chirurg en de predikant, die hij zelf is.

Beleving

22. Noteer overeenkomsten en verschillen tussen het werk van een dichter en een dominee zoals jij dat ziet.

1.9.7 Vader en zoon

Vader en zoon

Hij was een ruw en onbehouwen stuk,
En bij het fijne drijfwerk van den zoon
Stond hij verbaasd, zoals een reus zich bukt
Naar dwergen, haam'rend aan een koningskroon.

- 5 Hij kon niet mee. En kwam men hem te na
Met lofzangen op zijn ontbloeid geslacht,
Dan werd hij nors, en kraakte in den nacht,
Geloofde aan stormen, vorst en bloesemschâ.

- Eerst dacht hij zich zo zwak dat werk, dat hij
10 Het breken moest en krachtig overdoen.
Maar nu hij zelf haast heengaet uit de rij,
Sluipt iets onhandig sierlijks in zijn doen,

- Zoals een oude berg een druipsteengrot, -
Die hij veracht, maar toch in eenzaamheid
15 In zich bewondert soms, - tegen 't verbod
In holten toelaat en niet meer bestrijdt.

S. Vestdijk

Vragen bij 'Vader en zoon' van S. Vestdijk

Strofebouw

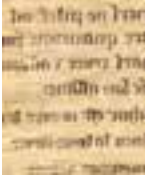
1. Is elke strofe van dit gedicht tevens een gedachte-eenheid? Geef een motivering.
2. Bij welke regel voltrekt zich wat de inhoud betreft een wending?
3. Door welk woord wordt deze wending aangeduid?

Metrum

4. In welk metrum is dit gedicht geschreven?
5. In de laatste strofe valt een sterke antimetrie op. Welke is dat?

Beeldspraak

6. Als r. 2 als beeldspraak moet worden opgevat, met welke vorm van beeldspraak hebben we dan te maken?
7. Welke vorm van beeldspraak beheerst r. 3-4?

Stijlfiguren

8. Welke stijlfiguur vind je in r. 1-2?
9. Ook in r. 9 gebruikt de dichter een stijlfiguur. Welke?
10. Welk klankverschijnsel versterkt dit nog?
11. Noteer een eufemisme uit r. 11.
12. Welke stijlfiguur herken je in r. 14-15?

Inhoud

13. De vader wordt in dit gedicht vergeleken met twee beelden. Welke zijn dat? Noteer ook de regels.
14. Ook de zoon krijgt enkele beelden waarmee hij vergeleken wordt. Noteer er twee. Schrijf ook de regelnummers op.
15. Welke betekenis heeft *ontbloeid* in r. 6?
16. Bij welk woord in dezelfde strofe sluit dit goed aan?
17. De vader werd nors als men lovend over de zoon sprak. Maak duidelijk waarom. Baseer je antwoord op de tweede en derde strofe.
18. Wie of wat moet er met *dat werk* in r. 9 bedoeld zijn?
19. Waaruit, behalve uit *veracht* in r. 14, blijkt dat de oude weerbarstigheid nog niet geheel geweken is?
20. Regel 2 is als beeldspraak op te vatten, maar je kunt deze regel ook letterlijk opvatten. Aan welke mogelijkheid geef je de voorkeur als je alle gegevens uit het gedicht erbij betreft?
21. Hoe kun je het thema van het gedicht kort omschrijven?

Beleving

22. Vind je een dergelijke houding van een vader tegenover zijn kinderen begrijpelijk? Waarom?
23. Schrijf een parallelsonnet vanuit de zoon.

1.9.8 Margraten

Margraten

- Wanneer eens alle monden zullen spreken
En hoeveel monden zegelde de dood?
Wanneer bazuingeschal de stilte zal doorbreken,
Het groot appèl, en in het morgenrood
- 5 De twintigduizend weer ontwaken
Op deze akker in het Limburgs land,
Dan sluiten rijen zich; men vindt een makker
En grijpt verwezen naar een vriendenhand.
Was het een droom van jaren, eeuwen?
- 10 De ogen staren vreemd, de dag begint.
Geen leeuwrik stijgt omhoog, die als een sneeuwen
Val zijn jubel naar de aarde zingt.
En wat zij altijd in hun dromen mochten horen:
De regenval, het ruisen van de wind
- 15 Die met de aren speelt, en van een kind
Het zachte schreien, in de ruimte haast verloren,
Is nu verdwenen met dit laatst ontwaken.
'Amerikanen', klinkt een held 're stem.
Zij schrikken op, zij kennen Hem,
- 20 Die voor de rijen staat; hun handen raken
Het voorhoofd in mechanisch groeten.
o oud gebaar, dat van de aarde is
En niet meer telt, maar als een moeten
Nog in de geest leeft voor wie Meester is.
- 25 'Amerikanen', gaat het zachter langs de troepen,
'Verwacht van Mij geen oordeelsvuur,
Voor twintigduizend die in laaiend vuur
Hun einde vonden. Ik kan hen slechts roepen ...'
- Leo Serrarens

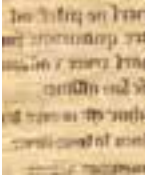

Margraten is een Limburgs dorp waar op het Amerikaanse oorlogskerkhof duizenden gesneuvelden een laatste rustplaats vonden.

Vragen bij het gedicht 'Margraten' van Leo Serrarens

Rijm

1. Twee rijmschema's wisselen elkaar af. Welke twee? Geef van beide een voorbeeld. Noteer ook de regelnummers.

2. Waar klopt het rijm duidelijk niet? Wijzig de volgorde van de woorden in deze regels zo, dat het rijm wel goed is.
3. Schrijf een voorbeeld van alliteratie op. Citeer de woorden die je bedoelt en onderstreep de allitererende klanken.

Metrum

4. In welk metrum is dit gedicht geschreven?
5. Noteer twee gevallen van elisie.
6. Wat is een duidelijk voorbeeld van een sterk enjambement? Leg uit waarom het enjambement sterk is.

Beeldspraak

7. Welke beeldspraak tref je aan in r. 11-12?

Stijlfiguren

8. Wat is merkwaardig aan de woordvolgorde in r. 15-16? Met welke stijlfiguur heb je hier te maken?

Inhoud

9. Wanneer is *eens* (r. 1)? Motiveer je antwoord met gegevens uit een andere versregel.
10. Zeg met eigen woorden: *En hoeveel monden zegelde de dood?* (r. 2). Laat in je antwoord uitkomen wat *zegelen* betekent.
11. Waarom past het begrip *appel* (r. 4) goed in dit gedicht?
12. Wat is de betekenis van het woord *verwezen* (r. 8)?
13. Welk zinsgedeelte drukt ongeveer hetzelfde uit als *verwezen*?
14. *...de dag begint.* (r. 10) Waaruit blijkt dat het een dag van totaal andere orde is dan een gewone dag?
15. Hoe kun je het verschil in toespreken tussen r. 18 en r. 25 verklaren?
16. *Hem, die voor de rijen staat* (r. 19-20). Wie is dat?
17. Wat is de eerste psychische reactie van degenen die toegesproken worden en hoe verklaart de dichter die?
18. *Ik kan hen slechts roepen...* (r. 28). Wat moet je op de plaats van de puntjes zetten?

Beoordeling

19. Welke visie heeft de dichter op de eeuwige bestemming van de soldaten? Beoordeel deze visie aan de hand van Bijbelse gegevens.

1.9.9 Sneeuw in Overijssel

Sneeuw in Overijssel

Vanmorgen lag de sneeuw op de velden
wit en blinkend in de nieuwe zon;
ik wilde niet dat iemand mij vergezelde,
ik wilde alleen zijn met sneeuw en zon.

- 5 Ik daalde de heuvel af naar het oosten,
waar 't dorp en de straat langs de einder ligt;
ik had niemand nodig om mij te troosten,
ik was zo vrolijk, zo sneeuwvloklicht.

- 10 Ik liet mijn blik langs de helling waaien
en bliksemsnel stuiven tot aan de kim,
de blinkende haan op de kerktoren aaien,
de fietsende boeren haalde ik in.

- 15 Toen ging ik het bos door, de donkere bomen
stonden besneeuwd en onwillig vermomd
als was hun het vroegere luidzijn ontnomen
en zachter gestemd en bijna verstomd.

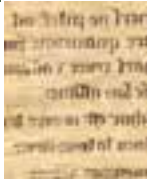
- 20 De wind woei er licht en nauwlijks bevroren,
de sneeuw lag nog vers en onontdood,
ik kon als ik stilstond het kraken horen
van 't bos, dat ik nimmer tevoren
zo somber gezien had en zo vermooid.

- 25 Een spar hield zijn mantel voorover gebogen
en luisterde gulzig opzij van de weg;
ik keek naar een berk als in vreemde ogen,
een sneeuwvacht viel zuchtend van de heg.

- 30 Nu was het doodstil en dan woei door de hoge
boomtoppen trillend de schuwe wind,
een zwarte vogel zeilde op onbewogen
vleugels en schreeuwde ineens, hees, ontzind.
30 Diep onder de dennen, vreemd bleek en bevroren,
lag een smalle strook zonlicht op de sneeuw,
als achtergebleven, voor eeuwig verloren,
een honger, een loerend stuk licht, een doodstille schreeuw.

Ik durfde mij bijna niet bewegen,
 35 ik voelde de pijn van de witte sneeuw,
 een kuisheid te zuiver en groot voor dit leven,
 een trots zo eenzaam als zonlicht op sneeuw.

Adriaan Morriën

Vragen bij het gedicht 'Sneeuw in Overijssel' van Adriaan Morriën

Rijm

1. Welke assonantie tref je in de eerste strofe aan?
2. Welke alliteratie zie je in de vijfde strofe?
3. Hoe heet het rijmschema van de meeste strofen?
4. Hoe noem je het eindrijm in r. 2-4 en r. 35-37?
5. Welke naam geef je aan het eindrijm in r. 10-12 en r. 34-36?

Beeldspraak

6. Welke soort beeldspraak tref je aan in r. 8?
7. Welke soort beeldspraak zie je in r. 9?
8. In de zesde en zevende strofe vind je verschillende gevallen van personificatie. Noteer drie van die gevallen.

Stijlfiguren

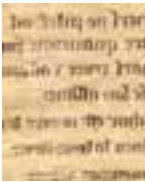
9. Welke stijlfiguur staat er in r. 21?
10. Hoe heet de stijlfiguur in *een doodstille schreeuw* (r. 33)?

Inhoud

11. De dichter betreedt de met sneeuw bedekte omgeving van zijn woonplaats. Hij ervaart het open veld anders dan het bos. Leg dat verschil met eigen woorden uit.
12. Citeer de versregel waaruit het duidelijkst de stemming van de dichter in het open veld blijkt.
13. Schrijf de versregel op waarin hij het best zijn gevoelens in het bos weergeeft.
14. Maak duidelijk hoe je r. 12 moet opvatten.
15. Wat wordt bedoeld met *het vroegere luidzijn* (r. 15)?
16. Welke zinsgedeelten worden verbonden door het eerste woordje *en* in r. 16? Citeer nauwkeurig!
17. Met welke bedoeling zal de dichter r. 28 en 29 over *een zwarte vogel* aan het gedicht hebben toegevoegd?
18. Welke ontroering wekt *een smalle strook zonlicht op de sneeuw* (r. 31) bij de dichter? Geef een omschrijving van die ontroering zonder uit het gedicht te citeren. Wees wel zo volledig mogelijk en betrek de laatste strofe in je antwoord.

Beleving

19. Herken jij die ontroering? Wat doet sneeuw met jou?
20. Maak een plintposter op kaartformaat van dit gedicht. Kijk voor voorbeelden op www.plint.nl.

1.9.10 Ex Tenebris

Ex Tenebris

1

Winter werd het en ik moest daar blijven
en men zette wachters voor mijn ziel,
en mijn lichaam was met andre lijven
vastgebonden aan hetzelfde wiel.

- 5 Maar nu loop ik weer op eigen benen
in de winkelruiten van de stad,
en soms dans ik dronken op de stenen
in een blijdschap die ik nooit bezat.

- Maar dan kom ik weer voorbij die wagen
10 en dan schuif ik tussen de andren in,
en ik jaag hen en ik laat mij jagen
zonder rekenschap en zonder zin,
tot ik mij weer met een kreet bevrijd
uit die wereld, uit die werkelijkheid.

2

En zij lagen op de grond te kruipen,
ogen zagen smekend naar mij op;
soms kwam een vreemde binnensluipen,
keek een wijle en ging verderop.

- 5 Als het dag werd legden wij de lijken
tussen twee barakken in op straat,
bleven er een tijdlang naar staan kijken
volgens wet en volgens regelmaat.

- Maar nu hoef ik 's nachts niet meer te waken,
10 en nu ben ik weer der muze knecht,
kan het zwaarder, kan het lichter maken,
't lot mij door de goden opgelegd.
Maar soms heb ik plots twee duivelsoren,
en mijn hoofd is koud en kaal geschoren.

3

Banger word ik voor mijn eigen wezen:
Dachau schoof een raster voor mijn ziel.

Daarom schrik ik als ik zit te lezen;
daarom slaap ik in een nachtasiel.

- 5 Daarom houd ik, sluipend- door de straten,
soms tijds voor een vreemde huisdeur stil;
daarom ga ik wat ik liefheb haten,
en ik sla haar die ik strelen wil.

Mijn bestaan hier is een vreemd bestaan:

- 10 het is god-zijn en het zelf niet weten,
het is dier-zijn en zichzelf vergeten,
't is van de een in de ander overgaan.
Alle dingen moet ik dubbel maken
om het eigen doodsbeeld kwijt te raken.

4

Ik weet zeker dat het geen verschil maakt,
of ik Dachau of de wereld zeg,
en dat is het wat mij kwelt en stil maakt,
en al blijf ik, ik ging liever weg.

- 5 Maar mijn benen lopen in twee beugels,
ik omarm wel, maar alleen een vrouw,
ik ben Icarus, maar zonder vleugels,
en ik brand wel, maar ik doof te gauw.

En ik voel mij als een vleermuis hangen

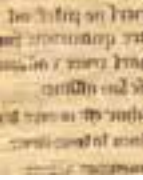
- 10 omgekeerd en voor mezelf ten spot,
maar dan flakkert weer het zielsverlangen
en door 't donker fladder ik naar God.

En opeens verlies ik mijn natuur:
enkel ziel ben ik en enkel vuur.

Ed Hoornik

Toelichtingen:

- ex tenebris = uit de duisternis
- Bij sonnet 2: muzen zijn de godinnen van de kunst en wetenschap.
- Bij sonnet 4: Icarus is een figuur uit de Griekse mythologie, die zich vleugels van was aanmat om daarmee de zon te bereiken. De vleugels smolten echter, waardoor hij in de (Icarische) zee stortte.

Vragen bij de sonnettencyclus 'Ex tenebris' van Ed Hoornik

De vragen bij deze vier sonnetten zijn gegroepeerd per sonnet, niet per onderwerp.

Sonnet 1

1. Wat wordt bedoeld met *daar* (r. 1)? Maak gebruik van gegevens uit de hele cyclus.
2. R. 4 moet je niet letterlijk opvatten. Wat bedoelt de dichter?
3. Leg ook uit hoe je in dit verband r. 13-14 moet opvatten.
4. Geef een verklaring van *nu loop ik weer op eigen benen / in de winkelruiten van de stad* (r. 5-6).

Sonnet 2

5. Geef een omschrijving van de *zij* uit r. 1 op basis van gegevens uit dit sonnet.
6. Verklaar *volgens wet en volgens regelmaat* (r. 8).
7. Wat bedoelt de dichter met r. 10-11?
8. Geef uit dit sonnet een voorbeeld van alliteratie.
9. Wat merk je op aan het eindrijm in r. 2 en r. 4? Hoe noemen we dat verschijnsel?

Sonnet 3

10. Een *raster* (r. 2) is een traliehekwerk. Verklaar met gegevens uit de hele cyclus zo volledig mogelijk wat de dichter met r. 2 bedoelt.
11. Hoornik bedoelt r. 4 niet letterlijk. Wat bedoelt hij wel?
12. Op welk psychisch verschijnsel doelt hij in r. 3-4?
13. Welk stijlverschijnsel merk je op als je r. 7-8 samen neemt?
14. Welk stijlverschijnsel merk je op in de regels 7 en 8 afzonderlijk?

Sonnet 4

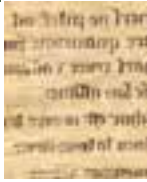
15. Wat bedoelt Hoornik met *ik ging liever weg* (r. 4)? Benoem de stijlfiguur.
16. Wie of wat zou de dichter eigenlijk willen omarmen (r. 6)?
17. Waarom zegt hij *zonder vleugels* (r. 7)?
18. Probeer naar aanleiding van het sextet te zeggen hoe de dichter over God denkt.
19. In r. 7 gebruikt de dichter twee met elkaar corresponderende beelden. Met welk soort beeldspraak hebben we hier te maken?
20. In welke regel keert hetzelfde beeld met andere bewoordingen terug?

Algemeen

21. Geef een belangrijk inhoudelijk verschil aan tussen sonnet 3 en 4.
22. Verklaar de titel van de cyclus.
23. Welk sonnet valt wat rijmschema betreft enigszins uit de toon? Noteer zo precies mogelijk wat het verschil is met de andere sonnetten. Maak daarbij gebruik van de namen van de rijmschema's.

Beleving

24. Welke invloed zou dat wat de 'ik' meemaakte gehad kunnen hebben op zijn relaties?
25. Vul dit gedicht aan met een vijfde sonnet (zelfgeschreven of gevonden), waarin de dichter aangeeft hoe hij verder leven kan met deze ervaringen.

1.9.11 Bibliografie voor Dirk de Jong

Bibliografie voor Dirk de Jong

1

Tentoonstelling van titels, het bedrijf
Van vijf en veertig jaar, die ik herken
Als wat ik ben geweest maar niet meer ben:
Ik ben alleen het woord dat ik nu schrijf.

- 5 Verstoten soms, vergeten vaker en
Toch nageslacht waarvan ik vader blijf:
Tentoonstelling van titels, het bedrijf
Van vijf en veertig jaar dat ik herken.

Wat nu? 'Wij hebben op de fluit gespeeld

- 10 En gij hebt niet gedanst, zongen een klaaglied
En gij hebt niet terneerzittend geweest.
Wat zul je dan nog verder schrijven? Vraag niet.
Wat ik geschreven heb heb ik geschreven
En ik zal blijven schrijven tot mijn eind.

2

Ik ben geboren om dichter te zijn,
Ik heb mijzelf in woorden weggegeven,
Mijn leven toegevoegd aan ander leven,
Het water van de taal gemaakt tot wijn: ...

- 5 Was het maar waar! Ik ben te klein gebleven.
Wat kan ik nog herlezen zonder pijn?
Ik ben geboren om dichter te zijn,
Maar ik heb nooit één eeuwig woord geschreven.

Zij zullen komen die ik niet kan keren

- 10 Geen sprake van dat ik ze iets verwijt:
Ik heb ze zelf mijn leven ingeleid,
Zelfs uitgedaagd om alles te noteren.
Ze zullen komen en mij mores leren,
Voltooid en overwonnen door de tijd.

3

Het woord is een geboorte tot de dood.
Het zaad valt in de aarde om te sterven,

Dirk de Jong

Het moet ontbonden worden en bederven
Om los te maken wat het in zich sloot.

- 5 Zichzelf verliezen is zichzelf beërven:
Gras werd het vlees, tot vlees wordt weer het brood.
Het woord is een geboorte tot de dood,
Zich openbarend door zich te verbergen.

- 10 Zo dicht dan in zijn uitgang de natuur
Nog een Natureingang, waar velden groenen,
Waar vogels zingen en waar bloemen geuren,
Want Dirk de Jong staat in zijn open deuren,
Behangen met begrafenisfestoenen,
Oogstwagens te ontvangen in zijn schuur.

4
Hier ben ik, twee en zestig jaren oud,
Dit zijn de daden die ik heb gedaan.
Maar is het hierin dat ik zal bestaan,
Of in wat ik verzwegen heb verstouwd?

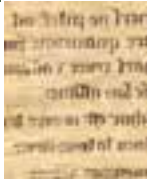
- 5 In wat hij vasthield zal een mens vergaan,
Ligt dan in wat hij losliet zijn behoud?
Hier ben ik, twee en zestig jaren oud,
Dit zijn de daden die ik heb gedaan.

- 10 Berouw dus? Nee, integendeel. Onmachtig
Te moeten zitten met een mond vol tanden,
Terwijl je spreken wou, dat is geen leven.
Liever dan onbesproken, onbeschreven
- Al krijg je schrijvende geen schone handen -
Ben 'k blij dat ik mijn woordje deed. Waarachtig.

Muus Jacobse

Toelichtingen:

- Deze reeks gedichten werd geschreven met het oog op een bibliografie, die Dirk de Jong zich had voorgenomen te maken van Muus Jacobse. Het plan kon door de dodelijke ziekte van de bibliograaf niet meer uitgevoerd worden.
- Muus Jacobse is pseudoniem voor prof. dr. K.H. Heeroma, die vele wetenschappelijke publicaties op zijn naam heeft staan op het gebied van de neerlandistiek en de germanistiek.
- Een bibliografie is in dit geval een chronologisch ingedeelde lijst van alle

tot dusver verschenen publicaties van de betreffende persoon.

- Mattheüs 11: 16-19: 'Doch waarbij zal Ik dit geslacht vergelijken? Het is gelijk aan de kinderkens, die op de markten zitten, en hun metgezellen toeroepen, en zeggen: Wij hebben u op de fluit gespeeld, en gij hebt niet gedanst; wij hebben u klaagliederen gezongen, en gij hebt niet geweend. Want Johannes is gekomen. noch etende, noch drinkende, en zij zeggen: Hij heeft de duivel. De Zoon des mensen is gekomen, etende en drinkende, en zij zeggen: Ziet daar, een Mens, die een vraat en wijnzuiper is, een Vriend van tollenaars en zondaren. Doch de Wijsheid is gerechtvaardigd geworden van Haar kinderen.'
- Een Natureingang is een kort natuurtafereeltje waarmee sommige lyrische gedichten om redenen van sfeersuggestie beginnen. Het bestaat gewoonlijk uit de beschrijving van een seizoen, met het daaraan aangepaste uitzicht van bloemen en bomen, gedrag van vogels, enzovoort.

Vragen bij de sonnettencyclus 'Bibliografie voor Dirk de Jong' van Muus Jacobse

De vragen bij deze vier sonnetten zijn gegroepeerd per sonnet, niet per onderwerp.

Sonnet 1

1. Welk *bedrijf* (r. 1, r. 7) bedoelt de dichter?
2. Probeer vanuit de samenhang onder woorden te brengen wat de dichter met r. 4 bedoelt.
3. Wat zou de bedoeling van het 'Bijbelcitaat' in r. 9-11 zijn?
4. Vergelijk r. 2 en r. 8. Waarop heeft het betrekkelijk voornaamwoord *die* in r. 2 betrekking?
5. Waarop heeft het betrekkelijk voornaamwoord *dat* in r. 8 betrekking?

Sonnet 2

6. In sonnet 1 worden in r. 9-11 woorden van Jezus, zij het niet helemaal letterlijk, aangehaald. Hierdoor lijkt de dichter zich met Christus te vereenzelvigen. In sonnet 2 lijkt zich dit te herhalen. Op welke wijze distantieert de dichter zich echter van deze gedachtegang?
7. Regel 4 *water van de taal*. Wat voor soort beeldspraak is dat?
8. Wie zouden met de *Zij* uit r. 9 bedoeld zijn? Motiveer je antwoord.
9. Hoe moet *mores leren* opgevat worden in r. 13?
10. Waarop of op wie heeft r. 14 betrekking?

Sonnet 3

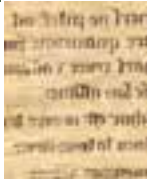
11. Leg r. 1 uit met behulp van r. 2-4.
12. Welke stijlfiguur tref je aan in r. 5?
13. Probeer het verband aan te geven tussen het octaaf en het sextet van dit sonnet.
14. Op welke Bijbelse gedachte zinspeelt de dichter met r. 6 *Gras werd het vlees*?
15. Wat wordt bedoeld met *zijn uitgang* (r. 9)?

Sonnet 4

16. Geeft de dichter in deze sonnettenreeks een antwoord op de in r. 6 gestelde vraag? Motiveer je antwoord.
17. Geef uit het sextet een duidelijk enjambement.
18. Zoek in het sextet naar een voorbeeld van assonantie.
19. Noteer uit het sextet een voorbeeld van alliteratie.
20. Wat is het onderwerp van *onbesproken, onbeschreven* (r. 12)?
21. Wat zou de dichter met r. 13 bedoelen?

Algemeen

22. In welk metrum zijn deze sonnetten hoofdzakelijk geschreven? Kijk hiervoor naar elke eerste strofe.
23. Welk verschil in houding ten opzichte van het werk van de dichter valt op tussen sonnet 1 en sonnet 2?
24. Welk van deze vier sonnetten valt inhoudelijk min of meer buiten de andere drie? Waarom?

1.9.12 Grotere opdrachten

Groepsopdracht

1. Maak groepen van vier of vijf leerlingen.
2. Lees de gedichten die je van je docent krijgt en kies er één uit. Elke groep kiest een ander gedicht.
3. Analyseer dit gedicht naar vorm en inhoud zo uitvoerig mogelijk. Bespreek in de analyse alle theorie uit de paragrafen 1-8 van dit hoofdstuk voor zover er in dit gedicht sprake is van de daar genoemde begrippen. Doe dit in lopende tekst, niet puntsgewijs. Bespreek vervolgens de inhoud, waarbij je ervoor moet zorgen dat je het hele gedicht uitlegt en in het bijzonder aandacht geeft aan de boodschap die de dichter wil meegeven volgens jullie. De omvang van deze analyse is ten minste één A4.
4. Maak van dit gedicht een poster, waarbij de vormgeving een duidelijke relatie moet hebben met de inhoud en/of boodschap van het gedicht. De postergrootte is A1 of A2.
5. Zoek informatie op over de dichter en geef daarvan een korte uiteenzetting van een half tot één A4.
6. Maak met behulp van de opdrachten 3-5 een artikel voor de schoolkrant. Let daarbij goed op je lezers. Zij zijn immers grotendeels niet op de hoogte van de betekenis van de begrippen die jullie inmiddels hebben geleerd. Het artikel moet hen aanzetten tot het lezen van gedichten.
7. Maak een powerpointpresentatie die draaien kan in de mediatheek of via internet/intranet te bekijken is. Doel daarvan moet zijn het aantrekkelijk presenteren van het gedicht. De uitleg ervan moet indirect gepresenteerd worden.
8. Lever de opdrachten 3-6 in. Stop ze in een mapje voorzien van voorkant met jullie namen en klas.
9. Presenteer jullie resultaten aan de klas in tien minuten.

Tentoonstelling

Maak als klas een tentoonstelling over leven en werk van Guillaume van der Graft, Ida Gerhardt of vijf moderne christelijke dichters. Je regelt een expositieruimte in school, zorgt voor publiciteit ook in de buurt, nodigt een dichter uit voor de opening en schrijft enkele stukken die je probeert in een krant te laten plaatsen. Verdere informatie is te vinden op de website.

Creatieve opdracht

Tweetallen

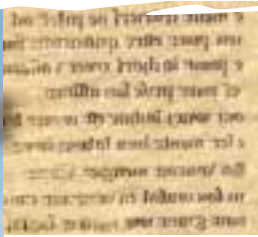
Doel: opvrolijken lokalen Nederlands + geleerde theorie leren toepassen op een gedicht.

Te kiezen gedicht: acht tot twaalf regels lang, uit bundel van de literatuurlijst (via mediatheek of aangereikt door docent).

De opdracht bevat twee onderdelen:

1. Theorie toepassen op gedicht: wat kom je tegen aan rijm, strofebouw, beeldspraak, wat kun je zeggen over vorm en inhoud? (20 punten)
2. Creatieve verwerking in de vorm van visuele poëzie (zoals Paul van Osta-ijen), collage, plintposter (zie voorbeeld hieronder) of schilderij (gedicht op A4 ernaast). Voorwaarde: gedicht leesbaar aan het andere eind van de klas. (10 punten)

2

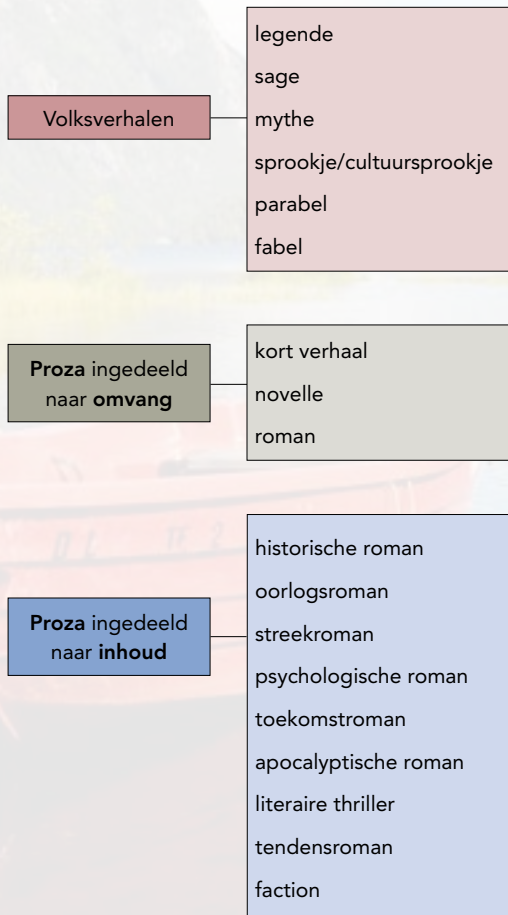

Verhaalanalyse

2.1 Literaire genres

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

Verhaal van een moordenaar

Mijn vrouw is dood en al begraven.

Ik ben alleen in huis, alleen met de twee meiden.

Dus ben ik weer vrij; maar wat baat me nu die vrijheid?

[...]

Zo dikwijls ik in de spiegel kijk – nog altijd mijn gewoonte – verbaast het me, dat zo'n bleek tener, onbeduidend mannetje met doffe blik, krachteloos geopende mond – velen zullen zeggen: dat mispunt – in staat is geweest zijn vrouw... de vrouw, die hij op zijn manier toch lief heeft gehad... te vermoorden.

En toch is het waar.

Marcellus Emants, *Een nagelaten bekentenis*, p. 1

Wat is er gebeurd? Waarom begint de schrijver zo? Wat bedoelt hij met dit fragment? Dit hoofdstuk gaat over verhaalanalyse: de uitleg van verhalen, van verzonden **proza**. Je leert dus een verhaal of roman uit te leggen, zodat je antwoord kunt geven op vragen zoals hierboven. **proza**

Volkverhalen

Soort	Definitie	Voorbeeld
Legende	Een verhaal dat zich afspeelt rond het leven van een heilige, een martelaar of heilige voorwerpen, rond Christus of Maria.	<i>Beatrijs</i>
Sage	Een verhaal met een historische kern, waaromheen veel is gefantaseerd. Het is een volksverhaal zonder religieuze achtergrond.	<i>Het vrouwtje van Stavoren</i>
Mythe	Oeroud verhaal waarin niet-christelijke, godsdienstige elementen een rol spelen. Mythes zijn verhalen waarmee volken als de Grieken of de Germanen voor hen onbegrijpelijke (natuur)verschijnselen probeerden te verklaren.	<i>Narcissus</i> (een jongen die verliefd werd op zichzelf)
Sprookje/cultuursprookje	Kinderlijk en optimistisch verhaal waarin het goede het kwade overwint. Het cultuursprookje is een modern sprookje dat door een literair schrijver wordt bedacht.	<i>Kleine Johannes</i> van F. van Eeden
Parabel	Een verhaal dat met een vergelijking een les wil leren.	Barmhartige Samaritaan
Fabel	Verhaal over dieren of planten met een voor de hand liggende les.	<i>Esopet</i>

In deze paragraaf herhalen we de verschillende soorten volksverhalen. Daarna lees je over de bekendste verhaalvormen, waaronder de roman, en ten slotte

delen we de roman in verschillende soorten in.

Volksverhalen zijn eeuwenlang mondeling overgeleverd en daarom bestaan er vaak veel varianten van één verhaal. Op de vorige pagina in het schema zie je verschillende soorten.

Van korte verhalen tot dikke boeken

De hoeveelheid literair proza die nu verschijnt, kun je op verschillende manieren indelen: naar omvang en naar inhoud. Wanneer je kijkt naar de omvang van de verhalen en de daarmee samenhangende diepgang, kom je tot de volgende indeling:

kort verhaal/ short story

- **Kort verhaal/short story.** Een kort verhaal telt maximaal ongeveer twintig pagina's. Andere kenmerken:
 - meestal één hoofdpersoon;
 - eenvoudige opbouw;
 - één gebeurtenis staat centraal;
 - climax wordt snel bereikt;
 - abrupte en verrassende ontknoping;
 - wordt gebundeld of in een tijdschrift uitgegeven.Verderop in dit hoofdstuk vind je enkele korte verhalen.

novelle

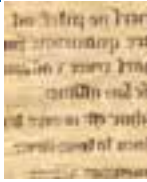

- **Novelle.** Een novelle is ongeveer honderd pagina's lang. Andere kenmerken:
 - weinig personages;
 - weinig karakterontwikkeling bij de personages;
 - één verhaallijn (intrige);
 - afgerond verhaal;
 - wordt zelfstandig uitgegeven.Voorbeelden zijn Boekenweekgeschenken: *Kaj* van Ronald Westerbeek en *De Ijsdragers* van Anna Enquist.

roman

- **Roman.** Een verhaal dat meer dan honderd bladzijden heeft, noem je over het algemeen een roman. De volgende zaken zijn kenmerkend:
 - meer personages dan in een novelle;
 - hoofd- en bijfiguren worden uitvoerig beschreven en gekarakteriseerd;
 - de hoofdpersoon kent een karakterontwikkeling;
 - meer plaatsen van handeling;
 - groter tijdsbestek;
 - vaak verschillende intriges: hoofd- en nevenintriges en meerdere gebeurtenissen.

Het voornaamste verschil tussen roman en novelle is de complexiteit: een novelle is in het algemeen minder ingewikkeld. Er is echter ook een grijs gebied van boeken die de ene recensent roman noemt en de ander novelle. Ook auteurs en uitgevers verschillen daarover van mening.

Van historische romans tot literaire thrillers

Romans zijn in te delen op grond van **inhoud**. Sommige genres, zoals ridderromans, zijn erg tijdgebonden. De grenzen tussen genres zijn niet altijd scherp te trekken; er kan overlap zijn. Bekende en belangrijke romanggenres zijn de volgende:

inhoud

<i>Soort</i>	<i>Definitie</i>	<i>Voorbeeld</i>
Historische roman	Een verhaal dat zich afspeelt tegen een bepaalde historische achtergrond.	Hella Haasse: <i>Heren van de thee</i>
Oorlogsroman	Een verhaal waarin een oorlog een belangrijke rol speelt.	Marga Minco: <i>Het bittere kruid</i>
Streekroman	Een roman die zich afspeelt in een landelijke omgeving. Je maakt kennis met de eigenaardigheden van een streek.	Antoon Coolen: <i>Dorp aan de rivier</i>
Psychologische roman	De nadruk ligt op het innerlijk, de gevoelens en gedachten van personages.	Carry van Bruggen: <i>Eva</i>
Toekomstroman (sciencefiction)	Hierin wordt een beeld geschetst van de verre toekomst op basis van wetenschap en techniek (zeldzaam in onze literatuur).	Willem Bilderdijk: <i>Eene aanmerkelijke luchtreis</i>
Literaire thriller	Spannend boek met een zekere karakterontwikkeling en onverwachte wendingen, waarbij de psychologie van de misdaad belangrijker is dan geweld.	Pieter Nouwen: <i>De lichtwachter</i>
Apocalyptische roman	Boek dat, al dan niet met behulp van Bijbelse gegevens, de eindtijd of de wederkomst van Christus beschrijft.	L. Krüger: <i>Wederkomst</i>
Tendensroman (strekingsroman)	De schrijver maakt propaganda of ageert ergens tegen.	Multatuli: <i>Max Havelaar</i>

Opdrachten

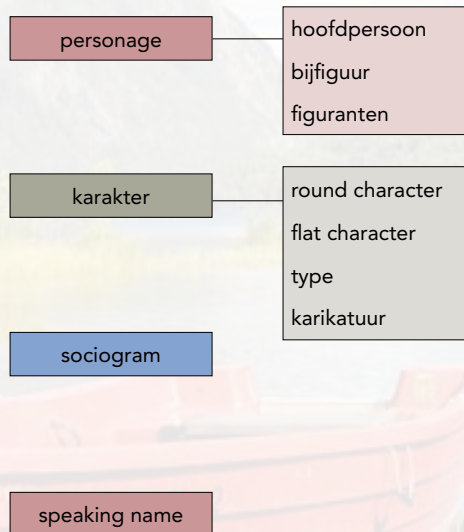
1. Ga na welke vijf boeken je het laatst gelezen hebt. Kijk vervolgens onder welk genre elk boek valt.
2. Wat vind je van het genre van de apocalyptische romans? Als je ze niet kent, lees eens het boek *Wederkomst* van Louis Krüger voor je lijst of blader het eens door. Motiveer je mening goed.
3. Er zijn ook schrijvers die een Bijbelse figuur als onderwerp nemen en daaromheen een roman schrijven. Fantasie en werkelijkheid worden dan door elkaar gebruikt. Wat vind je daarvan?

2.2 Personages

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

Mag ik je voorstellen...

Maar het huis wacht op hem als een goede vriend.

Het huis.

Het huis, dat is Martha Kobald geboren Jongstleven en Mientje geboren Kobald, oud achttien jaar, wipneus, blauwe ogen, recalcitrant; het laatste op een intelligente manier. Martha is, rustig gezegd (want dit is nu de enige zaak die meneer Kobald niet wenst te zien zoals ze is) ook niet intelligent; eerder een beetje dom, maar erg goedig, met de neiging nogal te geuren met de prestaties van Jan en Mientje Kobald.

Uit: Bé Nijenhuis, *De hordenloop van J. Kobald*, p. 6

personage

In alle verhalen komen **personages**, *verhaalfiguren*, voor; soms vertelt een schrijver ons op een directe wijze iets over hen, zoals hierboven, soms komen we indirect enkele dingen over hen te weten. We spreken over personages omdat er ook verhalen zijn waarin dieren, goden of dingen een rol spelen. Je leert personages kennen door wat ze denken, voelen, doen en zeggen en door wat anderen over hen zeggen of denken.

Elk personage heeft een bepaalde functie in het verhaal. Verder kijken we in deze paragraaf naar de karakters van personages, naar relatieschema's en namen.

Hoofdpersoon en bijfiguur

hoofdpersoon

Een **hoofdpersoon** is *het belangrijkste personage in een verhaal, dat iets nastreeft en daarbij geholpen of tegengewerkt wordt door de bijfiguren, door omstandigheden of door karaktereigenschappen*. Overigens komen in boeken vaak verschillende hoofdpersonen voor.

Een duidelijk voorbeeld van een personage met een doel is de figuur Katadreuffe in het boek *Karakter* van F. Bordewijk. Katadreuffes doel is iets te bereiken in de maatschappij. Zijn harde karakter helpt daarbij; zijn afkomst en ouders werken hem daarbij tegen. Tenminste, dat denkt hij. Uiteindelijk blijkt dat zijn vader, door hem tegen te werken, hem juist helpt zijn doel te bereiken. Het karakter overwint en het doel wordt daardoor bereikt.

Van de hoofdpersoon kom je het meest te weten. Niet alleen wat iemand doet, maar ook hoe en waarom iemand zo doet. Veel schrijvers kiezen voor sympathieke hoofdpersonen, maar een schrijver kan ook kiezen voor een antipathieke hoofdpersoon, zoals Pieter Nouwen doet in *Het negende uur*: de hoofdpersoon is Edward Schneider, een bijzonder arrogante zanger die graag mensen kwetst.

bijfiguur

De *overige personages in een verhaal* noem je **bijfiguren**. Ze veranderen nauwelijks, je weet niet zoveel over wat ze denken, voelen en beleven. Een bijfiguur kan de rol krijgen van tegenstander of helper van de hoofdpersoon. Daardoor kan de

bijfiguur ervoor zorgen dat het verhaal verrassend of spannend wordt.

Er is nog een derde categorie personages: de **figuranten**. *Figuranten zijn personages die helemaal geen rol spelen in het verhaal, maar toch niet gemist kunnen worden.*

Denk maar aan uitdrukkingen als 'de andere passagiers van de bus', 'er liepen meer mensen op het strand hun hond uit te laten' en personages als de slager, de caissière of de kapper. Het verhaal is zonder zulke 'omstanders' niet compleet, maar invloed op het verloop van het verhaal hebben ze niet. Je zou kunnen zeggen dat ze het decor vormen voor het verhaal.

figuranten

Verskillende karakters

Een schrijver kan het **karakter**, *het innerlijk*, van een personage meer of minder uitvoerig aan jou als lezer tonen. We onderscheiden van uitvoerig naar oppervlakkig achtereenvolgens een round character, een flat character, een type en een karikatuur.

karakter

Een **round character** *heeft verschillende ideeën en eigenschappen, reageert telkens anders of anders dan verwacht en verandert in de loop van het verhaal*. Je kunt je een voorstelling maken van zijn uiterlijk en van zijn innerlijk, je kunt je in bepaalde mate met hem identificeren.

round character

In psychologische romans kom je veel round characters tegen, omdat daarin het innerlijk van personages centraal staat en aan de beschrijving daarvan veel aandacht besteed wordt. Meestal heeft een personage in een psychologische roman te maken met een ernstig probleem. Door wat het meemaakt, veranderen zijn visie en karakter. Een voorbeeld hiervan is het personage Thomas Lugter in het boek *De lichtwachter* van Pieter Nouwen. Door alles wat Thomas meemaakt, leert hij zichzelf beter kennen en leert hij conflicten de baas te worden.

Een round character wordt soms een driedimensionaal personage genoemd. Je leert het personage van binnen en van buiten kennen: het is haast een mens die naast je staat.

Een **flat character** is een personage waarvan we veel minder weten. *Deze personages zijn statisch. Ze veranderen niet en hebben enkele duidelijke karaktertrekken.*

flat character

In novellen kom je vaak flat characters tegen als hoofdpersonen. Vaak is in een novelle de ruimte te beperkt om een personage zo uitvoerig te beschrijven dat het een round character wordt. Een flat character is een tweedimensionaal per-

sonage. Dit personage vertoont geen ontwikkeling in het verhaal. Je komt er aardig wat over te weten, maar toch wordt het geen 'echt' mens.

type Een **type** is een personage dat *slechts één idee of eigenschap heeft*. Dit personage kun je in één zin of een paar zinnen samenvatten. De hoofdpersonen in stripverhalen, tv-series, boekenseries en dergelijke zijn meestal types. De boze stiefmoeder, de onbetrouwbare, charmante, jonge arts en zijn verlegen maar betrouwbare collega. Het gaat meer om het avontuur dan om de personages. Denk maar aan de Kameleonserie. De tweeling Klinkhamer is in alle delen even oud, vrolijk en plagerig. Wat de jongens meemaken, verandert niets aan hun karakter. In werkelijkheid verandert iedereen door wat hij meemaakt, of dat nu leuke of vervelende dingen zijn.

Een type is een eendimensionaal personage. Je ziet maar één kant van het personage, de rest blijft onduidelijk. Een type lijkt het minst op een 'echt' mens.

Als een schrijver een bepaalde eigenschap van een karakter overdrijft, noemen we dat een

karikatuur

karikatuur. Karikaturen zijn vaak humoristisch bedoeld, maar worden niet altijd zo ervaren. In Hollandse moppen zijn de Belgen altijd dom en in Belgische moppen zijn de Nederlanders altijd gierig. Dominee Wavelaar in het boek *Max Havelaar* is een voorbeeld van een karikatuur. Hij wordt alleen maar overdreven zeurderig, drammerig en negatief voorgesteld. Ook Maarten 't Hart maakt veel gebruik van karikaturen. Hij doet dit om de belachelijkheid –in zijn ogen– van christenen duidelijker te maken. Spotprenttekenaars maken ook veel gebruik van karikaturen.

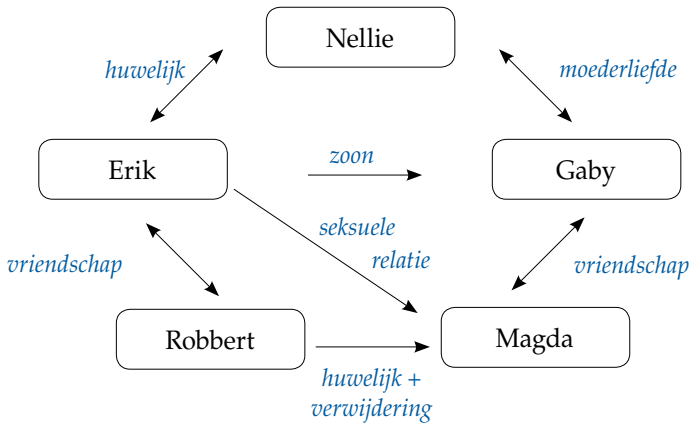

Relatieschema's

Om goed inzicht te krijgen in de verbanden tussen personages, kan een relatieschema helpen. Daarin kun je zichtbaar maken wat de mensen met elkaar te maken hebben en wat ze voor elkaar voelen, zonder het uitvoerig te moeten omschrijven. We noemen zo'n *relatieschema* ook wel een **sociogram**. Hieronder zie

sociogram

je een voorbeeld van een sociogram bij het boek *Eerst grijs dan wit dan blauw* van Margriet de Moor.

Speaking names

Het is belangrijk te letten op de namen van personages. Schrijvers vertellen regelmatig met een **speaking name** *iets over het karakter of het uiterlijk van personages*. Multatuli noemt een van de hoofdpersonen van het boek *Max Havelaar* mijnheer Droogstoppel. Deze man is, zoals zijn naam al doet vermoeden, uitermate saai en dor. Mijnheer Nurks in een verhaal van Nicolaas Beets is een erg nors en mopperig iemand. In Nijenhuis' boek *Tok, tok, tok, alweer geen ei* heet een hienelikkende ambtenaar Van Likkum en in zijn boek *Dossier 333* kom je een strijdlustige professor Xajepakke tegen.

speaking name

Opdrachten

1. Waarom zou het voor een schrijver moeilijker zijn een antipathieke hoofdpersoon te kiezen dan een sympathieke? Waar gaat jouw voorkeur naar uit? Wat zijn volgens jou de voor- en nadelen van een antipathieke hoofdpersoon?
2. Noteer alle personages van je laatst gelezen literaire boek. Vervolgens beschrijf je van elk personage:
 - a. of het een hoofd- of bijfiguur is;
 - b. welk soort karakter het heeft (round, flat, type of karikatuur);
 - c. welke karaktereigenschappen het heeft;
 - d. welke relatie hij/zij heeft ten opzichte van andere personages (in een sociogram).
3. Waarachtig, als ik buiten kom en mijn kraag opzet voor een drafje naar de tram toe, wordt mijn aanloop gehinderd door drie zwartjes die mij de weg versperren. Bemanning van een Indiëvaarder, zoals men ze hier meer ziet drementelen. Ogen als gazellen, lang, gitzwart haar, een katoenen pak dat mij huiveren doet en een zwart staatsiejasje als voor een feestelijke gelegenheid. Eén heeft een mutsje op, is iets groter dan zijn maats en schijnt de leider van 't gezelschap te zijn. [...]
'Sir,' zegt de aanvoerder met strelende buk en lokkende glimlach.
Meteen stopt hij mij een stukje karton in de hand, wijst met zijn fijne cigarillovinger en vraagt 'where?'.
[...]
De zwartjes staan naast mij en wachten.
Bij nadere inspectie blijkt het iets als de bodem van een sigarettendoosje te zijn. Er is met potlood een hobbelige tekst ingegrift waaruit ik, zo op 't eerste zicht, onmogelijk wijs kan worden. Dan maar even bij de winkelruit, waar het lichter is. En na een laatste inspanning ontcijfer ik het raadsel: Maria Van Dam, Kloosterstraat, 15.
[...]
Ik wil nu weten of zij haar al lang kennen.
Neen, pas sedert vandaag. Zij was aan boord gekomen om zakken te verstellen en zij hadden haar een sjaaltje gegeven, een pot gember en zes doosjes sigaretten. Nadat zij dat alles aanvaard had, werd een afspraak gemaakt voor vanavond en toen het eerste doosje ledig was had zij naam en adres op de bodem geschreven. Dus niet langs de weg gevonden. Daar zit wel enige waarborg in.

En wie van hen nu eigenlijk op haar verliefd was. Hijzelf of welke van zijn twee volgelingen?

'Alle drie,' verzekert Ali.

Uit: Willem Elsschot, *Dwaallicht*, p. 2

Waar doet deze geschiedenis je aan denken? Welke parallellen zie je? Beschrijf het karakter van de ik-figuur. Is deze sympathiek of antipathiek?

Hoewel in de fragmenten 4-6 het uiterlijk van personen beschreven wordt, kun je er ook iets over het innerlijk in lezen. Wat?

4. Verstrijen was jonger, een man van midden dertig met alerte, grijsblauwe ogen, donkerblond krulhaar en een zorgvuldig bijgehouden snor.

Marga Minco, *De val*, p. 11

5. Voor de deur van de school stond Ina Damman. Een dikke boekentas rustte op haar heup en in haar armboog. Onbestemd keken de lichtblauwe ogen voor zich uit; het donkere haar boven de matte gezichtskleur gaf een aardige tegenstelling; men kon zien dat haar bewegingen sierlijk moesten zijn. Onmerkbaar staken de jukbeenderen iets uit in het ronde, gladde gezicht, en dat besliste over een zekere indruk van koelheid en onbewogenheid.

Simon Vestdijk, *Terug tot Ina Damman*, p. 65

6. Eline Vere, de jongste der beide zusters, was mooi. Haar schoonheid verzorgde zij zeer, als een dierbaar juweel, dat men laat fonkelen en flonkeren, en deze aanhoudende zorg deed haar als verliefd worden op wat zij bevalligs aan zich vond. Minutenlang kon zij zich spiegelen, glimlachend met de fijne punt van de rozigenagelde vinger de lijn van wenkbrauw en wimper strelend...

Louis Couperus, *Eline Vere*. p. 22

2.3 Perspectief

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

- perspectief
- auctoriale verteller
- auctoriale vertelinstantie
- personale verteller
- ik-verteller
- meervoudig perspectief
- wisselend perspectief
- onbetrouwbaar perspectief

Gezichtspunt...

Nu ze wisten dat hij niet kon praten, schenen ze te denken dat hij ook niet kon horen. De kinderen praatten over hem in de derde persoon. Of hij een object was.

‘Hoe gaat het vandaag met hem?’

‘Wat denkt de dokter verder met hem te doen?’

Ze bogen zich dikwijls over hem heen, dan voelde hij hun adem in zijn gezicht. Dat hinderde hem.

Dat hij zich dit realiseerde, hield in dat er verandering in zijn toestand was gekomen. Hoe lang was hij afwezig geweest? Het was goed dat hij zich aan het gedrag van de kinderen ergerde. Hij was niet meer passief.

Ze konden hem toch zelf wel vragen hoe hij zich voelde? Of hij alweer wat gevoel in zijn hand had? Of hij zijn been weer kon bewegen? Dan was hij wel in staat om ja te knikken of nee te schudden...

‘Verbeeld ik me mamma, of is zijn mondhoek iets minder scheef?’

‘Die ouwe toch.’ Dat was zijn zoon. ‘Niks voor hem dat hij nu niets meer te willen heeft.’

Uit: Dieuwke Winsemius, *Terugkeer* (verhaal), p. 37

Stel je voor dat dit fragment geschreven was vanuit een van de kinderen van deze ‘hij’. Het verhaal zou heel anders worden. Betrouwbaarder, of juist niet? Het maakt dus uit vanuit wie een verhaal wordt verteld. Ook het punt waarvandaan de waarnemingen zijn gedaan, maakt verschil: krijg je zicht vanuit het centrum van de gebeurtenissen of vanaf de zijlijn? *Het gezichtspunt van waaruit het verhaal verteld wordt*, heet **perspectief**. In deze paragraaf komen verschillende perspectiefsoorten aan bod.

perspectief**Auctoriaal perspectief**

‘Wanneer kom je terug?’

‘Vrijdag, misschien zaterdag.’ Hij wilde een slag om zijn arm houden. ‘Ik moet voor deze zaken de tijd nemen.’ Hij wist toen nog niet dat hij niet meer terug zou komen. Nooit meer. Dat voor hem het einde van de zaken en van de tijd zou komen. Omdat hij in de nacht van donderdag op vrijdag naar het tijdeloze zou overgaan. Om acht minuten voor drie.

‘Pas goed op jezelf.’

‘Allicht.’

Ze bood hem haar wang. Hij drukte er een kus op.

Uit: Willem van der Hulst, *De engel met de scheve schoenen*, p. 46

auctoriale verteller Een **auctoriale verteller** (alwetende verteller) *neemt niet zelf aan de handelingen deel. Hij overziet juist al de verwickelingen. Hij geeft commentaar op het gebeuren.* Een auctoriale verteller doet zich voor als de auteur, maar hij staat tussen de schrijver en de romanpersonages in. Zo'n alwetende verteller heeft ook inzicht in het verloop van de tijd en hij kan de lezer van de ene in de andere ruimte brengen. Door sommige zinnestukjes kan hij laten merken hoe het met iemand gaat aflopen, zoals je in bovenstaand fragment ziet.

De auctoriale vertelwijze werd in de negentiende eeuw veel gebruikt, maar tegenwoordig veel minder. In oudere romans wordt de lezer ook wel eens regelrecht door de verteller aangesproken met zinnen zoals: 'Men kan zich voorstellen dat het voor X een groot genoegen was...'. Of zoals in sommige historische romans: 'U denkt nu misschien, lezer...'. De verteller presenteerde zich vaak als 'ik-persoon', zoals in het onderstaande fragment uit 1900. In moderne romans met een auctoriaal perspectief zul je zo'n ik-persoon vrijwel niet meer aantreffen. Dit *perspectief met een onzichtbare verteller* noem je dan ook de **auctoriale vertelinstantie**.

auctoriale vertelinstantie

De geschiedenis van een vrouw. Hoe zij zocht de koele meren des doods, waar verlossing is, en hoe zij die vond.

Haar naam heet ik Hedwig Marga de Fontayne. Een Hollandse vrouw, maar met het bloed in zich van uitheemse voorouders. Zij was in 't midden der negentiende eeuw geboren, en opgegroeid in een Hollandse provinciestad.

Uit: Frederik van Eeden, *Van de koele meren des doods*, p. 7 bron: www.athenaeum.nl

Personaal perspectief

Paula aarzelde, keek op de pendule. Ze had nog tijd genoeg. Het wás toch zo dat niemand werkelijk om haar gaf! Noor kon vaak stierlijk vervelend zijn, koos in conflicten de zijde van haar vader. In twee passen verliet ze de kamer, liep naar de kelderkast in de gang, deed het licht aan en zich met één hand vasthoudend aan een schap met conservenblikken en met de andere aan de smalle deurpost zette ze een eerste stap op het wankele trapje. Waarom hadden ze ook zo'n ongelukkige kelderkast waar je je niet in kon roeren, waar je altijd wel je knie of hoofd stootte. Waarom hadden ze geen eigen huis met een flinke kelder die onder alle vertrekken door liep? Het was toch onmogelijk om in deze woningwoning gelukkig te zijn!

Uit: J. Siebelink, *Verdwaald gezin*, p. 29

Bij een **personale verteller** worden de gebeurtenissen en handelingen verteld vanuit een personage in de derde persoon: de hij-/zijverteller. Als lezer kruip je in de huid van een van de romanpersonages, Paula bijvoorbeeld in het fragment. Je komt alleen de gedachten en waarnemingen van die persoon te weten. Jij weet wat hij denkt, ziet, hoort, droomt, voelt, enzovoort. Je krijgt als lezer dus een beperkt, eenzijdig beeld voorgeschoteld.

**personale
verteller**

Ik-perspectief

Ik neem mijn kromme pijp van de schoorsteenmantel, krab hem uit met mijn zakmes en stop hem uit de zak die net als vroeger bij mijn vader onder de kast op de vloer ligt. Daar blijft de tabak precies goed op droogte. De hond, die naast zijn leeggegeten voerbak voor de kachel ligt, heft waakzaam de kop op als ik het deurtje open en een strookje papier in de vlammen houd. Hij schuift wat achteruit, als er vonken op het zeil vallen. Ik trap ze uit en trek mijn stoel dichterbij. Het moet buiten koud zijn, ik voel het door het raam. Het is een dag om weer in bed te kruipen of om de lamp op te steken en te vergeten dat er zoiets als een dag bestaat.

Uit: Anne de Vries, *De man in de jachthut*, p. 8

Een **ik-verteller** doet zelf aan de handeling mee en is dus nauw betrokken bij wat hij vertelt. Een ik-verteller heeft maar een beperkte kijk op wat er gebeurt: hij vertelt de lezer niet meer dan hijzelf nodig vindt of waarneemt.

ik-verteller

De ik-verteller is vaak een mens, zoals in het fragment hierboven. Maar het kan anders. In het boek *Specht en zoon* van Willem Jan Otten ligt het perspectief bij een schildersdoek.

Het loopt tragisch met mij af, daar lijkt het nu toch echt op. De schuifpui van het atelier staat open. Ik hoor vuur laaien. Het knettert. De wind staat pal noord, er slaan vonken in mijn richting, maar die worden asvlokken en dwarrelen als sneeuw naar binnen. Ik sta op de ezel en heb alleen het ergste te verwachten.

Hij komt uit de tuin gelopen. Hij komt me halen, het kan niet anders of ik word in het vuur geworpen.

Uit: Willem Jan Otten, *Specht en zoon*, p. 5

Mengvormen en wisselingen

In veel romans tref je een mengvorm van perspectieven aan. Binnen een auctoriale roman kunnen delen voorkomen waarin je de gedachten van één personage

**wisselend
perspectief**

volgt. Die delen zijn eigenlijk vanuit **personaal perspectief** verteld. Omgekeerd kan in een overwegend **personaal** vertelde roman soms even een alwetende verteller het heft in handen nemen. Wanneer de schrijver *binnen een verhaal van type perspectief verandert*, heb je te maken met een **wisselend perspectief**. Dit gebeurt bijvoorbeeld in boeken waarbij het verhaal in het **personale perspectief** wordt afgewisseld met brieven of dagboekfragmenten in de ik-vorm. In *Achtenendertig nachten* van Janne IJmker wordt de proloog geschreven vanuit een **personale verteller**, een man; het nawoord wordt ook **personaal** verteld, maar dan vanuit een vrouw. Het verhaal zelf is in het **ik-perspectief** geschreven, als een soort dagboek waarin ook wordt teruggeblikt naar vroeger.

**meervoudig
perspectief**

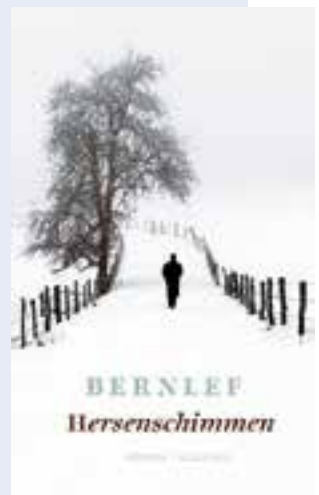
Het kan zijn dat je het hele verhaal meebeleeft vanuit één personage. In sommige romans laat de schrijver je van meer dan één romanpersonage de gedachten volgen. Er zijn dan bijvoorbeeld twee ik-personen. *Als de lezer bij meer romanpersonages naar binnen kan kijken*, maakt de auteur gebruik van het **meervoudig perspectief**. Je krijgt zo een objectiever beeld van de situatie in het verhaal.

Betrouwbaarheid

onbetrouwbaar

Als je een boek leest, weet je als lezer niets meer of minder dan de verteller je vertelt. Als lezer ben je bij een **ik-verteller** en een **personale verteller** tot het waarnemingsvermogen van die ene persoon 'veroordeeld'. Een auctoriale verteller biedt de lezer een veel bredere blik. Hij heeft meer overzicht en beschikt ook over betrouwbare bronnen buiten zijn eigen ervaring om. Daarom kunnen de **ik-verteller** en de **personale verteller** soms **onbetrouwbaar** zijn. *De persoon die je het verhaal vertelt, kan wel een afwijkende visie op de werkelijkheid hebben*, zoals Maarten in *Hersenschimmen* van Bernlef:

'We gaan zo een wandeling maken, Robert,' zeg ik.
'Even mijn koffie opdrinken.'
'Maarten, je mag niet naar buiten van de dokter.
Hier.' Vera schuift een bord yoghurt met cornflakes
voor mijn neus.
'Sinds wanneer bepaalt een dokter waar ik ga of
sta? Ik ben toch niet ziek? Ik voel me niet ziek ten-
minste.'
'Je bent een beetje in de war. Je zou kunnen ver-
dwalen.'
'Verdwalen?'
'Ja, omdat je de weg soms vergeet.'
'Met Robert erbij zeker. Die kent feilloos de weg naar
huis, al zou je hem midden in Boston neerzetten.'

‘Je bent Robert laatst al eens een keer kwijtgeraakt onderweg.’

Ik zwijg.

‘Eet nu je yoghurt maar.’

Ze verzint kennelijk verhalen om me te testen. Als ik ze zou bevestigen zou ik verloren zijn. Dan zou ik in haar verzinsels verdwalen.

Misschien heeft die dokter van haar dat wel tegen haar gezegd.

Uit: Bernlef, *Hersenschimmen*, p. 78-79

Doordat jij met zijn ogen de wereld inkijkt, deel je zijn wantrouwen. Pas na een poosje lukt het je te doorzien dat de informatie die je als lezer krijgt, wel erg eenzijdig en gekleurd is.

Conclusie

De keuze voor een bepaald perspectief is dus bepaald niet onbelangrijk. Het doet wat met je als lezer: je visie op het verhaalgebeuren en de manier waarop je tegen het verhaal aankijkt, worden door het perspectief bepaald.

	<i>Auctoriale verteller</i>	<i>Personale verteller</i>	<i>Ik-verteller</i>
‘Echte verteller’	Ja Behalve in moderne auctoriale romans	Nee	Ja
Gebruikte voor-naamwoorden	Men, de mensen, de stad Ik, mij (in negentiende-eeuwse romans)	Hij/zij, Jan, Jannie e.d.	Ik of wij
Vooruitwijzingen in tijd mogelijk	Ja	Nee	Alleen bij achteraf vertellend ik
Maakt deel uit van de handelingen	Nee	Ja	Ja
Betrouwbaarheid	Groot	Soms twijfelachtig	Kan gering zijn

Opdrachten

Hieronder staat een aantal fragmenten. Ga van elk fragment na of er sprake is van een auctoriale, personale of ik-verteller.

1. Het was de laatste dag van januari. Als iemand haar gezegd had dat ze, met Nadja stevig in haar handen, alles nog maar eens goed moest bekijken, omdat haar afscheid een afscheid voorgoed was, had ze in haar binnenste wel geweten dat zoiets mogelijk was, maar had ze het niet geloofd. Ze was per slot van rekening nog maar drieëntwintig jaar. [...]
Toch was er juist op dit tijdstip, duizenden kilometers verderop, een depressie in beweging gekomen, een klein lagedrukgebied. Begonnen bij de Straat van Labrador was ze vrij snel naar het oosten getrokken en had een paar andere depressies met zich meegesleept.

Uit: Margriet de Moor, *De verdrinkene*, p. 13-14 en 18

2. Saïdjah's vader had een buffel, waarmee hij zijn veld bewerkte. Toen deze buffel hem was afgenomen door het districtshoofd van Parang-Koedjang, was hij zeer bedroefd, en sprak geen woord, vele dagen lang. Want de tijd van ploegen was nabij, en het was te vrezen, als men de sawah niet tijdig bewerkte, dat ook de tijd van zaaien zou voorbijgaan, en eindelijk dat er geen padie te snijden zou zijn, om die te bergen in de lombong¹ van het huis.
Ik moet hierbij voor lezers, die wel Java doch niet Bantam kennen, de opmerking maken dat in deze residentie persoonlijk grondeigendom bestaat, wat elders niet het geval is. [...] Saïdjah, die toen omstreeks zeven jaar oud was, had met de nieuwe buffel spoedig vriendschap gesloten. Ik zeg niet zonder doel: vriendschap, want het is inderdaad treffend te zien hoe de Javase karbouw zich hecht aan de kleine jongen die hem bewaakt en verzorgt.
3. De Bree ging de trap die op het portaal twee armen nuchter uitsloeg. Boven was de kamer voor de leraren. Zij was boven de hal, met uitzicht op het plein. Hij had

Uit: Multatuli, *Max Havelaar*, p. 247-248

¹ bergplaats

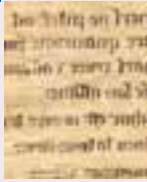
dit lesuur vrij. Drie mannen, kijkend naar de wind, draaiden zich om. Hij stelde zich voor. De kleinste had een dophoed en lichtte die even.

Deze was Keska. De Bree had dadelijk een hekel. Hij was een vreselijke pool, met vuil gebit, een natte lach van oor tot oor. Zijn hand was klam, zijn stem stuitend. Hij klotslawaaide weg naar een klas, lompig nadreunend, klein, hoed op.

Talp was fors, grijzend, welvarend. Zijn lippen waren smakelijk, zijn stem doceerde. Zijn hand hield op een afstand. Hij gleed in zijn regenjas met overleg en waardigheid, verliet de school.

Remigius was hoog en tener. Zijn mensenoog was donker, helder, warm. Zijn handdruk veroverde. Hij zette zich aan tafel met werk en corrigeerde. Een sigaret smeulde in zijn slappe mondhoek.

Uit: F. Bordewijk, *Bint*, p. 12

4. Midden op de verlaten straat, voor het huis van meneer Korteweg, lag een fiets, waarvan het omhoogstekende voorwiel nog draaide, - een dramatisch effect, dat later close in elke verzetsfilm zou verschijnen. Mank rende Peter over het pad van de voortuin de straat op. Sinds weken had hij een zweer aan een teen van zijn linkervoet, die niet wilde genezen; daar had zijn moeder een stuk leer uit zijn schoen geknipt. Hij knielde neer bij een bewegingloze man, die ter hoogte van de fiets in de goot lag. Zijn rechterarm rustte op de stoeprand, alsof hij het zich makkelijk had gemaakt. Anton zag zwarte laarzen glanzen en het ijzeren beslag op de hakken.

Uit: Harry Mulisch, *De aanslag*, p. 25

5. Ik, Alexander Marcus Aurelius, heb een mens gedood. Zulks heeft misschien weinig te betekenen in een eeuw van ongerechtigheid en geweld. Maar de man die ik doodde, was mijn vriend. En ik had hem lief. Men zegt dat de tijd alle wonden heelt, en dat met de jaren de herinneringen vervagen. Zij die zulks beweren hebben wellicht niets te vergeten. [...] Ook ik heb getracht te vergeten. Maar nu ik op al die voorbijgane jaren terugkijk, weet ik hoe nutteloos de poging is geweest. Want wáár ik ook kwam [...] immer waren de schimmen mij vooraf gegaan, vond ik de herinneringen op mij wachten.

Uit: Maria Rosseels, *Ik was een christen*, p. 9

6. Hij was de eenzaamste jongen van de hele stad – en hij wist het niet. Hij was student en hij hoorde niet bij de studenten, omdat hij arm was en het luidruchtige plezier van de anderen voor hem niet bereikbaar en ook niet begeerlijk was. [...] De uiterlijke verschillen tussen hem en de anderen gingen hem voorbij: de verschillen in kleding en werelds gedrag.

Uit: Clara Asscher-Pinkhof, *De koopbrief*, p. 13

7. Herlees het fragment waar de paragraaf mee begon. Het wordt verteld door een personale verteller. Herschrijf dit verhaalfragment en zet het verhaal in een ander perspectief. Wat gebeurt er nu met de betrouwbaarheid van het fragment?
8. Er zijn veel leerlingen die het niet prettig vinden een boek te lezen dat verteld wordt door een ik-verteller. Herken je dit en waarom denk je dat 'ik-boeken' minder populair zijn?
9. Welk perspectief koos de schrijver van onderstaand fragment? Kun je ontdekken met welk personage je te maken hebt? Hoe zit het met de betrouwbaarheid in dit stukje? Leg je antwoorden uit.

Dit alles heb ik naderhand pas begrepen, toen Lidewij met Stijn, zoals de zoon inderdaad zou gaan heten, op Nimmerdor was weergekeerd. Knoeperts van ballen, zei schepper toen.

Hij verliet halverwege de middag het ziekenhuis maar fietste niet naar huis, althans niet direct. Hij fietste bedaard, en bedaard waren ook zijn hart en zijn ademhaling. Het was windstil geworden. Overal op het fietspad lagen de afgerukte takken van de nacht. Voorbij de Witte Bergen waren mannen bezig een omgewaaide beuk in stukken te zagen, ik hoorde het gebrul van kettingzagen.

Die waren nog te horen, heel in de verte, toen schepper afstapte. Hij kende het hier. Hij zette zijn fiets tegen een boom en liep naar een andere boom. Hij deed met die boom iets vreemds, wat ik heel goed kon voelen. Hij drukte zich tegen de stam aan, eerst met zijn hoofd, als drukte hij zijn oor tegen iemands borst, en toen met zijn hele lichaam, als omhelsde hij de boom. Het voelde schorsig en ruw. [...]

Hier zat hij dan dus en haalde mij tevoorschijn.

Een voor een, wij, de twee helften van zijn maaksel. En hij legde ons neer op zijn schoot. Heel voorzichtig schoof hij ons tegen elkaar en hij keek ons tot een geheel.

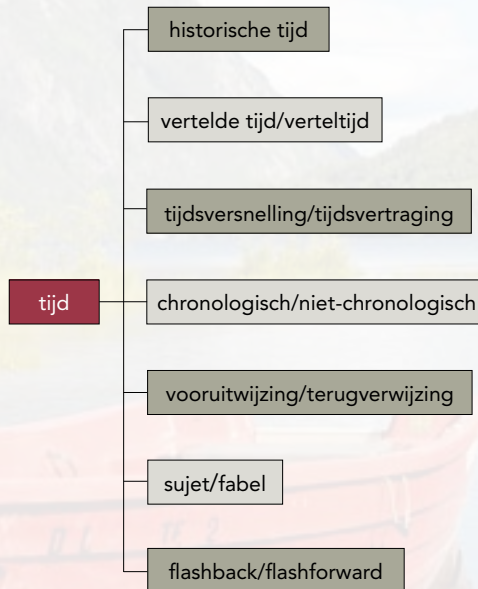
Uit: Willem Jan Otten, *Specht en zoon*, p.130-131

2.4 Tijd

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

De tijd gaat zo vlug

'Ik heb er alle begrip voor,' mompelde de politiemans en keek weg over de zee. Een tijdje volgde zijn blik een vissersboot die bezig was zijn netten binnen te halen. De zon was zichtbaar geworden en begon een lichtoranje tint te krijgen. Nadat Helga Schneider haar zakdoek weer had weggeborgen, zei hij: 'Ik bedoelde eigenlijk te vragen wanneer u Edward het laatst heeft gezien, voordat hij was gestorven.'

Ze moest nadenken. Met haar magere wijsvinger tikte ze de as van haar sigaret. 'Dat is nogal lang geleden,' zei de rode mond. 'misschien wel meer dan een jaar... of twee jaar. De tijd gaat zo vlug. Maar hij was toen heel gezellig. Hij bracht maar liefst zesenzestig rozen voor me mee. We zijn uit eten geweest en hebben veel over vroeger gepraat. Over die keer dat ik in een park had vergeten zijn kinderwagen op de rem te zetten zo dat hij van een helling af de vijver inreed. Dat was paniek hoor. Ik moest tot mijn middel het water in om hem er weer uit te slepen.'

Uit: Pieter Nouwen, *Het negende uur*, p. 165

Herinneringen komen hier boven aan een korter en langer verleden. In het leven kunnen we tijd niet beïnvloeden. In een verhaal kan de schrijver de tijd wel naar zijn hand zetten. Hij kan besluiten een dag te beschrijven in drie pagina's of in honderd pagina's. Hij kan drie jaar samenvatten in één zin. De mogelijkheden zijn eigenlijk onbegrensd en dat is vooral in moderne verhalen zichtbaar. Deze paragraaf beschrijft de begrippen die verwant zijn aan het aspect verhaalverloop: tijd, begin en eind.

Tijd

historische tijd

Sommige schrijvers vermelden heel duidelijk *in welke tijd hun verhaal zich afspeelt*: de **historische tijd**. Vooral in historische romans doen ze dat met bijvoorbeeld jaartallen. In het boek *Achtendertig nachten* van Janne IJmker vertellen de hoofdstuktitels in welke tijd het verhaal speelt: 'Assen, 4 augustus 1767', bijvoorbeeld. In andere boeken kun je de historische tijd afleiden uit de manier waarop de personages zich verplaatsen (paard en wagen, auto, trein) of welke gebruiksvoorwerpen ze hebben en hoe ze communiceren (telegram, brief, telefoon, mobiele, internet).

Er zijn romans die over een heel mensenleven vertellen, *Knielen op een bed violen*

van Jan Siebelink bijvoorbeeld. Andere romans beschrijven een aantal jaren of slechts enkele uren. *De tijdsduur waarover een roman vertelt*, noem je de **vertelde tijd**. *De vertelde tijd druk je uit in dagen, maanden of jaren.*

De tijd die jij nodig hebt om een boek te lezen, noem je de **verteltijd**. Omdat iedereen een ander leestempo heeft,

wordt de verteltijd *uitgedrukt in het aantal pagina's* dat een verhaal telt.

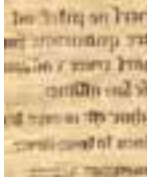
Als vertelde tijd en verteltijd even lang zijn, lees je net zolang over de gebeurtenissen als ze in werkelijkheid duren, maar dat gebeurt zelden. Als de schrijver *een lange tijdsperiode in een aantal regels samenvat*, spreek je van **tijdsversnelling**. 'Drie maanden later ontmoette ze hem weer.' De vertelde tijd is hier groter dan de verteltijd.

Tijdsvertraging komt ook voor. *De verteltijd is in dat geval langer dan de tijd die de gebeurtenis in beslag neemt*, de vertelde tijd. Een belangrijke gebeurtenis wordt heel gedetailleerd beschreven: een ontploffing duurde misschien maar drie seconden, terwijl de beschrijving ervan wel een aantal bladzijden in beslag neemt.

De volgorde waarin een schrijver de gebeurtenissen presenteert, verschilt. Hij kan het verhaal **chronologisch** presenteren, dus *in tijdsvolgorde*. *Zonder die chronologie te doorbreken, kan hij vooruitblikken* op wat nog in het verhaal komen gaat. Dat noem je **vooruitwijzingen**. Bij vooruitwijzingen moet je denken aan opmerkingen zoals 'Meneer K. had er op dat moment geen flauw besef van dat hij zijn vrouw nooit weer zou zien'. Ook **terugverwijzingen** komen voor. *Zonder de chronologie te doorbreken wordt over het verleden gesproken, gedacht of gedroomd*. Een voorbeeld zie je in het fragment waarmee deze paragraaf begon.

Romans die **niet-chronologisch** zijn opgebouwd, komen veel voor. De lezer vormt zichzelf al lezend een idee van de tijdsvolgorde waarin de gebeurtenissen hebben plaatsgevonden. Dat vergt wat meer inspanning bij het lezen en kan de spanning verhogen.

Het begrippenpaar fabel/sujet heeft te maken met de volgorde van de gebeurtenissen in een verhaal. Het **sujet** is *de volgorde van de gebeurtenissen zoals het verhaal die geeft*. Vaak is deze niet-chronologisch. De **fabel** is *de logisch-chronologische loop van de gebeurtenissen*, dus hoe het echt in de tijd gebeurde. Al lezend maak je als lezer in gedachten de fabel van het verhaal: de tijdlijn waarop je de gebeurtenissen chronologisch plaatst. Een boek heeft bijvoorbeeld vijf hoofdstukken. Het sujet van het verhaal is dan: H1, H2, H3, H4 en H5. Wanneer je echter het ver-

vertelde
tijd

verteltijd

tijdsversnelling

tijdsvertraging

chronologisch

vooruit-
wijzing
terug-
verwijzing

niet-
chronologisch

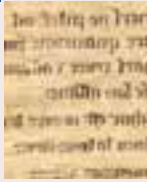
sujet
fabel

haal in chronologische volgorde zet, dan blijkt dat de fabel er misschien wel zó uitziet: H3, H1, H2, H4, H5.

In boeken die chronologisch verteld worden, vallen fabel en sujet samen.

flashback De **flashback** is een terugblik op of een herbeleving van een gebeurtenis die voor het begin van de vertelde tijd heeft plaatsgehad. Dit middel is ontleend aan de filmtechniek en geeft de mogelijkheid diverse tijdlagen snel na elkaar te hanteren. Dat kan verrassend werken. Als lezer weet je soms niet meer of wat je leest over heden of verleden gaat. Een flashback verbreekt de chronologie van het verhaal. Het verhaal springt voor een langere periode terug in de tijd. Vaak heeft een gebeurtenis of een voorwerp in het verhaal een link met het verleden, waarna een flashback begint.

Het omgekeerde van een flashback komt ook voor, maar minder vaak. *Er wordt* **flashforward** een stukje toekomst na de vertelde tijd ingelast. Dit heet **flashforward**.

Opdrachten

In welke **historische tijd** spelen de fragmenten 1-3 zich af? Benoem de tijd bij benadering.

- Willem Verdoorn is twee en dertig jaar oud en werkt acht jaar bij den heer Banders als hij op een Zaterdag ontslag krijgt. Hij is chauffeur en zijn baas is meelfabrikant, samen twee doodgewone mensen.

En het heele geval is voordien duizenden malen gerepeteerd. Het eenige bijzondere is wellicht de dag zelf, één van de eerste lentedagen. Dat is echter een nare bijkomstigheid, die even de simpelheid bedreigt. Tevergeefs, natuurlijk tevergeefs!

Uit: H.M. van Randwijk, *Burgers in nood*, p. 7
- Er was een buitenhuis op drie uur afstand van de stad gelegen, waar het gezin 's zomers verbleef. [...] Men kende en besprak de eigenaardigheden van elke dorpling, en van de verspreid wonenden van de buurt. En het leven en de lotgevalen van de herder, de visser, de molenaar daarbuiten waren 's winters onderwerpen van gesprek in het huis-in-stad.

In de maand mei, soms al in april, kwam het grote rijtuig, dat ook 's winters buiten bleef, voorrijden, en bracht het grote gezin, met de dan uitbundig vrolijke kinderen naar buiten.

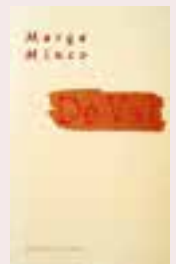
Uit: Frederik van Eeden, *Van de koele meren des doods*, p. 14
- De deur werd resoluut opengedaan en daar stond Maria, één van de mensen van Vluchtelingenwerk, met, inderdaad, een buitenlander.

Uit: Sjaak Verboom, *Brandglas*, p. 20

Welke verschijnselen met betrekking tot het begrip tijd signaleer je in de fragmenten 4-9? Kies uit: vooruitwijzing, terugwijzing, er begint in het fragment een flashback, tijdsvertraging, tijdsversnelling, vertelde tijd.

- De afscheiding tussen de grauwe hemel en de daken werd breder en achter de lage huizen verderop in de straat doken in dat wak tv-masten, boomkruinen en een spitse kerktoeren op. Ze dacht aan al die ochtenden dat ze meteen na het opstaan voor het raam van hun slaapkamer hadden uitgekeken over de rivier...

Uit: M. Minco, *De val*, p. 17

5. Anderhalf jaar was verlopen. Bij de Verstraetens op de Princessegracht zag het er allerfeestelijkst uit...

Uit: Louis Couperus, *Eline Vere*, p. 356

6. Toen – op de dag van de ziedende Gemmesien – en daar – in dat rammelende busje – nam ik een besluit. Ik wist dat het systeem wilde dat ik me zou schikken in mijn lot [...] Al was het met knikkende knieën, ik zou opstaan, en al was het met een trillende stem, ik zou mijn hart laten spreken.

Uit: Gert-Jan Segers, *Twee broers en een meisje met geel haar*, p. 18

7. Voor in *De koopbrief* van Clara Asscher-Pinkhof staat: De handeling van dit verhaal voltrekt zich in de periode van 1899-1929.

8. En zo kon het gebeuren dat een vrouw – op wie, had men geweten welk kwaad zij bij zich droeg en wat dit zou kunnen veroorzaken, onmiddellijk een klopjacht was ingezet om haar in quarantaine te plaatsten – ongehinderd het terrein van Swift verliet.

Uit: Vonne van der Meer, *Ik verbind u door*, p. 59

9. Toen de telefoon haar vroeg in de ochtend wekte, wist ze met een berustende zekerheid dat er iets mis was. In fracties van seconden passeerden de mogelijkheden. Hij had een hartinfarct gehad, een hersenbloeding, de spanning was hem fataal geworden. Zij had die veroorzaakt. Ze kwam overeind.

Hij was het zelf. Ze kon hem moeilijk verstaan, zijn stem haperde en leek van ver te komen. 'Dini is gevallen.'

'Dini?' Ze begreep het niet, ze had het zeker niet goed verstaan. Toen drong tergend langzaam de waarheid tot haar door.

Uit: Marianne Witvliet, *Enkele reis Aix*, p. 63

10. Schrijf een kort verhaal van circa één A4 waarin fabel en sujet niet aan elkaar gelijk zijn.

2.5 Ruimte

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

- plaats van handeling
- speelruimte
- belangenruimte
- functie van ruimte: ondersteunend, contrasterend of symboliserend

Waar zijn we?

Nauwelijks zonder waarschuwing sloeg de winter toe. Tomeloos. Op een avond draaide de wind naar het noordoosten en 's avonds om elf uur begon het te sneeuwen. Toen het de volgende morgen om vier uur op hield waren bossen, akkers, weilanden en hoeve bedekt onder een laag sneeuw van twee en twintig centimeter. Alsof de winter heel de hoeve en wat erbij hoorde zat was, stopte hij haar weg onder een drukkende laag sneeuw. Daarna joeg hij er een scherpe vorstwind overheen die temperaturen meevoerde van achttien graden beneden het nulpunt.

Maar het winterzaad lag in de akkers en in de stallen loeide het vee.

[..]

En in de slaapkamer van juffrouw Radek lag Ilze Zarmut. Bewusteloos.

Uit: Bé Nijenhuis, *De Tornado*, p. 56

Is er verband tussen de winter en het feit dat er een bewusteloos personage in de slaapkamer is? Dat zou kunnen, want het begrip ruimte gaat niet alleen over aardrijkskundige locaties. De ruimte in een verhaal ontstaat door de manier waarop de schrijver een locatie 'vult'. Daarmee schept hij een bepaalde sfeer. In deze paragraaf kijken we naar de betekenis van ruimte.

Zichtbare omgeving

Elk verhaal speelt zich ergens af. Soms lees je precies waar dat is, soms houdt de schrijver de plaats echter bewust vaag.

plaats van handeling Met de **plaats van handeling** wordt een *concrete aardrijkskundige plaats* bedoeld. Het is verstandig te zoeken naar aardrijkskundige aanwijzingen, zodat je weet waar het verhaal zich afspeelt. Daardoor kun je het beter begrijpen. Verhalen waarin duidelijke plaatsaanduidingen staan, geven je soms het idee dat de

schrijver de werkelijkheid beschrijft. Realiseer je echter wel dat je fictie leest!

speelruimte Je spreekt van **speelruimte** als de beschrijving van *de ruimte geen ander doel dient dan letterlijk een omgeving te beschrijven*. De ruimte heeft geen merkbare invloed op de gebeurtenissen of de personages. Speelruimte en plaats van handeling vallen sec dus samen.

Ruimte bepaalt de sfeer

Ruimte is echter meer dan de zichtbare omgeving. De sfeer wordt ook bepaald door wat we ruiken, horen of voelen. De beschrijving van bijvoorbeeld het geluid van treinen of van de zilte geur van zee en het gekrijs van meeuwen maakt gedachten en herinneringen los. Zo 'ervaart' de lezer ruimte. Weersomstandigheden zoals dreigende wolken, onweer of juist een stralende voorjaarsdag

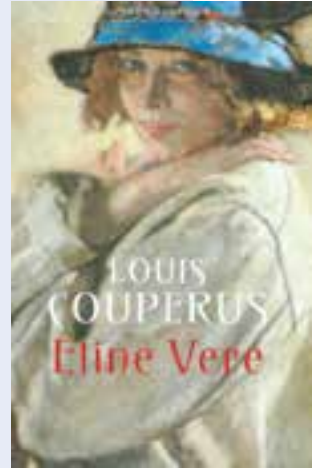
veroorzaken ook zo'n ervaring. Wanneer *de ruimte niet alleen weergeeft waar iets zich afspeelt, maar ook iets zegt over de personen en de gebeurtenissen of deze beïnvloedt*, spreek je van **belangenruimte**.

belangenruimte

Sommige auteurs hebben de gewoonte de omgeving heel gedetailleerd te beschrijven. Vooral in negentiende-eeuwse romans gebeurt dat. Couperus beschrijft de zitkamer van Eline Vere zo:

Op de eerste verdieping bewoonde Eline twee kamers, gescheiden door een portière: een slaapkamer en een ruim bou-doir. Met een verfijnde zuinigheid en takt had zij deze vertrekken een aanzien van weelde weten te geven, waarover iets als een artistiek waas lag. Het was er bont en vol, terwijl een gewilde wanorde hier en daar natuurlijke stillevens vormde. Haar piano stond schuin in een hoek. Een lage divan, overdekt met een Perzische stof, was overlommerd door een volbladige aralia (sierplant). Een kleine schrijftafel was overladen met talloze kleine voorwerpen van weelde. Beelden, platen, veren, palmen vulden alle hoeken. De roze marmeren schoorsteen was bekroond met een Venetiaans spiegeltje, door rode korden en kwasten als opgebeurd.

Uit: Louis Couperus, *Eline Vere*. p. 32

Door zo'n uitgebreide beschrijving kun je je een goed beeld vormen van de leef-omgeving van de hoofdpersoon en haar karakter. Ze gaat 'verfijnd' te werk, is zuinig en heeft 'takt'. Iets artistieks zal haar niet vreemd zijn, ze zal misschien druk en enigszins wanordelijk of chaotisch zijn, zoals haar kamer is.

De ruimte kan het verloop van een verhaal sterk bepalen. Een verblijf op een (onbewoond) eiland of op een schip geeft personages heel andere mogelijkheden dan wanneer ze in een drukke stad zijn.

De ruimte kan zo verband houden met het thema. In het boek *Het behouden huis* van W. F. Hermans speelt de ruimte een zeer belangrijke rol. Het huis staat nog overeind in een verder platgeschoten omgeving.

Toen ik de voortuin was ingegaan en langzaam opsteeg naar het bordes, drong het tot mij door dat ik voor het eerst sinds lang een werkelijk huis betreden zou, een echt woonhuis.

[..]

Ik keek voor de laatste maal om naar het huis. Alle ruiten waren uit de sponningen gebarsten. [...] Ik keek het huis diep in de doodzieke keel.

Oorlog maakt alles kapot, ook dat wat eerst nog heel was. Het huis is daarvan het symbool.

Ook in *Hersenschimmen* van J. Bernlef is er een nauw verband tussen ruimte en thema. Het verhaal gaat over een dementerende man, Maarten Klein. Hij wordt steeds eenzamer en vervreemdt van zijn omgeving. De plaats waar hij woont, is ook eenzaam en ligt afgelegen. Het is winter en er ligt veel sneeuw, waardoor Maarten zich moeilijk kan oriënteren. De thematiek van eenzaamheid en vervreemding wordt hier dus versterkt door de beschrijvingen van de ruimte.

Functies van belangenruimte

De belangenruimte kan drie verschillende functies hebben.

ondersteunende functie

Vaak is er een **ondersteunende functie**: de *ruimte benadrukt de betekenis van de handeling*. Het is niet toevallig dat een schrijver het laat regenen, onwederen of stormen als het gaat over vervelende gebeurtenissen. Prachtige boslaantjes of gezellig knappende openhaardvuren laten zich juist goed combineren met romantische tafereelen.

Een duidelijk voorbeeld vind je in de Bijbel, hoewel dat geen fictie is: bij de kruisiging van Jezus is het een aantal uur aardedonker. De hemellichamen schijnen niet, om daarmee als het ware hun afschuw te tonen van wat er plaatsvindt.

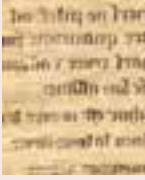
contrasterende functie

Daartegenover kan een belangenruimte een **contrasterende functie** hebben. *Wat plaatsvindt, staat in tegenstelling tot de sfeer die de omgeving oproept*. Na een beschrijving van een zonovergoten strand waar kinderen zorgeloos spelen, verwacht je geen moordscène. Tijdens de executie van de hoofdpersoon van de roman *Het meisje met het rode haar* van Th. de Vries schijnt de zon.

symboliserende functie

Een derde functie van de belangenruimte is de **symboliserende functie**. *De ruimte kan symbool zijn voor iets anders*. Een stad kan symbool zijn voor gevaar, in tegenstelling tot het plateland, dat rust en harmonie symboliseert. Als in *Eline Vere* tijdens een vreselijke storm takken van de bomen worden gerukt, dan symboliseert die storm de strijd in Elines innerlijk, en de afgerukte takken symboliseren de manier waarop zij van haar familie is losgescheurd.

Opdrachten

1. Welke functie heeft de ruimte in het boek dat je als laatste voor je lijst las? Leg dit uit met enkele voorbeelden uit de tekst.
2. Leg uit wat Nijenhuis in het volgende fragment bedoelt met de zin: 'De wanhoop was een kamer met een alkoof.'

De wanhoop was geen duivel met horens en bokspoten. [...]

De wanhoop was een kamer met een alkoof (*klein afgesloten vertrekje, grenzend aan een grotere kamer*).

De kamer was geelbruin, gewoon geelbruin: het berookte plafond, het behang, de lamp, het tafelkleed, de twee pluchen stoelen en het kleed over het divanbed.

De alkoof was donkerbruin, gewoon donkerbruin: de naar binnen geopende deuren, de houten zoldering, de deur in de andere hoek (die kierde en niet dicht te krijgen was), het zeil en de barsten in de wastafel.

Ze liep door de kamer de alkoof binnen en weer terug. Ze hield de koffer nog steeds in de hand en draaide zich driemaal om, kijkend naar alle kanten.

Aan een van de kamerwanden kleefde een reusachtige schildpad. Hij had de kleur van de alkoof en was op weg naar de zoldering.

Op een kastje stonden beeldjes en op de schoorsteenmantel stonden beeldjes – wufte juffrouwen die hun stenen rokjes zorgeloos lieten wapperen, neigende jonkers, lieve herdertjes en lieve herderinnetjes, allemaal beeldjes. [...]

Op de vensterbank stonden beeldjes.

Aan de gordijnen hingen gele kwasten, aan het tafelkleed hingen gele kwasten, aan de lamp hingen gele kwasten, aan de pluchen stoelen hingen gele kwasten, aan het divankleed hingen gele kwasten.

Naast de schildpad was een spiegel. Aan de onderkant ervan hingen ter weerszijden gele kwasten.

De ene pluchen stoel had, dwars over de zitting, een lange snede, een wond als een schreeuw, gesmoord door een stop. De stop had de kleur van de alkoof.

De andere pluchen stoel schreeuwde ongestoord.

Ze zette de koffer neer en ging zitten op de gesmoorde schreeuw, vechtend tegen de wanhoop die geelbruin en donkerbruin gevlekt was.

Uit: Bé Nijenhuis, *Laatste wagon*, p. 115-116

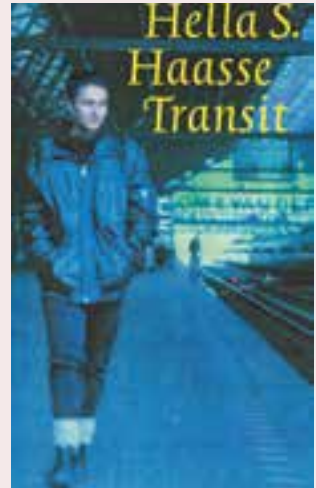
3. Terwijl ze aten-hij met zijn bord yoghurt op schoot, zij op een stoel tegenover hem de ene beschuit na de andere verorberend-nam lks de ruimte in zich op. Buiten het eiland van lamplicht onderscheidde ze aan drie zijden boekenkasten (de tussenmuur was nu weer gesloten). Voor de vierde wand hingen gordijnen in diepe plooiën tot op de grond. Er brandden straalkacheltjes, alle elementen roodgloeiend. In een hoek was een kleine open lift, niet veel meer dan een platform, communicerend met een vierkante opening in het plafond.

[...]

'Ik zou stikken, knettergek worden, altijd in dezelfde ruimte!'

'Innerlijke ruimte is onbeperkt,' zei hij, weer met die vage glimlach die zijn boze leeuwegezicht even verzachtte.

Uit: Hella S. Haasse, *Transit*, p. 28

Welk verschil van inzicht is er tussen deze twee personages in hun visie op de ruimte waar ze in zitten? Kun je begrip voor beide standpunten opbrengen? Waarom?

4. Wat is het verband tussen de beschreven ruimte en de stemming van de hoofdpersoon, Tamy, in het volgende fragment?

En nu kon ook dat niet meer.

Ze zei: 'Nu kan ook dat niet meer.' Ze zei het hardop en bleef midden op straat staan en zette de koffer naast zich neer. Ze sprak de woorden uit op de toon waarmee de president haar destijds gevonnist had.

Ze stond aan de monding van een smalle straat die uitliep op een stil plein en zag om zich heen zoals ze enige avonden geleden op de kamer van Jan-kijk-es-an om zich heen gekeken had en schuin boven haar hoofd vonniste een torenklok haar nogmaals met zes dreunende slagen.

Want pas op dit tijdstip werd ze zich haar volledige verlatenheid bewust.

Uit: B. Nijenhuis, *Laatste wagon*, p. 128

5. Welke functie heeft de ruimte in het volgende fragment: ondersteunend, contrasterend of symboliserend? Motiveer je antwoord.

De herfst is in mijn moeders tuin hevig aanwezig. Haar dahlia's en asters lijken groter en vlammen-der van kleur, haar bessendragende struiken voller en vuriger dan die ergens anders. Rode, gele en goudbruine bladermassa's dringen naar voren tegen de donkere achtergrond van het sparrenbos, als reeksen coulissen van een barok sprookjesspel. Het tuinhuis, een houten keet eigenlijk, is van de weg af nauwelijks zichtbaar achter een haag. Nooit ga ik die tuin binnen zonder het gevoel dat ik verboden gebied betreed. Onzinnig of niet, ik leer het niet af.

Uit: Hella S. Haasse, *Het tuinhuis*, p. 9

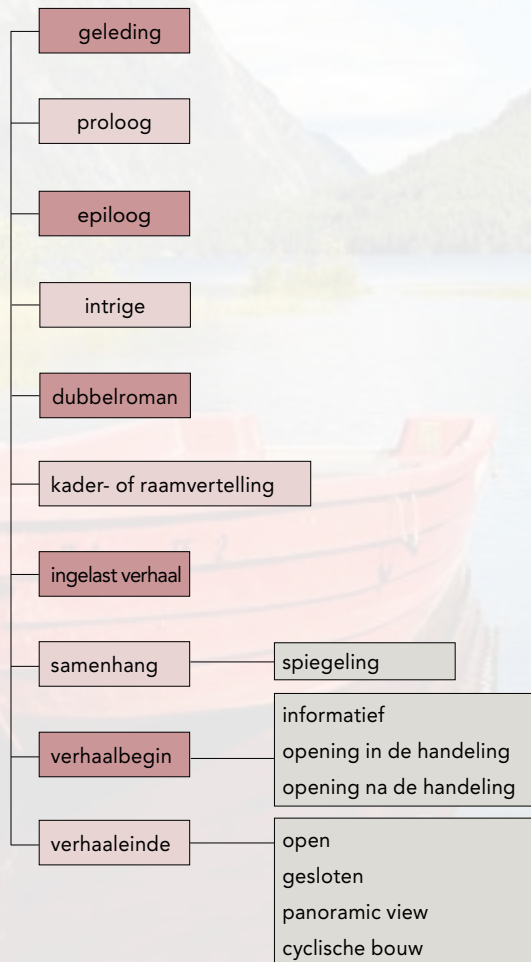

6. Kan een schrijver ruimte géén rol laten spelen? Beargumenteer je antwoord.

2.6 Structuur

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

Inhoud	
Openingskoor	9
Proloog	11
1 En dezen zullen hoegaan	19
2 <i>Inventio</i>	32
3 Terwijl zij aten	36
4 <i>Conante</i>	42
5 Bedroefd en beangst	41
6 <i>Sarabande</i>	57
7 Om mij gevangen te nemen	61
8 <i>Concerto</i>	68
9 Maar hij loochende het	72
10 <i>Recitatief</i>	80
11 De hogepriester	84
12 <i>Canzeta</i>	96
13 Die hem verraden had	100
14 <i>Paisie</i>	111
15 Toen zij hem hadden bespot	127
16 <i>Air</i> Terwijl hij op de rechterstoel zat	141
17 De discipel	153
18 Zie uw zoon	161
19 Het negende uur <i>Fuga</i>	167
20 De wacht <i>Canon</i>	182
Epiloog	188
Slootkoor	189

Uit: P. Nouwen, *Het negende uur*, p. 191

INHOUD	
Erste deel: Dodelijk ongeval	Pag. 1- 44
Een slachtoffer	
Een kantoormeisje	
De 23-jarige Mevrouw L. Otten	
De nabestaanden	
Tweede deel: De laatste eer	47-238
Een bronzen beeld	
Des lille Marfus	
Des kleine Moerline	
The little Son-Nymph	
La petite Sirène	
De kleine Zeemeermin	
Een onsterfelijke ziel	
Derde deel: De bestemming	239-268
De plaats in het bedrighoven	
De plaats in het hart van den prins	
De plaats in Gods Koninkrijk	
Finale: Nobis quoque	271
272	66a

Uit: J.M. Vreugdenhil, *Een meisje als Lientje*, p. 272

De meeste literaire boeken hebben geen inhoudsopgave. Als dat wel zo is, zoals hierboven, dan is er vaak iets bijzonders met de opbouw van het boek aan de hand. Deze paragraaf gaat over de opbouw van romans en wat schrijvers daarmee willen bereiken.

Geleding

Elk boek kent een bepaalde opbouw. De schrijver heeft zijn boek een bepaalde structuur gegeven, die hij onder andere realiseert door gebruik te maken van alinea's, witregels en hoofdstukken. *Het verhaal wordt daardoor in delen verdeeld.* Dit noem je de **geleding**. Als een schrijver een witregel inlast, kan het zijn dat hij van tijd verandert of dat het perspectief bij een ander personage komt te liggen. Hetzelfde geldt voor een nieuw hoofdstuk: het verhaal maakt een sprong in de tijd vooruit of gaat terug in het verleden. Een nieuw hoofdstuk kan betekenen dat je naar een andere ruimte of naar andere personages gaat. Bovendien zijn er boeken die uit meer delen bestaan. Die delen kunnen – net als hoofdstukken – genummerd zijn of aparte titels hebben. Ook tussen de verschillende delen kunnen sprongen in tijd of plaats gemaakt worden. Kortom: een schrijver kan van

geleding

de geleding van zijn verhaal gebruikmaken om wisselingen in tijd, plaats of perspectief aan te brengen. Daarmee zorgt hij voor afwisseling en tegelijk kunnen die wisselingen voor spanning zorgen.

Voor- en nawoord

- proloog** Sommige boeken kennen een **proloog**. Het is een *inleidend hoofdstuk, waarin meestal wordt vermeld wat er aan het eigenlijke verhaal is voorafgegaan*. Het boek *Dossier 333* van Bé Nijenhuis kent zo'n 'hoofdstuk vooraf'. Tussen de proloog en het begin van het 'echte' verhaal zit doorgaans een sprong in de tijd. Het komt niet vaak voor, maar er zijn boeken met
- epiloog** *na het verhaal* nog een **epiloog**. In *Het bittere kruid* bijvoorbeeld kun je uit de epiloog afleiden hoe het met de personages uit het verhaal is afgelopen. Een epiloog kan dus als in een panoramisch view een totaalblik geven over de verdere levensloop van verschillende personages.

Meerdere verhaallijnen

- intrige** De meeste boeken kennen één **intrige**, *verhaallijn of plot*. Daarnaast zijn er boeken met meerdere verhaallijnen. Iedere verhaallijn kent zijn eigen personages, tijd en plaats. Vaak hebben de verhaallijnen wel iets gemeenschappelijk, bijvoorbeeld het thema. Soms komen ze uiteindelijk samen. Bij sommige boeken speelt de hoofdpersoon een rol in verschillende intriges. In *Achtendertig nachten* van Janne Ijmer is Elsen hoofdpersoon in het verhaal dat in het heden van de roman speelt (1767) en zij is hoofdpersoon in de hoofdstukken die het verhaal van haar kinderjaren en jeugd beschrijven. In veel boeken met meerdere verhaallijnen is duidelijk één verhaallijn het belangrijkste; de andere lijnen zijn daaraan ondergeschikt. Het gebeurt ook dat de hoofdintrige wordt afgewisseld met brieven (zoals in *Laatste nacht* van Els Florijn) of met dagboekfragmenten.

dubbelroman

Boeken met twee intriges die aan elkaar gelijkwaardig zijn, noem je **dubbelromans**. Een voorbeeld van dit type roman is *De val van de pelikaan* van Ronald Westerbeek. In deze dubbelroman worden twee zeereizen van twee hoofdpersonen beschreven. In de 18e eeuw probeert een jongen zijn Joodse afkomst te ontvluchten, maar God blijkt hem te volgen. Hij komt uiteindelijk in India. In de twintigste eeuw legt marconist Arnold bijna dezelfde route af. Ook hij worstelt met zijn verleden en zijn geloof. In deze parallel spelen geloof en schuldbesef een belangrijke rol. Voorbeelden van andere boeken met meerdere (ongeveer) gelijkwaardige verhaallijnen zijn *Het fregat-schip Johanna Maria* van Arthur van Schendel en *Het verboden rijk* van J.J. Slauerhoff.

Er zijn ook boeken die voornamelijk uit een *verzameling losse verhalen* lijken te bestaan. Er is een **kader- of raamvertelling** nodig die deze *losse verhalen verbindt*. Het boek *Eilandgasten* van Vonne van der Meer heeft deze structuur. In de raamvertelling lees je over de werkster die een vakantiehuisje schoonhoudt. Tussen de schoonmaakbeurten door komen de verhalen van de verschillende gasten, elk met eigen moeilijkheden. Het verhaal van de werkster, die onder andere door een gastenboek de verschillende vakantiegangers met elkaar verbindt, zorgt ervoor dat *Eilandgasten* geen verhalenbundel is, maar een roman met een kader- of raamvertelling.

kader- of raamvertelling

Soms is er in een roman een **ingelast verhaal** opgenomen. In het bekende boek *Max Havelaar* van Multatuli staat het verhaal van Saïdjah en Adinda. Dit verhaal staat wat het thema betreft in verband met de rest van de roman.

ingelast verhaal

Samenhang

Een verhaal krijgt een hechte structuur en **samenhang**, *een onderling verband*, door herhaling, overeenkomsten en tegenstellingen. Ook **spiegeling** bevordert samenhang: *gebeurtenissen of andere tekstelementen die (meestal aan het eind) terugkeren in andere personages, tijden of ruimtes*. In het boek *Het verboden rijk* van J.J. Slauerhoff, waarin sprake is van twee hoofdpersonen, spiegelen de gebeurtenissen die Camoës in de zestiende eeuw meemaakte, zich in de gebeurtenissen die een marconist in de twintigste eeuw meemaakt.

samenhang spiegeling

Verhaalbegin

Een verhaal kan op verschillende manieren beginnen.

In een **informatieve opening (ab ovo)** *begint het verhaal met de introductie van tijd, ruimte, personages en achtergronden, voordat de eerste gebeurtenis wordt verteld*. Een voorbeeld daarvan is *De ogen van Roosje* van Clare Lennart, waarin eerst iets over de achtergronden van de ik-figuur wordt verteld. Daarna volgt haar levensverhaal. Een verhaal dat met een informatieve opening begint, hoeft niet altijd bij de geboorte van iemand te beginnen. Het gaat erom dat de gebeurtenissen die volgen, niet vóór het verhaalbegin gebeurd zijn.

informatieve opening

Als de **opening in de handeling (in medias res)** plaatsvindt, wordt de lezer *mid-den in het gebeuren geplaatst en verneemt hij pas later was daaraan voorafging en wat volgt*. Zo'n verhaalbegin is meestal heel pakkend.

opening in de handeling

De kleine dorre notaris keek door het hoge raam van zijn herenhuis en zei: 'Bovendien, mijnheer Maulveau, het spookt er als de hel. Men spreekt van Poltergeisten.'

‘Zo-o?’ zei Vergy Maulveau. Hoewel hij het vormelijk zei klonk er een lichte ergernis in zijn stem. Hij was tweeënveertig jaar, sterk gebouwd, en had een verweerd rood-bruin gezicht met gereserveerde blauwe ogen.

De ergernis was de notaris niet ontgaan. Het prikkelde hem enigszins en gekwetst voegde hij er aan toe: ‘Deze mededeling heb ik u vrijwel ambtelijk verstrekt, maar u kunt er natuurlijk mee handelen naar believen.’

‘Ik zou ze dan graag terzijde leggen.’

‘Zoals u wilt.’

Uit: B. Nijenhuis, *De tornado*, p. 8

opening na de handeling

Bij een **opening na de handeling (post rem)** maakt de lezer *eerst* kennis met *de afloop van het gebeuren, pas daarna met het voorafgaande*. De schrijver begint dus achteraan. *Nagelaten bekentenis* van M. Emants begint als volgt: ‘Mijn vrouw is dood en al begraven.’ In de rest van het boek kom je te weten hoe de vrouw is gestorven en waardoor.

Verhaaleinde

open eind

Er zijn verschillende manieren om een verhaal te beëindigen. Een verhaal kan een **open eind** hebben: voor *de lezer blijven er onbeantwoorde vragen over* en kan het gevoel bestaan dat de geschiedenis niet is afgerond. Zo’n verhaal blijft je bezighouden.

gesloten eind

Een verhaal kan ook een **gesloten eind** hebben: *alle vragen zijn beantwoord*, er blijft niets meer te raden over. Het gesloten eind is meestal een happy end. Het boek *Kaas* van Willem Elsschot heeft een gesloten eind. De hoofdpersoon is een handel in Edammer kaas begonnen, maar dat is jammerlijk mislukt. Het laatste hoofdstuk in het boek biedt een terugblik:

Thuis wordt nooit meer over kaas gesproken. Zelfs Jan heeft geen woord meer gerept over de kist die hij zo schitterend verkocht had en Ida is stom als een vis. Misschien wordt de sukkel op ‘t Gymnasium nog steeds kaasboerin genoemd.

Wat mijn vrouw betreft, die zorgt er voor, dat geen kaas meer op tafel komt. Pas maanden later heeft zij mij een Petit Suisse voorgezet, van die witte, platte kaas, die niet méér op Edammer gelijkt dan een vlin-der op een slang.

Brave, beste kinderen.

Lieve, lieve vrouw.

Uit: Willem Elsschot, *Kaas*, p. 105

Bij een **panoramic view** worden aan het eind van het boek in vogelvlucht de verdere lotgevallen van de personages verteld. Soms gebeurt dat in een epiloog, zoals bij Dossier 333 van Bé Nijenhuis.

panoramic view

Enkele romans kennen een **cyclische bouw**. Dan begint de roman met een voorval dat aan het eind ook weer een rol speelt. De familie Heesters van Bé Nijenhuis begint als volgt:

cyclische bouw

Wél (om dit woord van mijnheer Heesters dan hier maar te gebruiken), wél, dit is dan de geschiedenis van de familie Heesters; acht maanden geschiedenis van de familie Heesters. Zomaar acht willekeurige maanden, waarin een paar dingen gebeuren die in elke familie kunnen voorvallen: gekke dingen, gelukkige dingen, droevige dingen. Juist déze acht maanden zijn gekozen omdat iets altijd een begin en een eind moet hebben en omdat mijnheer Heesters aan het begin van déze acht maanden in het water ligt en aan het einde ervan wéér. Dat wil zeggen: gekleed.

Overigens zijn deze twee belevissen van mijnheer Heesters, zelfs voor een familie waarin wel eens gekke dingen gebeuren, tamelijk ongewoon. Hildegonda (dat is de moeder) noemt het tenminste absurd, hoewel mijnheer Heesters dat wel een beetje overdreven vindt. Hij wordt niet graag voor absurd versleten, en bovendien heeft hij sterk de neiging om het ongewone te accepteren als gewoon. Acht maanden geschiedenis dus. Van de familie Heesters. Geen woord gelogen, geen letter is fantasie. De familie Heesters bestaat uit vijf personen. Hier zijn ze: [...]

Het laatste hoofdstuk begint zo:

Wél (om dit woord van mijnheer Heesters hier dan maar weer te gebruiken), wél, de geschiedenis nadert haar einde. De acht maanden zijn verstreken en mijnheer Heesters bevindt zich momenteel weer in het kanaal.

Uit: Bé Nijenhuis, *De familie Heesters*, p. 5 en 185

Opdrachten

1. *Laatste nacht* van Els Florijn heeft een opvallende structuur. Het boek is een brief, die de vader, de ik-figuur, schrijft aan zijn zoon Alex. Het briefgedeelte staat gecursiveerd boven de hoofdstukken. Na een fragment van de brief wisselt het perspectief. De ik-figuur gaat als personale verteller verder. Het boek telt twee boeken. Wat er in boek 1 gebeurt, ligt ongeveer twintig jaar voor wat boek 2 vertelt. Met welke verhaalanalytische elementen heeft Els Florijn haar boek dus gestructureerd?
2. *Het negende uur* van Pieter Nouwen gaat over de Mattheüs Passion. In muziek heeft J.S. Bach de lijdensgeschiedenis van Jezus weergegeven. Behalve daarover gaat het over een mogelijk vermoorde zanger. De inhoudsopgave is als volgt:

Openingskoor

Proloog

1. En dezen zullen heengaan

2. *Inventio*

3. Terwijl zij aten

4. *Courante*

5. Bedroefd en beangst

6. *Sarabande*

7. Om mij gevangen te nemen

8. *Concerto*

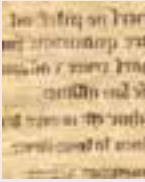
Wat verwacht je van de titels van hoofdstuk 9 en 10? Hoe heeft Nouwen zijn verhaal dus gecomponeerd? Hoeveel verhaallijnen telt dit boek, verwacht je?

3. Welk soort verhaalbegin is in *Herinnering aan Agnes* van Louis Krüger gebruikt? Je leest hier een fragment van het eerste en laatste hoofdstuk.

Het boek begint met:

Haar gezicht uitdrukingsloos. Geen enkel letsel, alleen een droog korstje bloed aan d'r mondhoek. Verder geen aanwijzing van wat er gebeurd is. Toch ruik ik de dood.

Het laatste hoofdstuk:

Het vertrek waar zij haar in hebben opgeborgen, is ingericht om de toestand waarin zij verkeert weer te geven. Koud en kaal, bar.

Ik ruik de dood: de koude reuk van botzaagsel uit een slagerij.

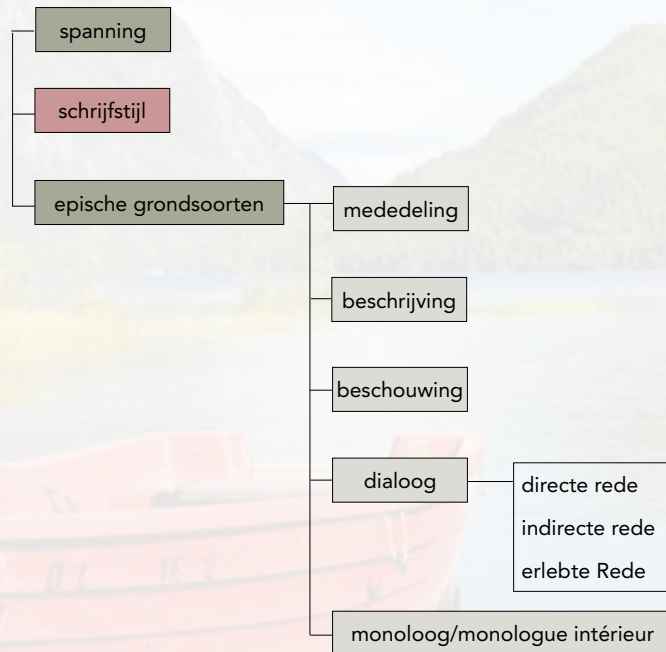
Uit: Louis Krüger, *Herinnering aan Agnes*, p. 7 en 197

4. Schrijf een panoramic view bij het boek dat je het laatst voor je lijst gelezen hebt. Of je maakt van een gesloten einde een open eind of omgekeerd.
5. Beschrijf alle structurelementen van het laatste boek dat je voor je lijst las. Bewijs je structuurbeschrijving met behulp van citaten.

2.7 Spanning en stijl

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

Leerdoelen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, weet je:

- een omschrijving geven van het begrip spanning;
- klassieke voorbeelden noemen van spanning;
- moderne trucs noemen om spanning te creëren.

Een dode... Vermoord?

Een zwart driedelig pak, een wit overhemd, een stropdas met de kleur van zuurstofrijk bloed en zwarte sokken: de dode lag keurig gekleed op de divan en staarde met melkglazen ogen naar het stucplafond van de theekoepel. Zijn glimmend zwarte schoenen stonden onder het voeteneind.

‘Hebt u geprobeerd zijn ogen te sluiten?’ vroeg de rechercheur aan de jonge vrouw, die schuw in de deuropening was blijven staan.

‘Ja. Maar dat ging niet.’

‘Wie hebt u het eerst gebeld, de dokter of de politie?’

‘De dokter.’

‘Vreemd dat hij er nog niet is.’

‘Hij was bezig met een bevalling.’

Donkerblond haar had de dode en een doodgroen gezicht dat ondanks de openhangende mond hoogmoedig leek. Misschien werd die suggestie gewekt doordat het hoofd wat achterover op het kussen lag, dat was verborgen onder een gehaakte witte sprei. Misschien kwam het ook wel door de roofvogelneus, die uitdagend omhoogstak.

Uit: Pieter Nouwen, *Het negende uur*, p. 19

spanning

Een verhaal dat begint met een dode, roept vragen op. Wie is deze dode? Wie heeft hem gedood? En waarom is hij gedood? Je leest verder, want je wilt de antwoorden op die vragen vinden. Zo'n boek kun je spannend noemen, maar wat de één als spannend ervaart, vindt de ander misschien flauw. Spanning is dus een subjectief begrip. **Spanning** heeft te maken met open vragen en de behoefte van een lezer aan antwoorden daarop. Het gaat over de verwachtingen die het boek wekt. Het uiterlijk van het boek, de omslag met de titel, de illustraties, de flaptekst, maar ook de schrijver en het genre, wekken verwachtingen en de lezer ervaart een zekere spanning of zijn verwachtingen worden vervuld. In deze paragraaf worden verschillende manieren besproken waarop een schrijver in een boek spanning kan wekken. Of dat effect altijd bereikt wordt, is de vraag.

Spanningverwekkende elementen en trucs**Klassieke voorbeelden**

Er zijn diverse klassieke gegevens die in een roman voor een bepaalde spanning zorgen. In de inleiding staat een fragment uit *Het negende uur* van Pieter Nouwen. Het boek heeft hier en daar trekken van een detective, omdat het begint met de *vondst van een lijk*. Een *vondeling* zorgt ook voor spanning. Door de vondeling word je nieuwsgierig naar zijn afkomst, ouders. Het boek *Ferdinand Huyck*

van Jacob van Lennep gaat over zo'n vondeling. In veel boeken gaat het over mensen die van elkaar houden, *maar er komt iets tussen*. Dat kan van alles zijn: oorlog, ouders, afkomst, laster... De lezer vraagt zich af: krijgen ze elkaar toch nog?

Wat ook voor spanning zorgt, is *een voorspelling* (komt die uit?) of het krijgen van een *opdracht* (kan het personage de opdracht volbrengen?). Ook *bijzondere situaties* (schipbreuk en aanspoelen op een onbewoond eiland bijvoorbeeld) of *ongewone verhaalfiguren* (zoals draken en mensen met vreemde eigenschappen) creëren spanning.

Modernere trucs

Naast deze min of meer klassieke manieren, kan een schrijver ook gebruikmaken van een aantal modernere trucs:

1. De auteur roept *een aantal vragen op*. Daarna gaat hij die vragen gedoseerd beantwoorden. Hij laat net zoveel los als hij wil en probeert zo de lezer te manipuleren.
2. *Vooruitgrijpen in de tijd*. Een zin als deze veroorzaakt dat de lezer wil weten hoe het afloopt: 'Marie genoot van de heerlijke ochtendzon. En dat was maar goed ook, want ze kon nog niet vermoeden dat deze dag voor haar zo'n afschuwelijke wending zou nemen...'

In het fragment hierna gebeurt hetzelfde, alleen iets subtieler: aan het begin van het verhaal wordt melding gemaakt van een badkuip bespat met bloed, terwijl iemand een ijselijke schreeuw gaf. Je wordt nieuwsgierig gemaakt. Wat wil de verteller je duidelijk maken? Eindigt dit verhaal met een moord? En om deze vraag beantwoord te krijgen, moet je wel verder lezen...

Het begint, nee, het is al begonnen, bij deze man en deze vrouw. Hoe wist ik dat ik hier moest zijn? Ik zag ze liggen, vredig slapend onder hun witte dekbed, en tegelijkertijd zag ik een badkuip bespat met bloed. Zoals een speurhond een spoor kan ruiken dat al dagen oud is, ruik ik waar ik op af moet nog vóór het spoor ontstaat. Vermoedelijk zijn het geen misdadigers, deze twee. Ze lijden geen honger, ze zijn niet ziek, er sluipen geen wolven rond hun huis die hen kunnen verscheuren, zoals in vroeger tijden. Er woedt geen oorlog in dit kleine land aan de zee, en toch zag ik bloed, en hoorde ik in de ochtendlijke stilte een ijselijke schreeuw. Maar ik moet door, Berend achterna, wie weet lukt het me om het onheil tijds af te wenden.

Uit: Vonne van der Meer, *Ik verbind u door*, p. 11

3. De keuze voor een bepaald *perspectief* is een andere truc die spanning veroorzaakt. De lezer weet meer dan het personage en hij zou hem wel willen toeroepen iets wel of niet te doen, want ... De lezer heeft een kennisvoorsprong op een personage bij een auctoriaal perspectief. Soms is het omgekeerde het geval: de lezer heeft een kennisachterstand, waardoor het bijvoorbeeld voor hem lang onduidelijk blijft wie de moordenaar is. Dit kan gebeuren bij een personaal of ik-perspectief. In *Specht en zoon* is de ik-verteller een schilderij. Dat geeft een bijzonder perspectief.
4. De beschrijving van *ruimte* kan ook voor spanning zorgen: stormachtige taferelen, klapperende ramen wanneer een vrouw 's nachts alleen thuis is. In *De stille kracht* van Louis Couperus bijvoorbeeld zorgt de beschrijving van de geheimzinnige Indische tropennacht automatisch voor een spannende, beklemmende sfeer. Het gebruik van belangenruimte kan dus voor spanning zorgen.
5. *Uitstellen van de ontknoping* kan een schrijver doen door op een moment dat het verhaal naar een hoogtepunt lijkt te gaan, ineens af te breken. Hij gaat in een nieuw hoofdstuk bijvoorbeeld vertellen over een ander personage, een andere ruimte. Vooral in boeken met verschillende verhaallijnen kan een schrijver telkens overgaan op een andere verhaallijn, waardoor cruciale informatie die je dacht te gaan krijgen, je weer even onthouden wordt. Margriet de Moor maakt regelmatig gebruik van deze truc.
6. *Tijdsvertraging* is een ander middel om de spanning te vergroten. Een belangrijke of juist heel onbelangrijke gebeurtenis wordt zeer gedetailleerd beschreven. De vertragingstactiek kan nauw samenhangen met het vorige punt. De dood van Hanna wordt in *Het meisje met het rode haar* van Theun de Vries uitvoeriger beschreven dan in werkelijkheid.
7. Het *uiterlijk* van een boek kan verwachtingen wekken. De *titel* speelt daarin een belangrijke rol. Denk aan titels als *De een zijn dood*, *Nooit meer slapen*, *Het gevaar*. De schrijver heeft er duidelijk voor gekozen je nieuwsgierig te maken. Deze titels wekken tenminste de suggestie dat er iets gaat gebeuren, dat er iets dreigt.

De mogelijkheden om een boek spannend te maken zijn zo niet uitputtend

behandeld. Een schrijver probeert vaak nieuwe manieren te vinden om de lezer te boeien.

Is de spanning opgelost?

Zowel in literatuur als in lectuur wordt gewerkt met het oproepen van spanning. Elk verhaal creëert open vragen, waarop je al lezend een antwoord zoekt. Lectuur bevredigt je nieuwsgierigheid helemaal, omdat er aan het eind van het boek geen vragen meer open blijven: de geliefden hebben elkaar gevonden, de moordenaar is opgepakt. Bij literaire teksten blijven sommige vragen bestaan. Sommige boeken kennen immers een open eind. Dat is ook het geval in *Het negende uur*, waarmee deze paragraaf begon: de dode is een artiest, een zanger, die de Christusrol heeft gezongen in een uitvoering van de Matthäus-Passion. Hij sterft rond drie uur 's middags op Goede Vrijdag, met het muziekstuk open bij de passage die Jezus zong op het negende uur (dat is drie uur 's middags!). Hij (b)lijkt niet vermoord, maar hoe moet je zijn dood dan verklaren? Is het soms een straf, omdat hij niet geloofde wat hij zong en flink spotte met de inhoud van het lijdensevangelie? Een aantal raadsels blijft bestaan.

Stijl

In het kleine stadje D- werd op een donderdag in de maand October, des namiddags omtrent één ure, de stijle ijzeren trede neergelaten van een gele diligence, rijdende over D- van C- tot E- vice versa, en uit dezelve daalde, tot grote bemoddering van degene die hem onmiddellijk volgde, en die niemand anders was dan zijn eigen cloak (lange mantel), uw onderdanige dienaar Hildebrand. Hij had gereisd met een bleke dame, die het roken had verboden en gedurig de kronkelbochten van haar boa had zitten verschikken, dan eens had gezocht, dan eens ingesluimerd was, dan eens eau de cologne had genomen, dan weer eens geslapen had, en altijddoor lelijk was geweest.

Uit: Hildebrand, *Camera Obscura*, p. 43

Zoals er mensen zijn die de doeken van beeldend kunstenaars als Rembrandt en Rubens van elkaar weten te onderscheiden, zo zijn er ook literatuurkenners die na één bladzijde al weten of ze werk van bijvoorbeeld Marga Minco lezen of van Hella Haasse. Dat kunnen zij door hun grote leeservaring, maar ook doordat de schrijver een heel eigen stijl ontwikkeld heeft. Schrijvers onderscheiden zich van elkaar door hun **schrijfstijl**, *de manier van schrijven die bepaald wordt door taalgebruik, persoonlijkheid, tijd en genre*. Als eerste het *taalgebruik*. Daaronder verstaan we de woordkeuze, het gebruik

van stijlfiguren en beeldspraak, de zinsbouw, veel of weinig beschrijvingen, veel of weinig dialoog of het gebruik van humor. Aan Hildebrands stijl hierboven valt op dat hij lange zinnen maakt, veel bijvoeglijke naamwoorden gebruikt en woorden gebruikt die ons ouderwets voorkomen.

Dan de *persoonlijkheid* van de auteur. Bernlef bijvoorbeeld heeft een stijl die sober genoemd wordt. Sommige schrijvers schrijven humoristisch, zoals Godfried Bomans. Marga Minco schrijft daarentegen weer zakelijk, vooral in het begin van haar schrijverscarrière.

Als derde de *tijd waarin de schrijver leeft*. Romans uit de 19e eeuw zijn voorzien van uitvoerige beschrijvingen, terwijl moderne boeken veel aan de fantasie van de lezer overlaten. Teksten van nu zijn vaak beknopt.

Ten slotte het *genre*. Historische romans vergen vaak beschrijvingen, terwijl andere genres meer met humor gediend kunnen zijn.

Een schrijver die een bepaald soort humor in zijn boeken gebruikte, ongeacht welk genre, was Bé Nijenhuis. Hoewel die humor vaak een beetje verstopt zit en beter te proeven is als je het hele verhaal leest, laten we je toch een fragment lezen. Een mijnheer verlaat een café-restaurant na ten minste zeven borreltjes te hebben gedronken.

Mijnheer Kolenbrander is een matig mens en hij heeft de vrijheid. Hij zou alleen wel willen dat er niet zoveel idioten op de weg waren die niet meer weten wat links en rechts is. Die zijn natuurlijk aan het zuipen geweest. [...]

Maar mijnheer Kolenbrander is niet bang; hij schreeuwt terug. Hij schreeuwt zelfs vloekend tegen de trottoirband die als een serpentine wuivend langs zijn auto slingert en hem in de war maakt. Hij verbaast zich erover dat hij nog geen ongelukken maakt met zo'n slingerend trottoir naast zich. [...] hij laat zich ook niet van de wijs brengen door al dat claxonneren van die bezopen idioten, en kijk eens even hoe handig hij dat deed: daar zat hij bijna onder een vrachtwagen die op hem toe kwam zwaaien met een dronken kleermaker achter het stuur, [...]

Want wat moet die meid nu, daar vlak voor hem. Hoe komt die meid daar nu en wat wil ze. Ze ligt dubbelgeslagen op zijn motorkap, een stuk van haar fiets kan hij ook nog zien, en ze schijnt op hem toe te kruipen; récht op hem toe met haar rare witte gezicht als een griezelmasker en haar grote ogen [...] en daarom zou hij wel willen dat die rotmeid van zijn auto afging.

Uit: Bé Nijenhuis, *De hordenloop van J. Kobald*, p. 145

Epische grondsoorten

epische grondsoorten

De *functies van zinnen in een tekst* zijn vaak verschillend. We noemen ze: **epische grondsoorten**. We onderscheiden er vijf.

mededeling

- a. De **mededeling** geeft aan *wat er gebeurt*. Er is dus sprake van actie. Deze grondsoort is het meest epische (vertellende) element van het verhaal. In veel verhalen vormt deze grondsoort het belangrijkste element.

Ze komen. Rondom hem hoort hij het geluid van hun over de grond schuifelende lichamen en het zachte kraken van brekend hout. Langzaam heft hij het hoofd op voor de laatste ronde. Bijna op hetzelfde ogenblik hoort hij schreeuwen.

Uit: Bé Nijenhuis, *Dossier 333*, p. 16

beschrijving

- b. De **beschrijving** deelt mee *wat er is*. De personen, de omgeving, de omstandigheden worden beschreven. Te veel beschrijving remt de vaart van het verhaal, maakt het minder levendig.

Het [gewelf] was rond en groter dan hij eerst gedacht had: het kon wel vijftig mensen bevatten. De muur van het gewelf was indertijd gepleisterd, maar het bekleedsel was er merendeels afgevallen. Wat er nog bestond was beschilderd, maar de kleuren waren bijna geheel uitgewist.

Een weinig van de muur af stond een grote arduinstenen zetel. Aan weerszijden ervan stonden vierkante zitbanken en vormden met de zetel een halfroond.

Uit: J.F. Oltmans, *Het slot Loevestein*, p. 32

beschouwing

- c. De **beschouwing** geeft *de eigen mening van de verteller over het gebeuren*. De beschouwing is natuurlijk een subjectieve reactie en heeft meestal een andere toon en een ander karakter dan de mededeling en de beschrijving. De beschouwing is enigszins lerend en moraliserend.

Ze geniet hiervan. Het is iets van haarzelf, iets eigens, vertrouwd, niet complex, ondanks dat het onlosmakelijk verbonden is met de tijd dat ze zocht naar een tegenhanger van de dood die om haar heen hing. De enige manier om die te ontlopen was door de kracht van haar lichaam te voelen.

Uit: Els Florijn, *Schaduw van de wolf*, p. 49

- d. De **dialogoog**, het *tweegesprek*, maakt een verhaal levendig. Vaak heeft een dialoog iets weg van een toneelscène. Een moeilijkheid bij een lange dialoog, is goed in de gaten te houden welke persoon aan het woord is. Het weergeven van een dialoog kan in de **directe rede**. In dat geval geeft een auteur een *letterlijke weergave van de woorden of gedachten van een personage, meestal voorafgegaan door zinsdelen van het type 'hij zei' of 'zij dacht', dan wel gevolgd door 'zei hij' of 'dacht zij'*. Wat in de directe rede staat, wordt meestal omsloten door aanhalingstekens. De schrijver kan ook de **indirecte rede** gebruiken. *Die woorden of gedachten worden niet rechtstreeks weergegeven, maar in een bijzijn omgezet*. Bijvoorbeeld: Frits dacht: Het zal mij niet lukken op tijd te komen (directe rede) wordt omgezet in: 'Frits dacht dat het hem niet zou lukken op tijd te komen' (indirecte rede). De verteller verwoordt dus wat de personages denken. Een derde manier is de **erlebte Rede**. Deze manier van weergeven is een *tussenvorm* van de directe rede en indirecte rede, *waarbij de auteur de woorden of gedachten van een personage weergeeft in de woordvolg-orde van de directe rede, maar dan in de derde persoon en vaak gevolgd door een verledentijdsvorm*. Bijvoorbeeld: '(Hij dacht,) hij zou haar maar niet meer schrijven' of '(Hij dacht,) hij schreef haar maar niet' of 'Hij zou morgen komen, zei hij.'
- e. De **monoloog**, *alleenspraak*, komt in verhalen meestal weinig voor. De moderne vorm **monologue intérieur** daarentegen wordt vaker toegepast. Hierin spreekt iemand in zichzelf en verwoordt hij zijn eigen gedachten. Sommige moderne verhalen bestaan van begin tot eind uit een monologue intérieur.

O, dat moedertje van hem! Wat was ze zenuwachtig! Wat zag ze ertegenop! En wat vónd ze het heerlijk!

Natuurlijk gaat hij vanavond kijken. Hij moet haar toch in actie zien in haar theetentje. Gisteravond is het witte schortje, dat ze speciaal van Dien geleend heeft, extra gestreken....

Uit: Aart Romijn, *Geert Dammers*, p. 104

De verschillende epische grondsoorten zijn niet altijd scherp van elkaar te onderscheiden.

Opdrachten

1. De manier waarop een verhaal wordt voorgelezen, kan ook veel bijdragen aan het oproepen van spanning bij de luisteraars. Lees het volgende fragment voor op een saaie toon en op een spannende manier. Denk bij spannend voorlezen aan het houden van pauzes op de goede momenten. Maak het verhaal levendig door wisselende gezichtsuitdrukkingen en door te variëren met je stem: fluisteren, hard praten. Neem het op, zorg voor goede bijgeluiden of maak er een filmfragment van.

Het fragment beschrijft de arrestatie van een misdadiger: Kroonduijgel.

Jonkman, die met zijn rug tegen de schutting stond, bukte zich met gevouwen handen, zijn collega zette er een voet in en sprong over de schutting. Bijna nog voor hij aan de andere kant beneden was, had hij de grendel al teruggeschoven en met Jonkman op de hielen vloog hij naar de keukendeur terwijl van achter uit de tuin Verplank kwam aanrennen. Achter hen hoorden ze het oorverdovend lawaai van de plotseling stationair doorrazende motoren van de vrachtwagen en de truck.

In de Tropheestraat was al een van de laders flitsend snel onder de ruit doorgedoken, sloeg hem in en wierp een traangasgranaat naar binnen.

'De sleutel ... !' schreeuwde Jonkman naar Verplank, maar die riep: 'Ik weet het,' met al een steen in de hand, en sloeg de ruit van de keukendeur in. Het splinteren van het glas ging ook hier verloren in het lawaai van de motoren.

Verplank had even tijd nodig om de sleutel omgedraaid te krijgen en toen ze in de keuken waren zag hij Kroonduijgel hoestend de kamer uitkomen. 'Dekken!' schreeuwde Verplank, zich wegdukkend achter de rechterdeurpost. Een kogel vloog bij hem langs. 'Jonkm...'. Maar Jonkman lag al op de vloer en hun collega slingerde zich op het aanrecht, vanwaar hij meteen een kogel de gang injoeg.

Ook Jonkman schoot. Achter hen kwam Raynoldi, Jonkman eerst op een been, toen op een arm trappend. 'Mijnheer Raynoldi, hij schiet,' schreeuwde Verplank. 'Waar is hij?'

'De gang uit, naar boven.'

Raynoldi stormde door, de gang in, dekte zich halverwege onderaan de trap, zag dat Kroonduijgel al weg was en schoot opzettelijk omhoog in de lege ruimte.

Zijn ogen en longen vulden zich met het traangas en hij schreeuwde: 'Trek die kamerdeur dicht.' Toen schoot hij opnieuw terwijl hij de trap opliep, maar hij was nog niet halverwege of hij voelde de hand van Verplank op zijn schouder: 'Laat mij nou eerst.' Hij greep Verplank bij een arm en zei vlak voor diens oor: 'Geef

hem de tijd om bij het dakraam te komen.' Langzaam gingen ze de eerste trap op. Toen de tweede.

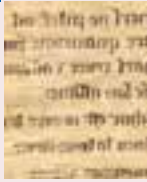
Vanachter zijn dakkapel had Hensens het lawaai gehoord van de loeiend draaiende motoren. Hij opende de kleine ramen en ging toen iets terug naar binnen, terwijl hij zich liet zakken op een knie en de karabijn in de aanslag bracht. Hij meende te horen schieten maar het kon ook de naontsteking zijn van de vrachtwagen in de Tropheestraat. Naar zijn gevoel hoefde hij niet eens zo lang te wachten toen het dakraam omhoogging met een ruk. Hij richtte en zag een hoofd verschijnen. Hij wachtte. Nu duurde het wel lang, vond hij. Toen kwam het hoofd hoger en blijkbaar schoot op dat ogenblik de stang van de pin want het dakraam viel terug op het hoofd. Direct daarop kwam het weer omhoog, geduwd door een hand met een wapen erin. Hensens zag zijn kans, richtte op de arm en schoot meteen. Even aarzelde hij voor nog een schot, maar toen zag hij het wapen bij de dakpannen neerglijden, de arm verdween en het dakraam viel weer dicht.

Dat de stang van de pin afgleed was het werk van Verplank of Jonkman. In de nauwe, bovenste kromming van de trap naar de tweede verdieping, had Raynoldi de klap gehoord waarmee Kroonduijgel de kantelbare zoldertrap omhooggetrokken had, een Vliezoladder, die vermoedelijk uit voorzorg neergeklapt gestaan had. Raynoldi trok aan het contragewicht om hem weer naar beneden te krijgen, en toen hem dat voor de helft gelukt was, hoorden ze Kroonduijgel bij het dakraam en ze wisten dat dit hun kans was.

Ze stonden nu met vijf man op het kleine portaal want de collega's van Verplank die met hem achter in de tuin verscholen gezeten hadden, waren er nu ook en Jonkman hees zich op aan een van de sporten zodat de ladder neerkwam met een klap. Maar hij had toen zijn hoofd al boven het luik, terwijl hij onder zijn rechteroksel het hoofd voelde duwen van Verplank, met twee collega's vlak achter hem, die elkaar evenmin de ruimte gunden; de meest ongecoördineerde troep die Raynoldi ooit gezien had, maar het kon alleen maar op deze manier en het enige wat hem overbleef was schreeuwen: 'Voorzichtig, jongens.'

Jonkman was toen al op de vliering en een fractie van een seconde later stond Verplank naast hem. Ze zagen dat Kroonduijgel met één been op een gekanteld bloemtafeltje stond, het andere al opgetrokken, zijn hoofd al voor een gedeelte uit het dakraam, en hij schoot zonder te mikken tweemaal in de richting van de geluiden achter hem, terwijl tegelijk het dakraam weer terugviel op zijn hoofd. Jonkman, die naar de linkerhoek gevlogen was, wilde vuren maar vanuit een andere hoek schreeuwde Verplank: 'Niet in zijn ingewanden,' en Jonkman aarzelde terwijl Kroonduijgel het dakvenster opnieuw omhoogduwde.

Er stonden nu drie rechercheurs op de vliering, allemaal bang voor hun eigen leven en voor dat van Kroonduijgel want er was nog een kans hem levend te krijgen en daarop wachtten ze in de gonzende herrie van de nog steeds doorrazende

motoren beneden hen terwijl Kroonduijgel het dakraam opnieuw omhoog duwde. Ze voelden intuïtief dat hij door alle grenzen heen was en dat hij evenmin iets om hun leven gaf als om het zijne. Toen hoorden ze dat hij gesmoord iets riep of dat hij een ongearticuleerde schreeuw gaf en een ogenblik stond hij doodstil, nog steeds met één been steunend op het gekantelde tafeltje en daarna terugvallend op de zoldervloer. Hij zwikte even, maar stond onmiddellijk weer stevig, met gekromd bovenlichaam en gespreide benen, doch, naar ze allemaal zagen, zonder wapen, en ze besprongen hem alle drie tegelijk.

Ondanks zijn gewonde arm vocht hij als een wild beest en was nu en dan zelfs in het voordeel doordat de anderen in de te kleine ruimte de meeste moeite hadden om te voorkomen dat hij niet van een van hen een wapen te pakken kreeg.

Raynoldi stond met hoofd en schouders boven het trapgat uit toe te kijken, een hand op de zoldervloer en met de andere, met het wapen erin, doelloos en nogal dwaas naar hij zelf vond, heen en weer zwaaiend. Vlak onder hem stonden de twee andere rechercheurs. 'Moeten we erbij?'

'Nee. Ga maar van die ladder af voor ie doorzakt.'

'Wat?' hijgde Verplank.

'Nee, niks voor jou. Ga je gang maar.'

Op dat ogenblik kwam de rechercheur die de ruit in de Tropheestraat ingeslagen had de trap naar de tweede etage oprennen. 'Moet er nog een traanbommetje bij jongens?' schreeuwde hij. Zijn stem sloeg door van de zenuwen.

'Schiet op met je rotzooi,' gilte Jonkman, 'Ik stik hier nou al zowat de moord.' Hij lag onder Kroonduijgel, bloedvegen van diens arm over zijn gezicht. En toen was het, bijna op hetzelfde ogenblik, afgelopen. 'We hebben hem,' hijgde Verplank.

Uit: Bé Nijenhuis, *Inspecteur Raynoldi en zijn arrestante*, p. 150-152

2. Bedenk welk spannend boek je het laatst gelezen hebt. Door welke spanningverwekkende trucs of elementen is het een spannend verhaal geworden?
3. Welke trucs werken bij jou het beste? Dus: wat moet een schrijver doen, zodat jij een boek spannend vindt?
4. Lees het volgende fragment van het verhaal *Feestgebouw in de regen*. Welke truc om spanning op te wekken wordt hier gebruikt?

Van Asselt, directeur van Van Asselts reclameadvies- en publiciteitsbureau, stond voor een van de ramen van zijn kantoor en keek naar het voor hem zo vertrouwde beeld van de straatdrukte beneden zich. Vaag realiseerde hij zich de warmte van de radiator, die door zijn broekspijpen drong. Maar wat hij zich niet bewust was, waren de drie dingen, die hun invloed zouden doen gelden op zijn gedragingen

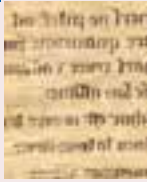
van de volgende dagen. Deze drie schijnbaar kleine voorvallen, alle uit de laatste vierentwintig uur, zouden ertoe bijdragen een keerpunt in zijn leven te betekenen, maar nooit zou hij het zich geheel bewust worden. Alleen Marlou zou er misschien iets van vermoeden.

Ten eerste was er de gemeenplaats in een gesprek geweest. 'Het leven voor de man begint bij veertig.'

Ten tweede was daar het behaasje van Guusje.

Ten derde was daar de losse opmerking van Marlou geweest, 'Misschien doet het je wel goed weer vrijgezel te zijn. 'k Ben benieuwd...'

Uit: Willem van de Hulst, *Feestgebouw in de regen*, p. 5

Willem van de Hulst

- Schrijf zelf een spannend verhaaltje (één à anderhalf A4) waarin je een aantal spanningverwekkende trucs verwerkt. Kies bijvoorbeeld voor vooruitgrijpen in de tijd of het hebben van een kennisvoorsprong op de lezer.

Welke epische grondsoort is voornamelijk aanwezig in de fragmenten 6-9?

- [Verdoorn zwijgt.] Wat zou hij antwoorden? Die cijfers spreken altijd harder en duidelijker dan hij ooit doen kan. Er is geen vechten meer aan. Het is amper elf uur in de morgen nu, maar hij voelt zich moe als iemand, die een dwaze tocht van jaren achter de rug heeft. Er is geen uitzicht meer. Je loopt je kop te pletter tegen een muur die je niet ziet...

Uit: H.M. van Randwijk, *Burgers in nood*, p. 37

- 'Ja, die dag met vader, toen de lucht zo trilde boven het koolzaad.'
'Midden in de zomer, toen de keizer kwam...'
'En die morgen, ook met vader. Te voet naar de stad, voor het eerst. En we rustten dáár... vlak bij waar nu die grote turfhoop staat... En het was in de licht zo koel en zo zoet, vol leeuweriken. En de stad leek zo ver... eindeloze wandeling... zeven kilometer!'
'Het is alweer zeven jaar geleden, we waren elf.'
'En weet je ook dit nog? [...]

Uit: Carry van Bruggen, *Eva*, p. 19

- Reeds lang zat Johannes te wachten. De lucht was kil, en grote wolken dreven dicht over de aarde, in statige, eindeloze opvolging. Ze breidden sombergrauwe, wijd golvende mantels uit en krulden haar trotse koppen in het klare licht, dat daarboven scheen. Wondersnel wisselden zonlicht en schaduw op de bomen, als een telkens opvlammend vuur.

Uit: Frederik van Eeden, *De kleine Johannes*, p. 86

9. De volgende dag ging Steven terug. Hij had het zichzelf nooit vergeven als hij niet teruggegaan was, al voelde hij zich niet op zijn gemak toen hij de winkel binnen stapte en dezelfde ogen naar zich voelde kijken. Hij liep naar een boekenrek. Ze zei 'goedemorgen' en hij wist dat ze naar hem bleef kijken, maar hij draaide zich niet om om haar aan te kijken. Hij had niet gehoord dat ze vlak achter hem was komen staan, en schrok toen ze vroeg: 'Kan ik u soms ergens mee helpen?' Ze zei het met een ernstige toon in haar stem, maar toen hij zich omdraaide zag hij haar mondhoek trekken.
- Uit: Els Florijn, *Laatste nacht*, p. 11

Omschrijf de stijl van de volgende fragmenten.

10. Hier [in de slaapkamer van de stervende moeder] was het frisser en bijna donker, wat mij ook nog meeviel. Op de nachttafel brandde een eenzame kaars die moeder, op haar hoog bed, niet verlichtte zodat ik van haar doodsstrijd geen hinder had. Onze nicht, de non, zat te bidden. Toen ik daar een tijdlang gestaan had kwam mijn broer binnen, nam de kaars op, hield ze in de hoogte als bij een fakkeltocht, en verlichtte moeder. Hij moest iets gezien hebben, want hij ging tot in de keukendeur en verzocht het gezelschap aan te treden. Ik hoorde stoelen verschuiven en daar waren zij. Even later zei mijn oudste zuster dat het gedaan was, maar de non sprak haar tegen, zeggend dat de twee tranen nog niet gevallen waren. Moesten die soms uit moeder komen? Het heeft dan ook nog wel een uur geduurd [...] maar toen werd verklaard dat zij dood was.
- Uit: Willem Elsschot, *Kaas*, p. 20
11. Ook haar huis was groot en deftig, wellicht honderd jaar oud. Het bevatte een ruime, in de zomer koele gang, met marmeren vloerstenen en witgepleisterde muren. Aan die gang kwamen uit grote donkere kamers, met rode muurbekleding afgezet door smalle houten lijsten met wit-en-goud beschilderd houtbeschot en witgepleisterde zoldering. Lichtkronen hingen er, met veel driekantige stukjes kristal. Een deur met glas opende aan het einde van de gang naar de tuin, waar schrale bloemheesters stonden in zeer zwarte, vette aarde, aan licht te kort komend, onder één zware boom, een roodbladige beuk. Er was een lichte, zonnige tuinkamer; daar huisde het gezin meesttijds.
- Uit: Frederik van Eeden, *Van de koele meren des doods*, p. 7

12. Een verstandig meisje, zonder verwanten en vrienden, een meisje dat niets had behoeven te leren, dat alles wist. Deze Joba.
- Ze voelde zich tot het laatst bijzonder goed. Het frisse gezicht met de harde tanden en sprekende ogen nam de zusters die toch zoveel gewend waren geheel in. En dit ondanks haar ernst, haar zwijgen, de stroefheid van haar taal. Men had haar gevraagd hoe het kind zou heten. Jacob Willem. Als het een meisje was dan enkel Jacoba.
- Men wees haar er op dat de vader verplicht was tot onderhoud. Ze antwoordde prompt en pathetisch:
- ‘Het kind zal nooit een vader hebben.’
- ‘Ja, maar we bedoelen geen vaderrèchten, we bedoelen alleen maar dat de vader moet opbrengen voor je kind.’
- ‘Nee.’
- ‘Hoe nee?’
- ‘Ik wil niet.’
- Men zei haar dat zij na haar ontslag zich om steun kon wenden tot Moederzorg, tot Kinderzorg.
- De kleine roodachtige werkstershanden, dik, kinderlijk, stevig, lagen onbewogen op het dek. Het donker oog keek stroef, het was duidelijk afwijzend.
- Uit: F. Bordewijk, *Karakter*, p. 7-8

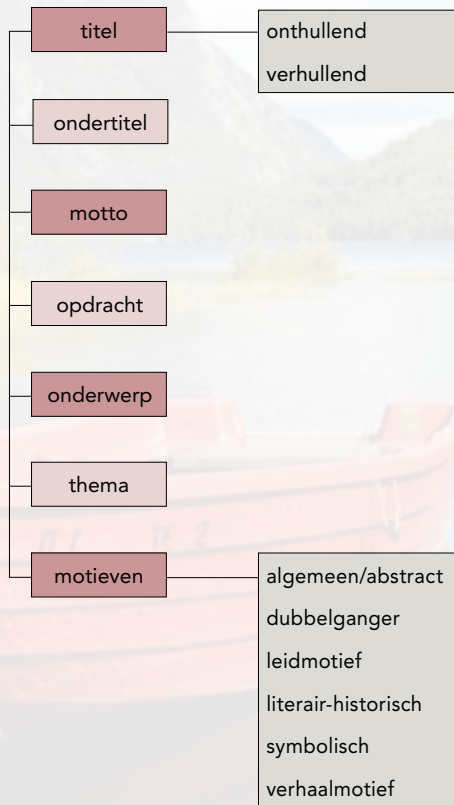
13. Een vliegtuig. Tegenwoordig is het een vliegtuig dat in mijn slaap tevoorschijn komt. Vroeger raasden er treinen door mijn dromen. In grote aantallen bezorgden ze mij nachtmerries.
- De treinen kwamen aan. De treinen gingen weg. Ze vervoerden passagiers naar mij. Daarna gingen ze leeg terug.
- Nu zijn de treinen verdwenen. De laatste trein nam René mee. René was mijn buurman. Mijn eerste Hollandse buurman.
- Mijn wereld bestaat uit twee delen. Het ene deel ligt tussen de bergen in mijn vaderland. Het andere ligt hier in een dorpje langs de IJssel. Dit heb ik nooit zo gewild. Maar ik had geen keus. Het ging buiten mij om.
- Ik woon in een hoekhuis. Rechts van ons is geen huis. René woonde links. Bij de achtertuin ontmoette ik hem voor het eerst. Later was die achtertuin ook bijna de enige plek waar ik hem tegenkwam. Alle herinneringen die ik aan hem heb, hebben met onze achtertuin te maken.
- René is met de laatste trein verdwenen, maar zijn achtertuin is er nog.
- Kader Abdolah: *De reis van de lege flessen*. p. 9

2.8 Thema, titel en motto

Kernbegrippen

Als je deze paragraaf bestudeerd hebt, ken je de volgende begrippen:

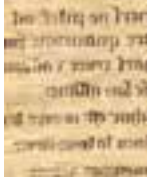
Zó koud...

Voorzichtig liep Paula Sprenger de trap af, hield met beide handen de leuning vast, bang om te vallen.

Ze rilde. Wat was het toch afschuwelijk koud in huis. Toch waren er genoeg huizen in de stad, huizen waarin collega's van haar man woonden, maar ook andere, boven aan deze straat, in de straten rond het wijkplein, die centrale verwarming hadden en heerlijk gelijkmatig verwarmd waren. Bij de burens rechts, de familie Dreise, en bij de burens aan de andere kant, bij Wim en Jo Heyl, waren in ieder geval de overloop en het halletje lekker verwarmd door de handige elektrische kacheltjes die de vorm van een radiator hadden.

Aanrecht en gootsteen stonden vol vuile, aangekoekte pannen. Ze kon er nooit toe komen iets schoon te maken. Ze zette vers theewater op. In de keuken leek het nog kouder dan boven. Door de bloemen op de ruiten zag ze de hemel, die langzaam wat lichter leek te worden. Ze hield haar handen boven de ketel. Slanke meisjeshanden en smalle polsen, die niet pasten bij de rest van haar lichaam.

Uit: J. Siebelink, *Verdwaald gezin*, p. 25

Waarom is het hier koud? Waarom maakt Paula niet schoon? Waarom heet dit boek *Verdwaald gezin*? Als je over dit soort vragen nadenkt, ben je bezig met het zoeken naar onderwerp en thema. Deze paragraaf gaat over het thema en de begrippen die je daarheen leiden.

Titel, motto en opdracht

Het thema van een boek vinden, is niet makkelijk. Let daarom op titel, motto en opdracht.

De **titel** is *de naam van het boek*. Je kunt die op de buitenkant vinden of binnenin op het titelblad. Je hebt titels die letterlijk op te vatten zijn (*Hersenschimmen*) en titels die je ook figuurlijk op kunt vatten (*Laatste wagon*).

De **titels die je meteen al iets vertellen over de inhoud en het thema van het boek**, zijn **onthullend** van aard. *De tweeling* beschrijft het leven van een tweeling. Vaker is het zo dat de titel van een boek **verhullend** is. *De titel maakt je nieuwsgierig naar de inhoud van het boek, maar verradt er weinig van. Het stenen bruidsbed* of *De stille kracht* zijn voorbeelden van verhullende titels. Pas als je het boek gelezen en begrepen hebt, kun je zo'n titel verklaren.

In de loop van de tijd zijn titels steeds beknopter geworden: veel zestiende- tot negentiende-eeuwse titels zijn voorzien van een neventitel (bijvoorbeeld Multatuli's *Max Havelaar* of *De koffijveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij*) of

titel

onthullend
verhullend

uitvoerige ondertitels. Over het algemeen streeft men nu naar een titel die beknopt en pakkend is.

ondertitel Sommige boeken hebben een **ondertitel**. Deze geeft een nadere toelichting op de hoofdtitel of laat weten tot welk genre het boek behoort. Het bittere kruid heeft als ondertitel *Een kleine kroniek*. Als je weet dat een kroniek een nauwkeurig verslag van een geschiedenis is, kun je de stijl begrijpen. *Geschiedenis van een jeugdliefde* is de ondertitel van het boek *Terug tot Ina Damman*. Deze ondertitel geeft al een goed idee van het thema van het boek.

motto Een **motto** is een citaat dat voorafgaat aan de eigenlijke tekst van het verhaal. Een motto kan een aanwijzing zijn voor het thema van het boek. De schrijver geeft zo een hint voor de interpretatie van zijn boek. Zo laat Harry Mulisch de roman *De aanslag* voorafgaan door een zin van Plinius: 'Overal was het al dag, maar hier was het nacht, neen, meer dan nacht.' De schrijver wil door middel van het citeren van een bepaalde schrijver ook wel eens aangeven dat hij graag in dezelfde (literaire) traditie als die persoon wil staan.

Een motto is vaak een citaat uit een literair werk of de Bijbel. Als je het boek gelezen hebt, moet je altijd proberen een verband te leggen tussen het motto en de inhoud van het boek. Een motto kan er namelijk wel eens wat raadselachtig uitzien, als je het verhaal nog niet gelezen hebt. Maria Rosseels schreef *Ik was een christen*, een roman die zich afspeelt in de Oudheid. Het motto is: 'Gij hebt ons gemaakt voor U; en onrustig is ons hart, totdat het rust vindt in U. Aurelius Augustinus.' Achteraf blijkt dit motto goed bij het boek te passen: Augustinus is een belangrijk personage in het verhaal en de hoofdpersoon vindt inderdaad rust in de overgave aan God.

Ivo de Wijs zong 'Eli Eli, Eli Sabbatai' op de melodie van 'Jajaja wij willen willen willen'.

'De antichrist is een paber met een vals gelat', over een 'Feestavond 14.x. 2000 jaar ellende met het christendom en de christelijke politiek'. Elsevier's Weekblad 24 maart 1979

Ik sta in de Matthäus-Passion een verhaal te vertellen. Het is een goed verhaal, dramatisch en zorgvuldig opgehoord. Maar ik weet niet of het zo belangrijk is dat het de heilsboodschap is. Het vertellen van het lijdensverhaal is op zichzelf geen religieuze daad. Oneerbiedig gezegd: het lied van Louis Davids over het handje van Dirkie, waarbij het noodlot ook onafwendbaar is, veroorzaakt een zelfde antroering.

De tenor Nico van der Meel.
'Geloven is niet nodig', interview in *nrc Handelsblad*
19 maart 1990

...und soll wie aller Music, also auch des General Basses
Finis und End Ursache anders nicht, als nur zu Gottes
Ehre und Recreation des Gemüths seyn. Wo diesel nicht
in Acht genommen wird da istz keine eigentliche Music
sondern ein Teuffisches Geplerr und Geleyer.

Johann Sebastian Bach,
Gründlicher Unterricht des Generalbasses,
Leipzig 1738

Het negende uur van Pieter Nouten

Af en toe staat er in een boek een **opdracht**. Bij wijze van eerbetoon kan een schrijver zijn boek aan iemand 'opdragen'. Opdrachten in moderne boeken zijn vaak bestemd voor 'hen die wij liefhebben': ouders, kinderen of partners. Opdrachten kunnen heel simpel, maar ook wel eens fraai geformuleerd zijn. Het boek *De stille plantage* van Albert Helman bijvoorbeeld heeft als opdracht: 'Aan jou, om wie ik het eerste woord schreef en het laatste.'

opdracht

Onderwerp, thema en motieven

Het **onderwerp** van een boek is de korte samenvatting van wat er in het verhaal gebeurt. 'Het boek ging over een poppenspeler die naar Israël gereisd was om daar een festival bij te wonen. Toen dit niet doorging, kwam hij midden in de Joods-Palestijnse kwestie terecht. Ten slotte heeft hij zelf een poppenspel opgevoerd voor de verschillende inwonersgroepen van Israël.' Dit is het onderwerp van *De val van de Aleph*, geschreven door Sjaak Verboom. Je noemt namen en plaatsen uit het boek wanneer je probeert het onderwerp aan te duiden.

onderwerp

Een stapje verder gaat de vraag naar het thema van een roman. Het **thema** is de kortste omschrijving van de centrale gedachte van het verhaal in één zin. Je interpreteert het verhaal en zoekt naar de diepere bedoeling van de tekst. Je vraagt je af welke gedachte er verborgen is onder de oppervlakte van het verhaal. De titel, de ondertitel of het motto kunnen

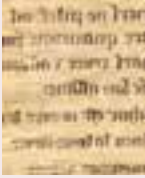
thema

je helpen de kern van de boodschap te verwoorden. Bij het omschrijven van het thema gebruik je vaak abstracte termen. Je kunt het omschrijven met kernwoorden in de vorm van een uitspraak over eenzaamheid, vriendschap, generatieconflict, teleurgesteld zijn in levensidealen, strijd tussen goed en kwaad, omgang met dood, ziekte. Het thema van *De val van de Aleph* is: hoe moet je samenleven in de door haat verscheurde wereld van het Midden-Oosten?

Het thema wordt ondersteund door motieven. **Motieven** zijn *verhaalonderdelen zoals situaties, voorwerpen, uitspraken, gedachten, relaties die regelmatig terugkeren in een verhaal*. De herhaling zorgt ervoor dat je als lezer samenhang ervaart. Er zijn verschillende soorten motieven:

motieven

Soort motief	Uitleg	Voorbeeld
Algemeen/abstract motief	deze motieven kom je in veel boeken tegen	dood, verraad, liefde, verzoening, schuld
Dubbelgangersmotief	dubbelganger van de hoofdpersoon; soms slechts in de verbeelding	<i>De donkere kamer van Damocles</i> van W. F. Hermans <i>De val van de pelikaan</i> van Ronald Westerbeek. In <i>Kees de jongen</i> (van Theo Thijssen) is Kees de dubbelganger van zichzelf.
Leidmotief	keert onveranderlijk terug	'veertje' in <i>Eilandgasten</i> ; 'Ik ben makelaar in koffij en woon op de Lauriergracht, no. 37' in <i>Max Havelaar</i>
Literair-historisch motief	een motief dat voorkomt in literaire werken van verschillende schrijvers uit diverse landen en diverse tijden	Oedipusmotief (zoon neemt plaats vader in); verlorenzoonmotief; assepoestermotief; Romeo en Juliamotief; Narcissusmotief (overdreven eigenliefde)
Symbolisch motief	het herhalende element heeft een symbolische betekenis	eiland als plaats van veiligheid; dobbelsteen voor 'het lot'
Verhaalmotief	speciaal terugkerend element in dit boek of verhaal	het kratermeer in <i>Oeroeg</i> van H.S. Haasse

Opdrachten

1. Welk motief keert terug in beide fragmentjes? Wat is de betekenis ervan?

[...] Aan de hand van zijn oom, zonder jas maar in twee truien, liep hij (= Anton Steenwijk) de winterdag in. Hij snikte, maar hij wist nauwelijks nog waarom, het was of met zijn tranen ook zijn herinneringen weggevloeid waren. Zijn andere hand werd koud en hij stopte hem in zijn zak, waar hij iets voelde dat hij niet thuis kon brengen. Hij keek: het was de dobbelsteen. (p. 73)

Jaren later: [...] Hij had wat zitten lezen en plotseling keek hij op van de stilte. Zijn oog viel op de witte tafelaansteker in de vorm van een dobbelsteen, die hij eens van Liesbeths ouders had gekregen. Rusteloos begon hij door de onregelmatige, witgekalkte kamers te dwalen, ging de gedraaide trap op en af. (p. 212)

Uit: Harry Mulisch, *De aanslag*

2. In de roman *Take 7* van Vonne van der Meer komen diverse (leid)motieven voor. Welke herken je en welk soort motief zie je?

Voor hij het wist, had hij films gemaakt in Amerika, Australië, Nieuw-Zeeland... en dat alles dankzij een tas die hij ooit gekregen had, of om precies te zijn: geleend had maar nooit teruggegeven.

[...]

'Silencio, por favor.'

'Camera?'

'Loopt.'

'Geluid?'

'Loopt.'

'Actie.'

[...]

Ik geloofde hem niet alleen, hij steeg nog meer in mijn achting, door het respect dat hij had voor de bewoners van Calderón.

[...]

'Stilte,' riep Lars even later.

'Camera?'

'Loopt.'

'Geluid?'

'Loopt.'

'Actie.'

[...] Ik kon het niet. Ik kon me er niet toe zetten naar binnen

te gaan, de entree door, de halfronde trap af naar het terras. Het terras oversteken, tot aan de rand van het dampende zwavelbad en zeggen... Het zeggen. Zeggen dat het allemaal bedrog was.

[...]

Uit: Vonne van der Meer: *Take 7*

3. Welk abstract motief vind je terug in het volgende fragment?

Want Jahweh strafte hem met de unieke ziekte van Geulinx en had er in zijn voorzienigheid tevens voor gezorgd dat er iemand was namelijk ik, die deze straf kon begrijpen. [...] dat het wat mij betrof niet zo gepast leek de wraakzucht van God als uitgangspunt te hanteren en niet diens liefde. [...]

Hij was het niet met me eens. 'Laat me alleen. Ik wil lijden. Ik moet nog meer lijden dan Job, want hij was onschuldig en ik ben dat niet,' was de essentie van zijn weerwoord.

Uit: Pieter Nouwen: *De God in de machine*. p. 161

4. In hoeverre komen de veelvoorkomende motieven dood en liefde voor in het laatst door jou gelezen boek?

5. Met opzet houden schrijvers hun titels soms heel vaag. Daardoor worden ze voor meer uitleg vatbaar. Welke betekenissen zijn te vinden in de volgende titels?

1. Marcellus Emants, *Een nagelaten bekentenis*

2. Marga Minco, *De val*

3. Louis Krüger, *Wederkomst*

4. Gert-Jan Segers, *Overwinteren*

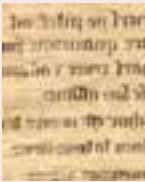
5. Kader Abdolah, *De reis van de lege flessen*

6. Vonne van der Meer, *Ik verbind u door*

6. Onder de titel *Bint*, een bekend boek van F. Bordewijk, staat: *Roman van een zender*. Wat betekent dat?

7. Kun je uitleggen waarom *Het bittere kruid* als ondertitel *Een kleine kroniek* heeft?

8. Wat zou het volgende motto kunnen betekenen? Uit: *Het bittere kruid* van Marga Minco:

Er rijdt door mijn hoofd een trein
vol joden, ik leg het verleden
als een wissel om...

Bert Voeten

9. Wat kun je afleiden uit het motto van het debuut van Gert-Jan Segers, *Overwinteren*?

Mijn liefste antwoordt en zegt tot mij: Sta op, mijn vriendin, mijn schone en kom. Want zie, de winter is voorbij: de plasregen is over, hij is overgegaan. De bloemen worden gezien in het land, de zangtijd genaakt, en de stem der tortelduif wordt gehoord in ons land.

Hooglied 2: 10-12 (Statenvertaling)

10. Het veelbesproken boek *Knielen op een bed violen* van Jan Siebelink heeft als motto:

... en had de liefde niet ...

1 Corinthe 13

Kun je dit uitleggen?

11. Lees onderstaand fragment. Bedenk dan zelf een titel, een ondertitel en een motto.

Hij kwam thuis en zag bij de drempel waarover zijn vader eens gevallen was, een donker plasje bloed, als een papaver. Zijn vader stond in de schuur.

'Wat ga je doen?'

'Het konijn voeren.'

Zijn vader ging in de deuropening staan. Hij mocht er niet in. Hans was hem te snel af, glipte onder zijn arm door, zag het lege hok.

'Waar is het konijn?'

'Er kwam een opkoper langs.' Het zonlicht viel dicht en geel als stalstro in de deuropening waar zijn vader stond. Naast het huis de geit, bijna blind, met haar verdorde sik. Bloed steeg naar zijn hoofd. Als moeder nog had geleefd was dit nooit gebeurd. Hij zag het doodsbanige dier voor zich, in elkaar gedoken, wegkruipend achter in het hok, zo zou het niet gezien worden. Hij zag zijn vader (of de opkoper) die het beest bij zijn nekvel uit het hok had getrokken. Wie weet eerst nog over de rug gestreeld om het gerust te stellen en toen in één beweging door de nek omgedraaid.

'Maar papa...' stotterde hij, hikte, hikte, kwam adem tekort, voelde zijn tenen verkrampen. 'Van mijn konijn had je af moeten blijven.' Hij zag zijn vader, probeerde door de ogen van zijn vader heen naar een plek in hemzelf te kijken, zag de emmer voer, het verse gras in zijn hand, dat glansde, zag toen niets meer, de schuur kantelde. Hij reikte naar zijn spaarpot op de keukenplank naast de petroleumlamp met één-, twee-, en vijfcents munten die hij van zijn moeder kreeg als ze eieren of groente had verkocht; hij had ook wat extra's verdiend met verse kruiden uit het veen. Zijn vader was achter de schuur bezig. Hij hield het spaarvarken op zijn kop boven de tafel, schudde het heen en weer tot er eindelijk een paar munten uit de gleuf kwamen, sloeg hem ten slotte vastbesloten in de voortuin op een steen kapot.

Hij vertrok. Die beslissing viel toen hij de plas bloed bij de drempel zag en begreep. Hij vertrok uit Lathum en zou nooit meer terugkomen. Wat had hij hier nog te zoeken? [...]

Uit: J. Siebelink, *Knielen op een bed violen*, p. 48-49

12. Kies met een groepje vijf boeken uit de literatuurlijst van de periode 1940-heden. Ten minste drie boeken moeten voorzien zijn van een motto. Maak met elkaar een overzicht van deze boeken, waarin je de titel, een eventuele ondertitel en opdracht probeert uit te leggen, en de motto's noteert en probeert te verklaren. Is het nodig om de boeken helemaal te lezen of niet? Waarom is dat zo?

2.9 Verhalen met vragen

Op de volgende bladzijden vind je zes verhalen met vragen. De bedoeling is dat je door het maken van deze vragen de verhalen beter gaat begrijpen en leert werken met de begrippen uit de eerste acht paragrafen van dit hoofdstuk. De volgende verhalen zijn opgenomen:

1. Janne-Marie Schouten: Clair-obscur
2. Ronald Westerbeek: Farooq
3. L. Huizinga: Passer domesticus
4. Toos Staalman: De grootvader
5. Kader Abdolah: De adelaars
6. Vonne van der Meer: Bericht uit de bezemkast

1. Clair-obscur

Janne-Marie Schouten

Twee maanden waren ze bezig geweest met het bestuderen van Rembrandt. Becker had in deze maanden geprobeerd zijn liefde voor deze meester van het licht aan zijn studenten over te brengen. De komende weken zou hij ontdekken of dat gelukt was.

5 Hij wreef zich in de handen, terwijl hij zei: 'Ik daag jullie uit, met het volgende thema aan de slag te gaan: Het Licht is in de wereld gekomen.' Jullie zitten op een christelijke kunstacademie, dus ik neem aan dat dit jullie iets te zeggen heeft.'

10 Even trok er iets over het gezicht van Mart. Bang iets prijs te geven van wat er in hem omging, deed hij snel een greep naar zijn mobiele telefoon. Hoe subtiel Becker ook te werk ging, Mart voelde hoe hij hem observeerde, zoals hij dat al een jaar deed.

15 'De geboorte van Jezus, die wij in deze donkere wintermaand gedenken, biedt ons een prachtig item voor de slotopdracht. Laat het Licht met een hoofdletter jullie inspireren, zodat het licht dat Rembrandt ons laat zien, benaderd en zo mogelijk overtroffen wordt. Het is aan jullie, leef je uit! Ik wil er met Kerst van kunnen genieten en de doeken op mijn gemak beoordelen, dus op tijd inleveren alstublieft!'

20 Becker had nog één keer zijn kant opgekeken, maar hij had gedaan of hij het niet zag en of hij die hele opdracht bij voorbaat niet serieus nam, door een bericht op z'n gsm in te toetsen dat nooit verstuurd zou worden. Maar dat wist Becker niet, dacht hij.

25 Terwijl hij doelloos de toetsen aantipte, sloot hij zijn ogen. Op de achterkant van zijn oogleden vormde zich een compositie in zwart. Het idee was geboren, de argumentatie voor dit doek was een jaar eerder al ontstaan. Zonder op zijn medestudenten te letten, liep hij door de gangen van de academie naar buiten.

30 Hoewel het nog maar vier uur in de middag was, leek de avond al gevallen. De grauweheid die de decembermaand inluidde was voor hem een bevestiging van zijn stemming.

De tram rinkelde uitnodigend, maar hij had geen zin in mensen. Mensen leidden hem af.

35 Hij kon, zelfs na een heel jaar, nog niet tussen de mensen zijn zonder op hun reactie te letten als zij hem zagen. Soms shockeerde hij opzettelijk, door zich met de haak aan de stang in de tram vast te houden. Het staal op

staal maakte een naargeestig geluid, wat hem, bij het zien van de schichtige blikken van de omstanders, deed grijnzen. Nu had hij echter geen behoefte aan bevestiging van het feit dat hij een uitgestotene was.

40 Voor het eerst na het ongeluk was hij *begeistert*, voelde hij de opwindung een uitdaging aan te gaan waarvan hij wist die te zullen winnen. Dat het misschien veel strijd zou kosten, was geen belemmering er vol vuur aan te beginnen. Het doek was er al, het moest alleen nog groeien. Stilstaand voor een onverlicht venster, legde hij tot in detail de beelden vast in zijn hoofd. Misschien vroeg, misschien laat, maar hoe dan ook, het werd
45 goed.

Een enkele keer wist je dat al voordat het doek gemaakt was. Deze zekerheid ontleende hij vroeger aan de passie voor het thema en het feit dat hij het maakte vanuit zijn hart. In die tijd liet hij zich vaak inspireren door literaire schoonheden uit de Bijbel.

50 'Ik ben het Licht der wereld.'

Ja, dat licht was vroeger zijn inspiratiebron geweest. Maar met een begraven Inge en een gruwelijke stomp aan zijn romp, wist hij dat het licht gedooft was. De zekerheid dat dit doek zou slagen, lag dan ook in het feit dat hij en niemand beter dan hij, deze teloorgang van het licht kon verbeelden.

55 Hij gooide zijn jas op het aanrecht, trapte de deur naar zijn werkkamer open en knipte het licht aan. In de kale kamer waarin de spiegelwand voor ruimte moest zorgen die er niet was, stonden enkele doeken onaf tegen de wanden. Hij pakte een nog maagdelijk wit doek van een meter bij een meter en zette dat op de atelierezel.

60 Vet zwart kronkelde als een slang het palet op. Met zijn haak klemde hij de tube op het palet, terwijl hij met z'n linkerhand de verf er uitdreef; nog een tube en nog één; zwart en nog eens zwart. Hij woelde met het paletmes door de pasteuze massa. Een meter links van hem stond het grof linnen doek op de ezel, dat hem van onder een spierwitte grondlaag uitdagend
65 aanstaarde. Niet voor lang, zijn linkerhand schoot fel uit.

Met het paletmes boetseerde hij een zwarte aarde in het midden van het doek. In plaats van een zachte bolling van de aardbol vormde hij met haast agressieve bewegingen een krater, die na een alles vernietigende uitbarsting, zich slechts even slapend leek te houden.

70 Het aanzien ervan was een visuele zelfmoord. Het zoog je naar het middelpunt van een godvergeten afgrond.

Hij deed een stap of vijf achterwaarts, sloot zijn ogen half, liep langzaam weer terug en haalde toen zijn haak meerdere keren met gedoseerde agressie

door de krater, grillige voren achterlatend in de zwarte massa.

75 Uit de tientallen kwasten maakte hij een zorgvuldige keuze. Met twee stuks tussen zijn tanden geklemd, liep hij op het doek toe, pakte het voorzichtig van de ezel en legde het plat op de grond.

De kwasten liet hij volzuigen met terpentijn. Zij maakten van de vette zwarte massa op het palet een vloeibare duisternis. Zo schilderde hij het heelal. De grootste kwast trok traag de hemel dicht. Er was noch lucht, noch licht in dit uitspansel overgebleven.

80 Wat restte was een potdichte hemel.

Hij knikte langzaam toen hij voor de zoveelste keer op afstand door zijn wimpers keek. Dit was goed, heel goed. Weer draaide hij onhandig een

85 tube zwart open en trapte hem met zijn voet leeg op het palet.

Met de ene kwast plensde hij overdadig veel lijnolie over de verf op het palet. De andere kwast draaide hij door de massa, zonder echt te mengen.

Toen nam hij hem klonterend en druipend in zijn linkerhand. Boven het doek staande, sloeg hij met de kwast hard tegen de haak. De zwarte klodders en druppels spatten uiteen op het doek. Weer sleepte hij de kwast over het palet en werden zwarte wezens verstrooid over de aarde. Sommige zweefden wezenloos in het heelal, als volledig gedesorïenteerd.

90 Plotseling pakte hij met een ruk het doek van de grond.

De sterkst verdunde verfdruppels zakten traag, als tranen over wangen, over de gehavende aarde.

95 De ellende, de uitzichtloosheid van dit leven in optima forma.

Hij zette het doek terug op de ezel, pakte een fijne marterharen penseel en signeerde zo secuur mogelijk met links. Normaal gesproken wachtte hij daar een paar dagen mee. Hij liet dan zijn ogen tientallen keren over het

100 doek lopen, totdat hij er zeker van was dat er geen verbetering meer mogelijk was. Dan tekende hij pas. Deze keer wachtte hij niet; dit doek was af.

‘Kom Kerstavond even langs, zo rond acht uur. Ik heb wat vragen over je werk.’

Becker had hem aangesproken, achter hem de trap aflopend.

105 Zonder zich om te keren of zelfs maar om te zien, had hij nukkig gevraagd of dat niet kon wachten tot het nieuwe jaar.

‘Nee, ik wil je argumentatie vóór de Kerst horen.’

Hij voelde een spanning, die hij al vaag met zich droeg sinds hij het doek twee weken geleden bij Becker had ingeleverd. Zonder verder te antwoor-

110 den was hij doorgelopen.

Hij zou gaan. Waarom ook niet? Hij had geen plannen of sociale verplich-

tingen. Becker wist dat, zoals hij meer van hem wist zonder dat hij het hem gezegd had.

115 Hij vroeg zich intussen af, wat hij van hem zou willen weten. Beckers be vlogenheid wat het geloof betrof, was een ieder bekend.

Dit atheïstisch kunstwerk had hem waarschijnlijk geschokt. Maar hij zou hem overtuigen van de schoonheid en de juistheid ervan. Becker was zelf een fantastisch schilder, dus zou hij als professional moeten erkennen dat het goed was.

120 'Maak je eigen beelden bij een thema,' zei hij altijd. Nou, dat had hij gedaan. Dit was zijn kijk op het licht.

Daar zou zelfs Becker niet van terug hebben.

In het stadscentrum scheen de wereldse reclame voor het Christusfeest uit winkels en huizen. Zo werd dus een feest dat niet bestond, gecreëerd door
125 mensen die licht wilden zien waar stikdonkere nacht was.

Dit constateerde hij, terwijl hij op weg was naar zijn doek. Nog een minuut of tien, dan zou hij aanbellen bij het grachtenpand waar Becker woonde en zijn atelier had.

130 Hij rilde in zijn jack en hield zichzelf voor dat het van de kou was. Het had altijd iets van een examen als je bij Becker moest komen. Tine, Beckers vrouw, probeerde je dan op je gemak te stellen in de gezellige huiskamer, maar in gedachten liep je dan al door de gang, op weg naar zijn atelier. Helemaal achterin de langgerekte ruimte stond altijd zijn atelierzezel met daarop het doek; jouw doek.

135 Hij wist het noorderlicht feilloos te vangen. Liet hij je bij avond komen, dan was het hele vertrek donker op twee spots na, die het doek als het ware doorlichtten. Niets bleef verborgen.

140 Als Becker de deur voor je opende, zodat je oog in oog met je eigen doek kwam te staan, dan wist je het meteen. Het was brandhout, of het was goed. Je schaamde je dat je het ingeleverd had, of je straalde als het doek.

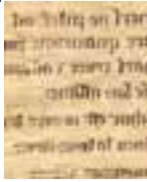
Nummer zeventien, Tine verwachtte hem blijkbaar, ze deed vóór zijn bel-
len open.

145 'Loop maar door, je weet de weg, hij wacht op je.' Ze wist dat hij gespannen was, praatte niet onnodig, liet hem gaan. Hij moest eerst de gang door. Net toen hij wilde kloppen, deed Becker de deur open.

Staande in de deuropening zag Mart, zonder écht te zien, dat er iets niet klopte.

Zijn ogen registreerden langzaam de situatie. Becker was er. Het atelier was lang, smal en donker. De ezel stond tegen de achterwand. De spots

- 150 waren goed afgesteld. Maar zijn doek... Het doek, dat hij in gedachten vele malen op deze plaats had gezien, was verborgen achter een wit laken. Becker had hem stil geobserveerd. De deur achter hem dicht duwend zei hij: 'Je hebt Rembrandt toch bestudeerd? Zijn clair-obscur toch ontleed? Vertel me Mart, wat is de kracht daarvan?'
- 155 Hij antwoordde niet, kon het niet. Het verweer, tientallen keren geïfend, was uit zijn hoofd verdwenen. Wat wachtte hem vanachter het witte laken? Becker was langzaam naar de ezel gelopen. Met een ruk had hij het laken eraf.
Mart gaf een schreeuw: 'Mijn doek! Je hebt mijn doek...'
- 160 Becker greep hem bij de schouders en dwong hem recht voor het doek alles in zich op te nemen. Er trok een siddering door zijn lichaam.
- 'Ik heb je doek bekeken. Het was goed, héél goed zelfs. Maar het was niet áf!'
- Mart kon niet anders dan naar het doek staren. Het zuigend zwarte gat,
165 omgeven door ontelbare troosteloze wezens, was er niet meer. Een juichend licht vulde de ooit alles vernietigende kratermond. Er had een uitbarsting van licht plaatsgevonden. De zwarte wezens hadden dat licht geabsorbeerd en straalden het weer in ontelbare kleurnuances uit. Alle kleuren van de regenboog waaierden vanuit dat immense licht over het doek, wekten de
170 gedoodverfde mensen tot leven.
Mart zoog het beeld van deze herboren wereld in zich op. Na dit stille indrinken van beelden, begon Becker zachtjes te praten, als citeerde hij: 'Rembrandt was een meester in zijn kleurkracht en kleurafstemming, maar vooral door de manier waarop hij de werking van het licht en de schaduw
175 en... van het licht in de schaduw wist vast te houden. Hoor je Mart: 'Het licht in de schaduw.' Daar heb jij nog niets van begrepen.'
Traag resoneerden Beckers woorden in zijn hoofd: '...goed, heel goed zelfs..., maar niet af... niet begrepen... het licht in de schaduw...'
Zijn ogen bleven, de schaduw zoekend, haken aan het zwart dat restte. Er
180 was iets met dat zwart. Becker haalde de spots nog dichterbij het doek. Toen zag hij het: het zwart was niet zwart meer, het was opgebouwd uit verschillende kleuren. Deze kleuren met elkaar vermengd, vormden het donker dat Rembrandt in zijn doeken laat zien. Clair-obscur, het licht was terug in de schaduw.
- 185 Op dat moment drong pas echt tot hem door wat er gebeurd was. Zijn doek was door Becker ontkracht. Verkracht!
Hij voelde woede, als een gasbel in zijn lichaam, een uitweg zoeken.
'Neem het doek mee,' zei Becker en tilde het van de ezel.

- Meenemen? Waarom zou hij? Het was niet meer van hem, het doek niet en
190 de wereld op het doek ook niet.
Becker kwam langzaam dichterbij.
Mart haalde diep adem. Spande zich. Klaar om Becker met doek en al...
Plotseling ontsnapte de lucht uit zijn longen.
Hij deed een stap naar achteren.
- 195 Becker bleef staan. Mart staarde naar een plaats rechts onder op het doek.
Op de plek waar hij zelf gesigneerd had, straalde nu een minuscuul kruis.
Niet de initialen van Becker, maar een kruis. De handtekening van Hem,
Die hij bewust uit zijn doeken geschilderd en uit zijn leven geweerd had.
Toen Mart zijn blik eindelijk los maakte van het doek, vroeg Becker: 'Kom
200 je morgen bij ons? Dan vieren we Zijn verjaardag.'
Mart gaf geen antwoord.
Hij keek Becker aan. 'Hou je doek maar,' zei hij. Toen smet hij de deur
achter zich dicht en liep de gang door.
Hij zag het pas toen hij er bijna voor stond. Zijn doek!
- 205 Het stond tegen de voordeur. Hij bukte zich en greep het met links. Het
zwart hechtte zich aan de binnenkant van zijn hand. Dat hij zo naïef ge-
weest was!
Hij liet het doek los, het stuitte op de grond, viel tegen de wand.
Hij rukte de deur open.
- 210 Onder een lantarenpaal keek hij naar de zwarte materie op de muur van
zijn hand. Hoe had hij serieus kunnen geloven dat Becker zijn doek over-
schilderd had?
Het had minstens nog een jaar nodig om uit te harden.

Vragen bij Clair-obscur

Janne-Marie Schouten

Inhoudelijke vragen

1. 'Mart voelde hoe hij hem observeerde, zoals hij dat al een jaar deed' (r. 8, 9). Wat zou de reden daarvan zijn?
2. Uit welke zin(nen) kun je afleiden dat het voorheen anders met Mart was? Zoek tot r. 55.
3. 'Hou je doek maar' (r. 202). Moet je het bezittelijk voornaamwoord 'je' letterlijk nemen?

Verhaaltechnische vragen

Thema en titel

4. Het thema van een verhaal is meestal te omschrijven als een conflict:
 - tussen de mens en de natuur;
 - tussen mensen onderling;
 - in het innerlijk van een mens.Voor welk conflict kies je hier?
5. Formuleer het thema van dit verhaal.
6. De titel verwijst naar een techniek in de schilderkunst: de manier van schilderen 'gekenmerkt door geprononceerde (= opvallende) lichte en donkere (schaduw)partijen ter verkrijging van een maximaal effect' (Encarta). Welke betekenis kun je nog meer aan de titel geven?

Tijd

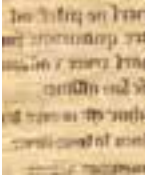
7. Welke term is van toepassing op het begin van dit verhaal?
8. In een verhaal wordt soms naar het verleden en/of naar de toekomst verwezen. Geef een voorbeeld van een flashback (met regelaanduiding).
9. Geef ook een voorbeeld van een flashforward (met regelaanduiding).
10. Wat is de verteltijd?
11. Wat is de vertelde tijd?

Perspectief

12. Het verhaal wordt verteld door een auctoriale verteller. Geef daarvan drie bewijzen. Eén uit r. 1-18; één uit r. 123-140 en één uit r. 141-161.

Belevingsvragen

13. Wat vind je van de manier waarop Becker met Mart en zijn probleem omgaat?
14. Zou Mart de 'boodschap' van Becker begrepen hebben?

2. Farooq

Ronald Westerbeek

‘De noodtoestand is afgeroepen,’ zegt Farooqs stem vlak achter me en ik schrik. Er klinkt geen emotie in door. Als ik hem aankijk, wendt hij zijn blik af. ‘Niemand mag vandaag de straat op,’ zegt hij toonloos. ‘Wie toch gaat, wordt neergeschoten.’

- 5 Ik ga zwijgend op de houten reling van de woonboot zitten en tuur naar de kade, die zich zo’n honderd meter van hier in het bleke ochtendlicht uitstrekt. In de Vallei van Kashmir begint de dag als de nacht nog over het water van Dal Lake hangt. Tientallen prauwen, shikara’s, schieten dan als schimmen vanachter de woonboten het meer op en er ontstaat een drijven
- 10 de markt waar driftig wordt gehandeld. Als de zon tegen zevenen boven de sneeuwwitte bergen van de Himalaya uit is geklommen en de lucht boven de hoofdstad Srinagar begint te trillen, is het weer rustig op het water. Maar op de kade en in de stad barst dan de nieuwe dag los. Snerpende legertrucks, knetterende motorriksja’s, flarden jankende muziek uit overbelaaste transistorradio’s, gejoel van kinderen op het schoolplein.
- 15 Maar niet vandaag. Alleen een enkele truck van het Indiase leger loeit over de boulevard in de richting van het marktplein Lal Chowk. In de woonboot klinkt gestommel en even later klautert Benji met zijn al ingepakte rugzak over het boord de vlonder op.
- 20 ‘Wat is er aan de hand?’ vraagt hij met een vage zwaai in de richting van de verlaten vastewal. Van waar hij staat, kan hij Farooq niet zien. ‘Ramadan ofzo?’

‘De noodtoestand is afgekondigd,’ zeg ik mat. Farooq is verdwenen. ‘Geen kans dat je vandaag Kashmir nog uit komt. We zitten vast hier.’

25 Benji’s gezicht verstrakt. ‘Misschien kan ik maar beter binnen blijven,’ mompelt hij dan.

Als ik terugkijk, hing de noodtoestand al dagen in de lucht. Maar dat realiseer je je pas achteraf. Het aantal schotenwisselingen in de buitenwijken van Srinagar was gestaag toegenomen. Steeds vaker ondersteunden doffe dreunen van mortiergranaten het droge knallen van de karabijnen. Mitrailleurroffels echoden steeds langer en heviger over het water. Meer en meer legertrucks rolden denderend door de smalle straten. Er waren nieuwe wegversperringen opgeworpen en er werd strenger gecontroleerd.

30 De Kashmiri’s hadden ogenschijnlijk gelaten gereageerd op de verhevigde activiteiten van het Indiase leger. Maar rond de moskees waren de emoties hoog opgelopen. ‘Hindoehonden terug naar India’ had iemand op de muur van Hotel Malik gekalkt. Het hotel was door het uitbreken van de oorlog, nu vijf jaar geleden, nooit afgebouwd. Ramen als holle ogen, kogelgaten in een rolluik.

40 Ik was twee weken eerder dan Benji in Srinagar aangekomen. Als toerist, want India had Kashmir tijdelijk verboden gebied verklaard voor journalisten. Mijn perskaart zat diep onder in mijn rugzak.

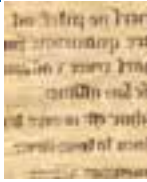
Al in Jammu had ik de woonboot gereserveerd, bij een man die zei dat hij de broer was van Mohammed, de eigenaar van de Duke Well.

45 Van Jammu naar Srinagar was een slopende busreis. Elf uur stuiteren over een grotendeels onverharde weg, steeds hoger door de uitlopers van de Himalaya. Eerst de verzenkende zon en het stof dat door de open ramen naar binnen sloeg. Na zonsondergang de plotselinge bergkou, de kille tocht die tot in je botten trekt. Mijn trui natuurlijk in m’n rugzak op het dak.

50 Toen de bus anderhalf uur later in het stikdonker stopte en ik half slapend m’n rugzak opving vanaf het dak van de bus, stond Mohammed plotse-ling naast me. Grijzende bos ongekamde krullen, bruinverbrand gelaat vol kreukels en barsten. Hij droeg de smoezelige linnen broek en de bruinwol- len ponchometmouwen die iedere Kashmiri draagt. Welwillend

55 grijnsde hij me toe. ‘Ik ben broer van Ahmed. U John?’ Ja, ik ben John. Hier in Kashmir wel. ‘Kom,’ gebaarde Mohammed. ‘Ik breng u met de auto naar de boot.’

Toen India nog een Britse kolonie was, verkozen veel Britten de milde zomer van de Himalayastaat Kashmir boven de moordende hitte en moess

60 ontijd van het Indiase laagland. Omdat de sultan van Kashmir grondbezit niet toestond voor buitenlanders, lieten de Britten luxueuze woonboten bouwen. Ze liggen er nog, romp aan romp in Dal Lake, het uitgestrekte Himalayameer met op de oever de hoofdstad Srinagar. Topattractie voor de duizenden toeristen die Kashmir bezochten voor de oorlog uitbrak.

65 Ik was niet gekomen voor toeristische attracties. Al liet ik me met welgevallen door Mohammed naar de woonboot peddelen. De Duke Well lag honderd meter van de boulevard, naast de kleinere Young Duke Well. Tussen de beide boten stond een krakende vlonder op wankelende palen. De volgende ochtend zou ik ontdekken dat achter de woonboten moerassige eilandjes lagen, een dichtbegroeid labyrint van wilgenbosjes, kleine rijstvelden en smalle bochtige vaargeulen. Schuilplaats voor het islamitische verzet. De Duke Well had zijn beste tijd gehad, dat was zelfs bij het flakkerende licht van de olielantaarns te zien. Buiten was het houtwerk witgebleekt in de zon en uitgebeten door sneeuw en regen. Binnen kraakte en

70 deinde de plankenvloer en het handgeweven tapijt vertoonde kale plekken. Het wijnrode pluche van de rococostoelen in de salon was versleten. Maar alles herinnerde nog aan koloniale dagen, van de klassieke wandspiegel met notenhouten lijst tot de Victoriaanse schemerlampen en het Engelse jachttafereel boven de sofa.

80 'Farooq en ik staan de hele dag tot uw beschikking, sir,' zei Mohammed toen hij me de hele boot had laten zien. Vanuit het keukentje schoof een schim in het licht van de lantaarns. Het was een knul van een jaar of veertien. 'Goedenavond, sir,' zei hij beleefd en knikte even door zijn knieën. Maar zijn blik was niet nederig. Hij keek me recht aan en ik mocht hem

85 direct.

De volgende ochtend was kil en lichtbewolkt, zoals bijna elke zomerochtend in Kashmir. Farooq had me gewekt met een snelle roffel op mijn slaapkamerdeur ('sir, you awake, sir?'), zoals hij elke morgen zou doen. De vroege zonnestralen speelden met de vage nevel die over het water hing en

90 het was moeilijk voor te stellen dat dit oorlogsgebied was. Een bijna zorgeloos vakantiegevoel be kroop me, maar er moest worden gewerkt. Terwijl de zon traag boven de bergen uit klom, trokken de wolken weg en loste de nevel op in het licht. Tegen negenen begon het warm te worden. Farooq bracht toast met honing en een blikken pot met kruidenthee. Ik ontbeet aan

95 het wankelende kampeertafeltje op de vlonder, terwijl de zon al begon te branden op mijn schouders. Achtentwintig graden, las ik op de thermometer die aan dek hing. 's Middags is het beduidend warmer, te warm om in de zon te zitten, maar rond vier uur schuiven wolken vanuit het noorden over

de bergen en steekt een koude wind op over het meer. 'Ruik je de Himalaya?' vroeg Mohammed me op een avond. 'De geur van de eeuwigheid.' En hij lachte bruingetand.

Mijn contactman Ghulam, een Kashmiri journalist, woonde in de Rawalpura Housing Colony, een van de betere en meer veilige wijken van Srinagar. Toen ik aanbelde, was hij zojuist in gebed verzonken en het duurde een
105 halfuur voordat hij aan de deur kwam. Zijn vrouw mocht ik niet zien, maar ik ving een glimp op van een gesluisde gestalte. Ghulam had me al in New Delhi beloofd dat hij ontmoetingen zou regelen met het moslimverzet, de *mujahideen*. Hij had goede contacten met verschillende verzetsleiders en was zelf voorzitter van een verboden mensenrechtenorganisatie.

110 De volgende dag gingen we. Ghulam breedgeschouderd voor in de huurauto, naast de zwijgzame chauffeur. Ik op de achterbank, met de vice-voorzitter van de mensenrechtenbeweging, een schichtig mannetje dat de kunst verstond volledig in zijn omgeving te verdwijnen.

Hoe verhuil je dat je journalist bent? Voor mijn gevoel straalde de illegaliteit
115 van ons af. Maar zonder al te veel lastige vragen kwamen we langs de controleposten op de weg naar Sopore, waar de islamitische Hizbolbeweging zat ondergedoken.

Het Indiase leger had het stadje belegerd als een kat een muizenhol. Klaar om de klauwen uit te slaan, maar niet in staat het hol te betreden. Na ge
120 voelige verliezen in de nauwe steegjes waagde het leger zich nauwelijks meer in het stadje. De mujahideen liepen er openlijk rond met automatische geweren over de schouder.

De meesten die ik die dag zag, waren van mijn leeftijd. Voor in de twintig, vijftien soms. Een samenraapsel van legerbroeken, spijkerjacks, truien,
125 baseballschoenen. Een verkleedpartij op Koninginnedag. Maar toen tijdens het interview met de commandant twee straten verderop schoten klonken, sprongen ze met strakke monden overeind. De commandant spuwde een paar bevelen uit en de helft van de jongens verliet haastig het huis.

Terwijl buiten het schieten steeds heviger werd, zaten de commandant en
130 ik op het tapijt en aten rijst. Bij de deur stonden twee lijfwachten. De commandant, Liaqat Baloch, had jarenlang in Afghanistan tegen de Russen gevochten. Nu stond hij aan het hoofd van een van de meest radicale verzetsgroepen in Kashmir. Op zijn hoofd stond een losprijs van achtduizend gulden. 'Waarvoor geven mensen hun leven?'

135 'Voor vrijheid,' antwoordde hij me. 'De vrijheid van mijn geloofsgenoten, of het nu hier is, in Afghanistan of in Joegoslavië. Het is een heilige oorlog.' 'Iedere Kashmiri is een verzetsstrijder,' zei hij later in het gesprek. 'Sommi-

gen vechten met een geweer, anderen met hun tong of met de pen. Tot we vrij zijn of dood.'

140 's Middags voerde de ondercommandant me via smalle steegjes en doorgangetjes naar een ander huis. Daar zou ik met slachtoffers van de oorlog kunnen praten. Omdat ik moest weten wat het Indiase leger aanricht in Kashmir, zei de vicevoorzitter van de mensenrechtenorganisatie. Zodat ik het in Nederland in de krant kon schrijven en de Nederlandse regering zou

145 protesteren bij de Verenigde Naties. Want hoelang moest het nog duren voordat de VN een einde maakte aan de schending van de mensenrechten in Kashmir?' vroeg hij me verbeter. Ik zweeg.

Wat moet je zeggen als je tegenover een vrouw staat die veertien keer is verkracht in de kamer waar haar man en haar vader de strot werd doorge-

150 sneden? Wat moet je doen als een vrouw vertelt dat haar baby dood werd geboren omdat ze in de achtste maand van haar zwangerschap werd geschopt, geslagen en verkracht? Wat voel je als je aan het bed staat van een man die werd gemarteld met gloeiende ijzeren staven?

God, ik weet het niet. Ik weet het echt niet. Mij ontbrak op dat moment

155 zelfs de kracht om te bidden. Ik noteerde in mijn notitieblok. Ik fotografeerde. Ik registreerde. Stelde zakelijke vragen: wie? wat? waar? wanneer? waarom? hoe? Maar wat maakt het zo'n meisje uit of het vorig jaar of gisteren gebeurde? Wat doet het ertoe of het mujahideen of Indiase soldaten waren? Welk meisje kan ooit nog beminnen na weet ik hoeveel keer te zijn

160 verkracht? Wie staat op uit de doden? Wie!

Toen wist ik nog niet dat die beelden 's nachts zouden terugkeren. Wonden in mijn netvlies. De ogen van die vrouwen zouden blijven. Gegrift in de glasplaat van mijn ziel.

Wat moet je met de wetenschap van lijden? Je rijdt door een land vol roken-

165 de puinhopen, altaren voor Allah. Kerkhof na kerkhof, duizenden martelaren, mensen die geloven in een doel en daarvoor sterven. Duizenden onschuldige slachtoffers, moeders en kinderen. Het is zo wereldwijd dat het cliché is, en wat moet je nog met rechtvaardigheidsgevoel? Wat moet je nog met betrokkenheid? Is in deze gebroken wereld plaats voor een journalist

170 die zich onmogelijk kan neerleggen bij zakelijke verslaggeving? Maar wat wil ik dan? De wereld veranderen? Vredestichter zijn? Doe niet zo belachelijk. Ik stond daar met een notitieblok en een fotoestel. Ik hoorde mensen uit in plaats van op mijn knieën bij ze neer te vallen, ze te helpen, met ze mee te huilen. Maar zou dát dan zin hebben?

175 Ik denk dat ik toen van Farooq ben gaan houden. Zijn vriendelijke ogen, zijn jongensachtige grappen, zijn slungeligheid. Een oprechte jongen. Niet de wegschietende blik die zoveel mensen hebben, maar eerlijke ogen die

je durven aankijken. Farooq had, hoe jong hij ook was, idealen en stellige principes. De wereld om hem heen had hem laconiek gemaakt, soms op
 180 het ironische af. Maar hij gelóófde ergens in, hij stond ergens voor. Het gaf hem iets zuivers, iets wat ik in hem bewonderde en liefhad.

Hij was erg serieus voor zijn leeftijd. Met eerbied en ontzag sprak hij over Allah en hij ging elke middag, als de roep van de mullah over het meer galmde, naar de Hazratbalmoskee om te bidden. Als hij sprak over zijn
 185 geloof, straalden liefde en toewijding uit zijn hele houding.

Farooq wist dat ik ook gelovig was. Hij had gezien dat ik bad voor mijn eten en in mijn Bijbeltje las. Dan bleef hij op eerbiedige afstand en deed zo stil mogelijk. Zelfs het geroep van de shikaramannen beantwoordde hij dan niet. Er leek een soort stille verstandhouding te zijn tussen hem en mij,
 190 en als ik stille tijd had gehouden, dacht ik goedkeuring te zien in zijn ogen.

Op een keer toen ik voor het avondeten had gedankt, bleef hij wat dralen bij het afruimen. Ik keek vragend op van mijn notitieblok.

‘Gelooft u in één God, niet in veel goden zoals de hindoes?’ vroeg hij me een beetje bezorgd.

195 ‘Ik geloof in één almachtige God, die alles heeft geschapen en bestuurt en leidt,’ antwoordde ik, en dat stelde hem zichtbaar gerust.

Daarna praatten we vaker over onze godsdiensten. Hij bleef vragen stellen. Of ik elke dag uit de Bijbel las en of ik vijf keer per dag bad. Of ik de profeten geloofde en elke vrijdag naar de moskee ging. Zondags naar de kerk
 200 vond hij ook goed. En of ik naar bed ging met mijn vriendin voordat we getrouwd waren. Zulke vragen antwoordde ik naar zijn zin bevredigend en ik voelde me stijgen in zijn achting. Hij respecteerde mijn geloof en ik denk dat hij zich zelfs met mij verbonden voelde. Ik was in elk geval héél anders dan andere westerlingen die hij kende. ‘Islam en christendom lijken
 205 veel op elkaar,’ concludeerde hij dan goedkeurend.

Andere dingen leverden onduidelijkheid voor hem op. Dat ik varkensvlees at en alcohol dronk. Dat ik me niet waste voordat ik uit de Bijbel las. Dan moest hij me wel beschouwen als een halfslachtige gelovige. Mohammed, die onze gesprekken glimlachend aanhoorde, hielp me dan soms. ‘Geloof
 210 is een kwestie van het hart, niet van gewoonte,’ zei hij met de welwillende tolerantie van een oude man. Stenen die lang in de rivier liggen, hebben hun scherpe randen verloren.

Een andere keer zag Farooq een foto van mijn vriendin op tafel liggen. ‘Ze is mooi,’ verzuchtte hij. ‘Kashmiri meisjes zijn niet goed. Westerse
 215 meisjes zijn beter.’

‘Waarom?’ vroeg ik verbaasd.

‘Kashmiri meisjes zijn te verlegen,’ vond hij. ‘Als je tegen ze praat,

draaien ze zich om en lopen weg.'

220 'Maar westerse meisjes houden zich niet aan de Koran,' wierp ik tegen. 'Ze roken, drinken, dragen korte rokjes en zijn ongesluierd!'

Een ogenblik keek Farooq betrapt. Toen lachte hij en erkende de tegenstrijdigheid in zijn woorden. Geloof versus vlees. 'Ik ken het probleem,' bekende ik en hij sloeg me lachend op m'n schouder.

225 De volgende dag kwam Benji. Op het heetst van de dag stond hij plotseling op de kade en stootte wilde indianenkreten uit om onze aandacht te trekken. Waar Farooq was, wist ik niet, maar Mohammed had het geroep gehoord en liet zich in de shikara zakken om Benji te halen.

230 Toen Benji even later de vlonder oplom en Mohammed zijn rugzak liet tillen, voelde ik even een lichte aversie. Hij droeg opvallende paarse kleren die wild om hem heen fladderden. Om zijn springerige rastavlechtsjes had hij als een echte hippie een felgroene shawl geknoot. Aan zijn riem bungelde een lederen buideltje waarin ongetwijfeld marihuana zat. Hij stapte direct op me af en stak zijn hand uit. 'Hee maat, waanzinnig relaxed heb je 't hier, man. Bezwaar als ik erbij kom? Ik heet Benjamin Levi, noem me

235 Benji.'

Benji kon niet luisteren en verwachtte niet dat anderen naar hem luisterden. Vanaf zijn komst was het gedaan met de stilte aan boord. Hij oreeerde aan één stuk door, vooral als hij blowde. En altijd braakte zijn cassette recorder Jimi Hendrix of Ten Years After uit. Benji's geratel over al zijn reizen

240 stoorde me niet. Ik schreef of las gewoon door en dat stoorde hem niet. Na twee nachten waarop ik hem herhaaldelijk moest vragen zijn muziek wat zachter te zetten en twee ochtenden dat ik hem door mijn gesprekken met shikarapeddelaars had gewekt, ontstond er een soort consensus tussen hem en mij. Nadat hij uit zichzelf de recorder een keer zachter zette omdat

245 ik bad voor mijn eten en ik hem een bandje had gegeven van Derek and the Dominoes, begonnen we elkaar zelfs te mogen. 'Je mag dan een protestant zijn, goed beschouwd ben je best een geschikte peer,' vond hij toen we op een nacht samen een fles Red Label leegden.

Farooq reageerde compleet anders op de nieuwkomer. Was hij tot dan toe

250 telkens bij me komen zitten als ik aan boord was, nu zag ik hem steeds minder. Hij serveerde zwijgend het ontbijt en het avondeten, en daar bleef het bij. Ik zag hem niet één keer praten met Benji en op een ochtend toen Benji met een kater op bed lag, drong hij er ernstig bij me op aan om me niet met hem in te laten. 'Benji is niet goed,' zei hij indringend genoeg om

255 me argwanend te maken. 'Benji is een slechte Jood. Bemoeit u zich niet met hem.'

In de verte klonken schotenwisselingen.

‘Wat is er mis met Benji?’ vroeg ik te scherp. ‘Dat hij blowt en drinkt? Is dat wat je stoort?’

260 Farooq beantwoordde mijn toon met een harde blik en een onaangenaam zwijgen. ‘Benji is een Israëli,’ zei hij uiteindelijk. ‘De Palestijnen zijn onze broeders.’

‘De Palestijnse kwestie kun je Benji toch niet kwalijk nemen,’ verdedigde ik. Farooq draaide zich resoluut om en liet me verbouwereerd achter. Wat 265 een vriendschap leek te worden, was omgeslagen in een vijandige houding. Farooqs woorden hadden me gealarmeerd. ‘Hoe denken de Kashmiri’s over Israëli’s?’ polste ik de volgende dag bij Ghulam. Ik schrok van zijn felle reactie: ‘Hoezo? Ken jij Israëli’s? Israëli’s zijn onze vijanden.’

‘Wat zouden de mujahideen doen als een Israëlische toerist Kashmir be 270 zocht?’ vroeg ik voorzichtig verder. Ghulam keek me onderzoekend aan en het duurde even voordat hij antwoordde. ‘Als ze erachter zouden komen, zouden ze hem vermoedelijk doden,’ antwoordde hij toen. ‘Maar de India-se regering heeft Israëli’s verboden Kashmir te bezoeken. Ik neem aan dat je dat weet.’

275 Hoe was Benji Kashmir in gekomen? De vraag hing de hele dag in mijn hoofd, maar het antwoord was simpel. ‘Ik heb een dubbele nationaliteit, want mijn vader komt uit Boston,’ verklaarde Benji laconiek toen ik het hem die avond na het eten vroeg. De zoetweeë geur van marihuana hing in zijn kleren. ‘Ik heb mijn Amerikaanse paspoort gebruikt.’

280 ‘Je wist dat je er als Israëli niet in mocht?’ vroeg ik verbluft. Benji knikte wazig en tastte naar zijn wietbuideltje. ‘Indiërs doen altijd zo onwijs onre-laxed, weetje.’

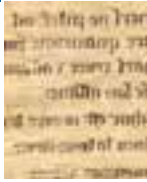
‘Je bent niet wijs,’ mompelde ik na een tijdje. Wat bezielt een Israëlische hippie om zijn leven te wagen? ‘Ze kunnen je vermoorden, weet je dat?’

285 ‘Wie? Waarom zouden ze?’ vroeg hij zangerig en weinig aanwezig. ‘Doe niet zo opgefokt, man. Heb je vuur voor me?’ Het was verbazingwekkend hoe snel hij een joint kon rollen, zelfs als hij stoned was.

Automatisch schoof ik de kandelaar over de tafel in zijn richting. ‘Als ik jou was zou ik maar oppassen,’ zei ik. Dat vond ik zelf een enorm understatement, 290 maar het scheen niet tot hem door te dringen.

Die nacht sliep ik slecht. Telkens als ik in slaap sukkelde, kwam een droom opzetten waarin mijn vriendin plotseling bij me in bed lag en zich tegen me aan drukte. ‘Heb me lief,’ smeekte ze en haar tranen proefden zout op mijn lippen. ‘Heb me lief nu je leeft.’

295 Ik rookte sigaretten op de rand van mijn bed. Probeerde tevergeefs over te

- geven in de wcpot. Waste mijn gezicht. Keek mezelf scherp aan in de spiegel. Maar de droom bleef terugkomen en 's ochtends had ik hoofdpijn. Met Ghulam bezocht ik een kerkhof aan de rand van de stad. Vierhonderdtweëndertig graven op wat vóór de oorlog nog een honkbalveld was.
- 300 De bejaarde grafdelver, Abdul Aziz, zag eruit alsof hij zelf begraven had moeten zijn. Maar hij had geen tijd om te sterven. Hij leidde me over de ste-nige dodenakker met de eerbiedige tred van een monnik. 'Dit is het jongste slachtoffer van het Indiase leger dat hier ligt,' wees hij met zijn verschrompelde hand naar een kleine steen. 'Twee jaar oud, doodgeschoten bij
- 305 een razzia.'
- 'En dit is de oudste. Honderdvijf jaar en van achteren in het hoofd gescho-ten terwijl hij in gebed gekniel'd was.'
- Het laatste graf in de rij was nog vers. Een groene vlag bedekte de macabe-re glooiing 'Bilat Ahmad,' vertelde de doodgraver. 'Zestien jaar oud. Vorige
- 310 week dinsdag werd hij gearresteerd door de veiligheidstroepen. Gisteren werd hij gevonden op straat.' Hij liet me het bebloede laken zien waarin het lijk gewikkeld was geweest. Ik noteerde data en namen. Ik maakte foto's. Ik heb mijn reportages geschreven en opgestuurd. Paginagroot in christelijke kranten. Wat heb ik ermee bereikt? Toen al overviel me een gevoel van ge
- 315 latenheid ten opzichte van de oorlog. Want wat kon ik doen?
- Ik wist geen raad met al het leed. Het knaagde aan alle kanten. Het sneed door mijn ziel. Nu heb ik angstdromen, dromen die me aanklagen, maar dat is mijn straf.
- Op dat moment leek ik niets te kunnen doen dan me bezorgd maken om
- 320 Benji. Hij leek de enige voor wie ik verantwoordelijkheid kon dragen. Eén persoon in mijn directe omgeving, in een heel land besmeurd door oorlog. Misschien heb ik al mijn rechtvaardigheidsgevoel, al mijn betrokkenheid, op hem gestort. Als een aflat van zonde en schuld.
- 'Waarom is Kashmir verboden voor Israëli's?' vroeg ik zo terloops mogelijk
- 325 aan Ghulam, maar het was natuurlijk een vreemde vraag. We liepen door Lal Chowk, de marktwijk die drie weken eerder bij gevechten in vlammen was opgegaan. Ik voelde dat Ghulam me vanachter zijn donkere zonnebril achterdochtig aankeek.
- 'Een tijd geleden was er een groep van negen of tien Israëli's op een woon
- 325 boot op Dal Lake,' antwoordde hij met tegenzin in zijn stem. 'Midden in de wacht kwamen mujahideen aan boord om ze te ondervragen. Ze wilden de Israëli's meenemen naar hun hoofdkwartier, maar ze verzetten zich. Eén van de Israëli's greep naar de karabijn van een mujahideen en werd onmid-dellijk neergeschoten. Sindsdien is Kashmir verboden voor Israëli's.'
- 330 'Waarom wilden ze de Israëli's ondervragen?' informeerde ik veel te gretig

terwijl ik een sigaret opstak. Had Ghulam mijn schrik opgemerkt? Hij keek me ietwat meewarig aan.

‘Israël stuurt speciale commando’s naar Xuhmir om tegen de moslims te vechten, weet je dat dan niet?’

- 335 Ik geloof dat het die avond tot Benji begon door te dringen dat hij gevaar liep in Kashmir. Ik had hem verteld wat ik van Ghulam had gehoord. ‘Natuurlijk stuurt Israël geen commando’s naar Kashmir,’ besloot ik. ‘Maar dat doet er niet toe. Het gaat erom wat de mujahideen denken wat Israël doet. Namelijk dat Israël India steunt in de strijd tegen de moslims van
- 340 Kashmir. Dat betekent dat ze jouw aanwezigheid weinig op prijs zullen stellen, om het zacht uit te drukken.’
- ‘Hoe zouden ze nou weten dat ik hier zit?’ weifelde Benji nog, maar ik bespeurde ongerustheid in zijn ogen.
- ‘Wou je zeggen dat je je onopvallend gedroeg?!’ Ik schudde mijn hoofd. ‘Je
- 345 laat je muziek over het meer schallen, je loopt zingend en stoned door de stad en je uiterlijk werkt nou ook niet direct camouflerend. Eén blik op je neus vertelt dat je Jood bent, en jij denkt dat de mujahideen nog geen lucht van je hebben? Heb je niet gemerkt hoe vijandig Farooq op je reageert? Hij haat Israëli’s. En reken maar dat hij op z’n minst contacten heeft met de
- 350 mujahideen. Waarom zou hij je niet verlinken?’
- Farooq schoof plotseling de eetkamer binnen om de tafel af te ruimen. Hij ontweek mijn blik nadrukkelijk en er viel een beklemmende stilte. Had hij mijn woorden opgevangen? Ik stak een sigaret op en ik voelde Farooqs afkeuring. Waarom was ik bang? Benji stond op van tafel en verdween naar
- 355 zijn slaapkamer. Ik wilde iets zeggen tegen Farooq maar wist niet wat. De atmosfeer was statisch geladen met haat. Zwijgend verdween hij weer naar de keuken. Ik drukte mijn sigaret uit en ging naar bed.

Benji’s gil verstijfde me. Een ijsskoude angstgolf sloeg door mijn lichaam en een ogenblik lag ik verlamd. ‘Nee!’ brulde ik toen en sprong mijn bed uit.

360 ‘Nee!’

In het stikdonker struikelde ik over een stoel, rukte de deur open, wankelde op de tast door de gang en viel Benji’s kamer binnen. Benji stond naakt op zijn bed en hield een olielantaarn afwerend voor zich uit.

‘Don’t you, don’t you,’ hijgde hij met opengesperde ogen. Zijn blik was

365 gefixeerd op de gestalte van Farooq die in het halfduister midden in de kamer stond.

Farooq draaide zich niet naar me om. Leek niet eens overrompeld. Gunde me geen blik. Hij hield zijn ogen op Benji gericht en liep vlak langs me ach-

terwaarts de kamer uit. Ik balde mijn vuisten als een schooljongetje en liet hem ongestoord passeren.

370 Benji zakte langzaam door zijn knieën op het matras en bleef naar de deur-opening staren totdat ik de deur dichtsloeg en op slot draaide.

‘John,’ hijgde hij zacht. ‘John.’

‘Benji, wat...’

375 Hij schudde wezenloos zijn hoofd. ‘Ik moet hallucineren. Dit kan niet waar zijn.’

‘Farooq wás hier, Benji,’ zei ik indringend. ‘Wat zei hij? Hoe kwam hij op je kamer?’

380 Benji schoof de olielantaarn op zijn nachtkastje en pakte een smeulende sigaret uit de asbak. ‘Ik weet niet. Ik doe m’n deur nooit op slot. Jij? Opeens was hij hier.’

‘Heeft hij je bedreigd?’

385 ‘Nee. Hij was er gewoon opeens. O man, die blik in zijn ogen.’ Hij nam een te diepe trek van zijn sigaret en hoestte. ‘Die blik in zijn ogen, je had hem moeten zien,’ rochelde hij. ‘Die vergeet ik nooit meer. Ik moest denken aan wat je vanavond vertelde over die mujahideen. Ik dacht dat hij me wilde afmaken, man. Ik moet weg hier.’

Ik weet niet wat me bezielde, maar toen Benji was gekalmeerd en ik zijn kamer verliet, ben ik niet onmiddellijk naar bed gegaan. Nadat ik me ervan had verzekerd dat Benji de deur achter me op slot had gedaan, ben ik 390 de vlonder opgeklommen en heb ik met mijn voeten in het water zitten wachten tot Farooq zou komen. Het was koud en er woei een noordenwind vanaf de bergen over het meer. Ik staaarde naar het zwarte water dat traag ik de richting van de stad stroomde. Het water klaagde. Ik herinnerde me Hesse’s boek over Siddhartha en luisterde naar de stemmen van de stroom.

395 Maar wat ik hoorde bracht me geen rust. Geen vrede in dit door haat verscheurde land. Ik heb gebeden, maar zonder veel overtuiging. Waar was God in Kashmir?

400 Farooq kwam niet. Ik heb gebeden dat hij zou komen, maar hij kwam niet. Ik had willen praten, want ik hield van hem. Ik begreep hem niet, maar verlangde naar wat ik ervoer als zuiverheid. Ik ben niet echt bang voor hem geweest. Zelfs nu kan ik hem onmogelijk als een moordenaar zien.

405 Farooq kwam me niet wakken die ochtend. Maar nog toen het donker was, werd ik wakker van het geroep van de handelaren in hun shikara’s. Nog altijd voelde ik de slapte van de schrik in mijn hele lichaam. Ik heb God gedankt voor de nieuwe dag.

- In plaats van Farooq, was het Mohammed die het ontbijt bracht. Toen ik vroeg waar Farooq die ochtend was, deed Mohammed alsof hij me niet hoorde. Verder was hij pijnlijk beleefd en noemde me weer consequent 'sir'. Farooq kwam geen afscheid nemen toen we de rugzakken voorzichtig in
- 410 de wankele shikara hadden gelegd en Mohammed ons overzette naar de kade. Hij regelde een motorriksja voor ons en bedong een gunstige prijs. Ik bedankte hem, maar het afscheid was opvallend terloops. Benji ontweek hij handig.
- Het was drukkend in de stad. Het zweet liep in straaltjes over mijn rug en
- 415 ik had moeite met ademen in de verstikkende damp van uitlaatgassen. Er waren meer militairen in de stad dan de dagen ervoor. Sommige straten rond Lal Chowk waren afgesloten met wegversperringen. Soldaten sjouwden met zandzakken en rolden omzichtig venijnig prikkeldraad uit. Ik was blij dat we vertrokken.
- 420 'Geen kijk op,' zei de stoïcijnse beambte vanachter de tralies van het loket. 'Geen bussen vandaag.' Ik wees vragend op het schema dat aan de muur hangt: elke dag twee bussen naar Jammu, klasse A en Deluxe; vertrektijd 7:00 uur en 8:00, aankomst in Jammu rond 9.00 uur. 'Geen bussen vandaag,' herhaalde de beambte en schoof het raampje dicht. Einde discussie.
- 425 Benji keek me ongelovig aan. 'Dat verzin je toch niet! Uitgerekend vandaag geen bussen. Wat voor een crisisland is dit hier?'
- Een kaalhoofdige portier van de Tourist Reception Centre was behulpzamer. 'Er zijn militaire manoeuvres van de Indiase veiligheidstroepen rond Banihal en de weg is vandaag afgesloten. Morgen rijden er extra bussen.
- 430 Kom morgenochtend voor acht uur terug, dan kun je zeker nog tickets krijgen.'
- De riksjarijder stond ons op te wachten toen we weer buiten kwamen. Hij wilde vijftien roepies meer dan op de heenweg en ik was te overrompeld om te protesteren. Was dit een complot? Iedereen wist dat er geen bussen
- 435 reden, maar niemand zei het ons.
- Ook Mohammed was niet verrast ons weer te zien. Zonder veel woorden peddelde hij ons weer terug naar de Duke Well.
- 'Mohammed, we nemen morgen de bus. Wil je me morgenochtend wekken?' vroeg ik. Mohammed knikte.
- 440 Een onmogelijke dag volgde. Farooq niet gezien. Mohammed ook niet meer. Veel gelezen terwijl Benji in noodtempo zijn laatste wiet oprookte. 'Blijf in vredesnaam een minuut stilzitten!' beet ik hem toe.
- 'Bemoei je er niet mee, stomme calvinist.'
- 'Je bent zo stoned, dat...'
- 445 'Hou je mond, Farizeeër!'

'Zo je wilt.'

'Hé John, zèg nou 'es wat!'

De volgende ochtend, vandaag, schiet ik met een ruk overeind in mijn bed. Zonlicht danst door de reten tussen de planken mijn kamer in en ik realiseer me dat Mohammed me niet is komen wekken. Hoe laat is het? Ik griseer mijn horloge van het nachtkastje en zie tot m'n opluchting dat het nog maar twintig over zes is. Dan dringt het tot me door dat er iets niet klopt. Ik luister plat op m'n rug naar het klotsen van het water en het kraken van de vlonder. Dan weet ik het: het is te stil. Ik schiet mijn broek aan en stommel ongerust door de gang naar dek. Het meer is verlaten. Geen shikara's. Geen vissers op de kade. Geen schoolkinderen. Een vreemd lege boulevard, waarover plotseling een legertruck in de richting van de stad loeit.

'De noodtoestand is afgeroepen,' zegt Farooqs stem vlak achter me en ik verstijf. 'Niemand mag de straat op. Wie toch gaat, wordt neergeschoten.'

Daar zitten we dan. De Duke Well deint loom op het zwartgroene water en de witgebleekte planken van de vlonder klagen en steunen zachtjes op elke golfslag. Vlak boven het wateroppervlak dansen vlinders roekeloos van lelie naar lelie, alsof de oorlog niet bestaat. Af en toe schiet een schim van een grote vis vlak onder de rimpeling van het zwarte water voorbij.

Het moet lonen hier een hengel uit te gooien. Maar de kade is leeg. Farooqs woorden hangen nog in mijn hoofd: 'Wie de straat op gaat, wordt neergeschoten.' Snaterende eenden zwemmen onder me langs. Ze vormen een wrang v-teken in het water.

Het water stinkt. Een slijmerige groene geur, rottende waterplanten, sterven en de dood. Vanaf de wal waaien vette uitlaatgassen over het water. Alle auto's walmen hier en lekken olie. Vandaag zijn het alleen de legertrucks. Ik steek een sigaret op en inhaleer diep. Droge Indiase tabak en een scherpe lucht.

475 Waarom zingen vogels in een wereld als deze? Het geeft een valse schijn van vreedzaamheid. Zelfs vriendschap is hier niet mogelijk. Het schorre krakra van de kraaien is meer op zijn plaats. De macabere beesten vechten onderling om een plek op de kale tak van een boom die naast de Duke Well over het water hangt.

480 Hoog in de lucht cirkelen zwarte roofvogels tegen een veel te blauwe hemel. Benji loopt nerveus heen en weer over de vlonder. 'Ik wist het, ik wist het,' sist hij voortdurend. Hij komt met idiote plannen. 'Ik jat een shikara en peddel naar de andere kant van het meer,' zegt hij, alsof hij vandaar Kashmir uit zou kunnen komen.

485 Mohammed komt alleen nog om brood en koffie te brengen. Farooq is verdwenen. Vanmorgen is hij de wirwar van eilandjes achter de woonboten ingeglijpt, opgeslokt door de dichte wilgen. Is hij naar zijn vrienden van de mujahideen?

490 Ik tuur telkens naar de wilgenbosjes en kijk onmiddellijk op van mijn boek als ik een shikara denk te horen spetteren. Maar de mujahideen laten zich de hele dag niet zien. Benji loopt te foeteren omdat ik hem heb gezegd geen Hendrix te draaien vandaag. Hij kan niet tegen stilte, maar hij durft ook geen walkman op te zetten.

Zijn wiet is op en hij verveelt zich. Lezen kan hij nu niet. Ik ook niet meer, de letters dwarrelen over de bladzijden. Ik staar naar de zwarte rotsen achter het Welcome Hotel, vaalgroen bemost. Wat struiken op de helling, kalande naaldbomen. Sneeuwtoppen in de verte. Zweem van onsterfelijkheid. Heiligheid. De hindoeëgod Shiva woont op een bergtop, bedenk ik. Maar Shiva is de god van de vernietiging, van oorlog en dood. Dus ik probeer mijn gedachten te verzetten. Jaweh, Heer van Licht en Leven.

500 Maar de nacht komt te snel. Duisternis zet op uit de wilgenbossen en nevel zet op uit het meer. De zon zakt onherroepelijk achter de bergen en laat ons achter. En er komt duisternis over het gehele land.

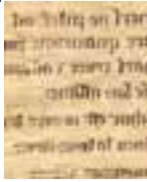
Het lijkt nog een kwestie van tijd te zijn. Wegtikkende tijd.

Vragen bij Farooq

Ronald Westerbeek

Inhoudelijke vragen

1. De situatie in de landstreek waar de journalist is, is nogal problematisch. Met welke problematiek worstelt dit land en wat is de rol van religie hierin?
2. In r. 43 staat dat de ik-figuur een woonboot gereserveerd heeft. Hoe komt het dat er zoveel woonboten zijn in Kasjmir?

3. 'Ik was niet gekomen voor toeristische attracties' (r. 65). Waarvoor was de ik-figuur dan wel gekomen?
4. Eenden maken een v-teken (r. 468). Wat betekent dat v-teken? Waarom is het een wrang teken?

Verhaaltechnische vragen

Tijd en ruimte

5. Aan het eind van het verhaal staan enkele zinnen die je al eerder in dit verhaal gelezen hebt. Welke zinnen zijn dat? Wat is de functie ervan?
6. Ga nu na hoe lang de vertelde tijd duurt.
7. Waar speelt het verhaal zich af? Noem de landstreek en enkele plaatsen. Gebruik een atlas om je goed te oriënteren.

Personages en perspectief

8. Noem de namen van de hoofdpersonen uit dit verhaal.
9. Geef een korte beschrijving van hen op grond van verhaalgegevens.
10. Stel je sympathie en/of antipathie ten opzichte van hen vast.
11. Welk perspectief heeft Westerbeek gekozen? Realiseer je dat goed bij het beantwoorden van de vorige vraag!

Thematiek

12. In r. 148-174 lees je over (de vraag naar) het lijden. Ga na hoe de ik-figuur het lijden beleeft in dit land.
13. Nogmaals komt die vraag naar voren, vanaf r. 308. Ga ook daar na hoe de ik-figuur het lijden ervaart.
14. In r. 358 staat dat de ik-figuur een gil hoort. Heeft Farooq iemand willen doden, denk je? Verklaar je antwoord.
15. En weer komt er een reactie op het lijden. Lees vanaf r. 387. Welke reactie geeft de ik-figuur?

Titel

16. Het verhaal heeft als titel 'Farooq' gekregen. Wat vind jij van deze titel?

Belevingsvragen

17. De vraag naar (de zin van) het lijden is van alle tijden. Ben je ook wel eens met die vraag bezig (geweest)?
18. Wat vind jij van het werk van een journalist in een land in oorlogssituatie? Wat is het meer dan gewone nieuwsgierigheid van lezers bevredigen?

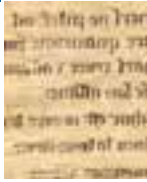
3. Passer domesticus

L. Huizinga

In de spreekkamer van dr. Terlandt, de bekende hartspecialist, hangt een wonderlijk schilderij. Een stuk van anderhalve bij één meter, dat iedereen die binnenkomt onmiddellijk opvalt, zozeer dat de bezoeker met open mond pleegt te blijven staan. Immers het hele doek wordt ingenomen door
5 een reusachtig portret van een mus, van een gewone huismus. *Passer domesticus* met zijn Latijnse naam.

Het woord portret staat hier niet toevallig. Het is niet zomaar een schilderij van een mus. Nee, het is een portret. De mus zit daar kennelijk te poseren om er zo voordelig mogelijk op te komen. De schilder heeft - zo lijkt het -
10 zijn model door een vergrootglas bekeken en het zo geschilderd met ieder veertje, kleurtje en streepje compleet. Er is geen twijfel aan, of het is een gelegenheidsportret, zoals vorstelijke personen aangeboden krijgen. Men hoeft niet naar de naam van de schilder te zoeken. Het ding is niet gesigneerd. Zelfs Terlandts discreetste patiënten kunnen niet nalaten om al bij
15 hun eerste bezoek te vragen hoe hij in vredesnaam aan dat stuk gekomen is. Dan glimlacht de dokter en mompelt iets van een arme dierenschilder, die hij iets wilde laten verdienen en die hij toen maar een reuzenmus heeft laten schilderen, omdat de man dan meer kon vragen dan voor zijn gangbare kleine dierstudies.

20 'Het is een curiosum,' zegt Terlandt dan met een zo tedere blik naar zijn monstermus, dat men meteen begrijpt, dat het beest voor hem veel meer betekent dan een curiosum.

Dat is ook zo. De mus van Terlandt heeft een vreemde geschiedenis. Het is niet waar, dat Terlandt een arme dierenschilder iets wilde laten verdienen.

25 Hij heeft het werk van alle dierenschilders die hij maar vinden kon, bekeken en toen eerst zijn keus laten vallen op de maker van de mus.

'Hij moet groter zijn dan een kip, nee groter dan een kalkoen,' heeft hij tegen de onthutste schilder gezegd. De schilder, die een eerlijk maar beperkt talent bezat, vond de opdracht zijn eer te na en weigerde. Toen heeft Ter

30 landt hem een zo fabelachtig bedrag geboden voor het konterfeitsel van de reuzenmus, dat zelfs de kunstenaar moest wijken en alleen nog enigszins gered werd door de voorwaarde, dat Terlandt met een ongesigneerd stuk genoeg zou nemen.

35 'Dat kan mij niets schelen,' zei Terlandt, die vergat, dat hij de kunstenaar daarmee beledigde. 'Het is mij alleen om de mus te doen. Wanneer kan het klaar zijn?'

Het gekke van de mus van Terlandt is, dat iedereen begrijpt, dat het ding een bepaalde betekenis voor hem heeft, maar niemand weet welke. Zijn psychiatrische collega's hebben complete theorieën opgebouwd op het

40 mussencomplex van Terlandt, maar daarmee is het geheim niet ontraadseld. Zelfs de vrouw van Terlandt, de mooie Ina Terlandt, die alles van hem gedaan krijgt, heeft nooit een verklaring van hem gekregen voor de aanwezigheid van de mus, die op een goede dag thuis bezorgd werd. Hij heeft alleen een keer tegen haar gezegd, dat zijn reuzenmus tot functie heeft om

45 hem aan de betrekkelijkheid van alle dingen te herinneren, wanneer hij die ooit mocht vergeten.

Zij gelooft dat evenmin als de anderen. Toch is het de zuivere waarheid.

Hier is de geschiedenis van de mus van Terlandt.

50 Vier jaar geleden werd dr. Terlandt 's avonds opgebeld door een zenuwachtige mannenstem, die – over zijn woorden vallend – hem meedeelde een patiënt te zijn van dr. Bremer. 'Maar ik kan dokter Bremer niet bereiken en ik lig hier dood te gaan,' ratelde de stem in paniek. 'Komt u onmiddellijk! Het is uw plicht. Ik heb recht op medische hulp! Komt u!'

55 Terlandt belde eerst zijn collega Bremer op, kreeg geen gehoor en besloot naar het opgegeven adres te gaan, in de overtuiging, dat de diagnose 'hysterie' zou blijken te zijn.

Dat kwam uit. De nerveuze patiënt was een slanke man van een jaar of vijftig, met een hol gezicht en bevende handen, maar zelfs een oppervlakkig onderzoek van 's mans hart overtuigde Terlandt ervan, dat hij hier eerder

60 met een zenuwpatiënt dan met een hartpatiënt te doen had. Hij sprak wat kalmerende woorden, schreef het een of ander middel voor om de man een plezier te doen, en gaf in bedekte termen te kennen, dat zijn hart niets mankeerde.

Hierop protesteerde de man heftig. Hij somde Terlandt een aantal symptomen van hartdefecten op, waaraan een olifant allang overleden zou zijn. Hij was duidelijk gepikeerd, dat Terlandt zijn kwaal niet au sérieux nam. Toch was er een ondertoon van opluchting in dat alles. Terlandt begreep, dat hij alleen geroepen was om de man in een moment van angst gerust te stellen. Daarin was hij kennelijk geslaagd. Hoewel de vreemde man met

65 steeds groter voldoening alle bedachte defecten van zijn hart bleef etaleren, was hij zichtbaar gekalmeerd. Maar hij wilde Terlandt nog niet laten gaan. Angst om alleen te zijn, dacht deze.

De man bleef hem met opdringerige openhartigheid overtuigen van zijn preciaire toestand. Hij had nu kennelijk plezier in de zaak.

70 'Ziet u dokter,' zei hij met een medeplichtige glimlach, 'ik heb heus wel aanleiding om een beetje bezorgd te zijn over mijn hart...' Er kwam een stille behaaglijke glimlach op zijn magere gezicht. 'Ik ben wat de Engelsen noemen nogal een 'Ladies-man', weet u. De vrouwtjes zijn alles voor mij... En ik ben alles voor de vrouwtjes. Ik doe er heus geen moeite voor. Ze voelen gewoon of je het temperament hebt... Dat houdt maar niet op bij mij... de een voor de ander na...'

Hij maakte een gebaar in de richting van een lage boekenkast, waarop Terlandt een hele galerij grote portretten van mooie en jonge vrouwen zag. 'U moet een druk bestaan hebben,' zei hij kort en maakte zich op om te

85 gaan.

De ander lachte.

'Jong geleerd, oud gedaan,' zei hij.

Terlandt wilde zich gedegouteerd afwenden. Hij deed het niet. Hij bleef doodstil staan. Het middelste van de portretten was een foto die zijn

90 vrouw op zijn verzoek voor zijn verjaardag had laten maken.

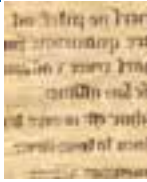
De ander zag zijn blik.

'Is het geen schatje?' vroeg hij.

Terlandt keek hem niet aan. Hij merkte niet, dat hij heel rustig de kamer verliet, zijn jas aantrok en de voordeur achter zich dichttrok. Hij wist alleen, dat hij plotseling op straat stond in een ondraaglijk pure lenteavond.

95 In de bomen boven hem zong nog een merel. Hij vloog niet weg, toen een zware vrachtwagen voorbij denderde.

Terlandt keek even naar de merel. 'Het is gek,' dacht hij. 'Hij zingt, maar ik hoor het eigenlijk niet...'

- 100 Hij stapte in zijn auto en reed naar huis.
'Het is gek,' dacht hij. 'Je weet van tevoren toch nooit hoe je reageert...'
Hij stopte voor zijn huis. Hij was doodmoe. Hij bleef zitten achter zijn
stuur. Hij voelde, dat hij meer hing dan zat, met gebogen schouders.
'Je leest het in de boeken, maar je denkt nooit, dat het jezelf overkomen
- 105 kan,' dacht hij.
'Ik moet uitstappen,' dacht hij.
Hij was te moe.
'Er is één ding, waaraan ik niet moet denken,' dacht hij. 'Ik moet mij niet
afvragen hoe zij ertoe kon komen met zo'n man... Als ik daarmee begin,
- 110 word ik gek.'
Hij vroeg het zich daarna niet af. Hij werd niet gek.
Hij was alleen moe.
'Nu moet ik toch heus uitstappen,' dacht hij. Hij dacht het nog tien keer,
voor hij de moed had om zich tot die verschrikkelijke inspanning te dwin-
- 115 gen. Hij deed zijn huisdeur heel voorzichtig open en sloot hem langzaam
zonder geluid. Hij was bang, dat Ina hem zou horen en naar hem toekomen
zou. Zij was in de zitkamer.
Hij deed steeds de deur naar zijn spreekkamer open en ging geruisloos
naar binnen. Als Ina hem hoorde en naar hem toekomen zou, was alles ver-
- 120 loren. Zolang hij nog niet tegenover haar stond, was datgene wat gebeurd
was, nog niet werkelijk gebeurd.
Hij had willen gaan zitten, maar hij was bang, dat hij nooit meer uit die
stoel zou kunnen komen. Hij was te moe. Bovendien moest hij staan, wan-
neer Ina kwam. Tegenover haar.
- 125 Hij stond voor het raam en keek naar buiten in de tuin. Daar zat een mus
in een struik. Hij keek naar de mus.
'Ik moet nu naar haar toegaan,' dacht hij. 'Eenmaal moet het toch gebeu-
ren.'
- Hij kon niet. Zolang zij nog niet bij hem was, was het nog niet werkelijk
- 130 gebeurd. Hij kon het moment, waarop het werkelijkheid zou worden nog
tegenhouden. Niet heel lang overigens. Hij keek naar de mus.
'Ik wacht tot die wegvliegt,' dacht hij. Op hetzelfde ogenblik verstijfde hij.
Als hij nu één beweging maakte, zou de mus wegvliegen. Zijn onbeweeg-
lijkheid deed hem overal pijn.
- 135 Zijn hart miste een slag toen de telefoon ging. Maar de mus vloog niet weg.
Hij liep achteruit naar de telefoon om de mus niet uit het oog te verliezen.
Als de mus wegvloog was de werkelijkheid niet meer tegen te houden.
Hij nam de telefoon op.

- ‘Met Terlandt,’ zei hij heel zacht. Hij was bang, dat de mus door het glas
140 zijn stem zou horen.
‘Hier Bremer,’ zei een stem in de telefoon, zo luid, dat hij een beweging
maakte om hem het zwijgen op te leggen.
‘Ik hoor, dat je net bij Van Dordt bent geweest,’ zei Bremer. ‘De wekelijkse
hulpkreet heeft mij dit keer niet bereikt. Triest geval. Volslagen hystericus.
145 Hij heeft je zeker ook de galerij van zijn liefjes vertoond.’
‘Ja,’ zei Terlandt, ‘ja, inderdaad...’
‘Ik probeer hem al een hele tijd naar een psychiater te krijgen. Daar hoort
hij en niet bij mij als huisarts. Ik ben er bij toeval achtergekomen, dat hij die
portretten voor veel geld van de fotografen weet los te krijgen. De man
150 is te bang voor een vrouw, om haar zelfs maar aan te kijken. Vreemde ver-
toning. En dan nog iets; ik heb sinds mijn vestiging nog niet het genoegen
gehad kennis te maken met je vrouw. Mag ik eens aankomen?’
Terlandt gaf geen antwoord.
‘Hallo! Hallo! Ben je daar nog?’
155 Ik moet antwoord geven, dacht Terlandt,
maar dan ga ik misschien huilen. Hij
trachtte zijn opkomende tranen met ge-
kuch weg te dringen, maar verslikte zich
en verviel in een verschrikkelijke hoestbui.
160 Toen het over was, hoorde hij de bezorgde
stem van Bremer: ‘Zeg, is er iets?’
Terlandt sprak langzaam en heel voorzichtig.
‘Nee...’ zei hij, en zijn woorden leken op
hun tenen te lopen.
165 ‘Nee... Ik... verslikte me alleen maar, omdat...’ De tranen waren overwon-
nen. Hij glimlachte. ‘Omdat er net een mus wegvloog.’

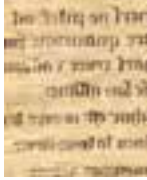

Vragen bij *Passer domesticus*

L. Huizinga

Inhoudelijke vragen

1. Het is ongebruikelijk bij een schilderij van een dier over portret te spreken. Waarom heeft het schilderij van de mus voor Terlandt de waarde van een portret gekregen?
2. Welke functie het schilderij met de grote mus voor dokter Terlandt heeft, wordt in de tekst duidelijk gesteld (r. 44). Leg die functie met verhaalgegevens uit.

3. Waarom protesteert de patiënt heftig (r. 64)?
4. Dokter Terlandt heeft last van opkomende tranen volgens de laatste regels. Zijn dit tranen van verdriet? Licht je antwoord toe.

Verhaaltechnische vragen

Stijl

5. Wat is het merkwaardige aan de formulering van r. 48?
6. R. 96-97 kun je heel goed dubbelzinnig interpreteren. Welke twee betekenissen kun je aan deze regels geven?
7. In r. 120-121 staat een paradoxale uitspraak. Noem die paradox en leg uit wat de schrijver met de tegenstrijdige delen van de paradox bedoelt.

Titel

8. De schrijver gebruikt zowel in de titel als in het verhaal de Latijnse naam *Passer domesticus*. Welke verklaring kun je daarvoor aan de inhoud van het verhaal ontleen?

Tijd

9. Hoe noem je, gelet op de tijd, het gedeelte dat begint bij r. 49?

Verteller

10. Lees r. 23-26 en r. 47-48 en leid daaruit af welke verteller aan het woord is.

Personages

11. Is de patiënt een type, een flat character of een round character? Licht je antwoord toe.

Spanning

12. R. 88-89 is een kernzin. Lost de spanning zich daar voor je op of wekt de zin juist spanning op? Motiveer je antwoord.

Belevingsvragen

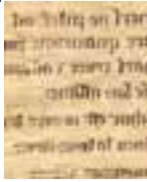
13. Het verhaal eindigt midden in het telefoongesprek tussen Terlandt en Bremer. Stel je voor dat je de rest van het telefoongesprek in honderd woorden zou kunnen weergeven. Hoe kan het gesprek verder verlopen en afgelopen zijn? Met andere woorden: schrijf een stukje tekst van ongeveer honderd woorden, waarin je fantaseert over de rest van het gesprek tussen Terlandt en Bremer.

4. De grootvader

Toos Staalman

- 'Dat beest, daar.'
- Zijn wijsvinger ging omhoog als vroeger in de schoolbank. De weigering van de juffrouw was slechts een kwestie van seconden.
- 'U bedoelt de giraffe?' vroeg de verkoopster. Hij knikte opgelucht. Ze haalde een ladder en klom voorzichtig omhoog. De naden van haar kousen zaten scheef.
- 5 'Is hij niet beeldig?' Met een vinger waaraan een puntige rode nagel zat streek ze over de lange nek. 'Goed wasbaar,' zei ze. Bijna schuw knikte hij. Eraan komen durfde hij niet.
- 10 'Deze dan maar?' Ze trok een papier van een grote rol en pakte de giraffe in. Daarna schreef ze een bon. De prijs was hoog, maar hij had daarop gerekend. Hij hield nog over voor de trein en hij had nog een sigaar voor onderweg.
- Hij moest wachten voor een bruidsstoet. Koetsjes met paarden. Het voorste
- 15 paard ging op de achterbenen staan. De bruid leek op Betty. Of leken alle bruiden op elkaar?
- Als ik de moed had, ging ik haar geluk wensen, dacht hij. Op je trouwdag kun je niet genoeg welgemeende wensen ontvangen. Maar ze zullen denken dat ik een seniele oude man ben. En wie weet ben ik dat ook wel. Want
- 20 vroeger zou zo'n absurde gedachte niet bij me opkomen. De bruid zal het zonder mijn oprechte deelneming moeten stellen en argeloos haar schijnparadijs betreden.
- Ik ben een bittere ouwe man, stelde hij voor zichzelf vast. Mijn weerstand is te gering in verhouding tot mijn leeftijd. Zonder wind ben ik vleugellam
- 25 en in een storm sla ik om.
- Achter de koetsen langs stak hij over en kwam aan de overkant bij een bank. Deze staat te centraal, dacht hij. Ik neem de volgende achter dat bosje. Er zat nog niemand, het was te vroeg en te koud. Een overjas zou volstrekt geen overbodige weelde geweest zijn, al bewezen de uitbottende bomen
- 30 dat het voorjaar was. Hij kleumde, wat voorover gebogen in zijn grijze colbertje en legde het pakje naast zich neer. Hij had trek in zijn sigaar. Hij zocht al in zijn zakken, maar bedacht zich toch. Omslachtig begon hij de plakbandjes van het pakje te trekken en nam de giraffe in zijn handen. Het dier was zacht en warm van kleur.
- 35 Een politieagent die voorbij kwam, bekeek hem argwanend. Hij pakte de giraffe weer in, maar de bandjes plakten niet meer. Het werd een slordig pakje.

De trein was net weg, toen hij op het perron stond. 't Was er kouder dan op de bank. Hij vond in zijn zak nog wat kleingeld en rangschikte de dub-
40 beltjes en centen op de palm van zijn hand. Met een kop koffie zocht hij beschutting in de wachtkamer.

Het was een volle trein. Hij moest staan. Later stond er een vrouw voor hem op. Een jonge vrouw met een paardenstaart en oorbellen.

Tot nog toe had hij zijn plaats aan de andere sekse afgestaan. Hij aanvaard
45 de beleefd en onderdrukte het pijngevoel dat zijn dankbaarheid omzoomde. Met gebogen hoofd bleef hij zitten, het verfrommelde pakje op zijn knieën. Toen hij uit de trein stapte was hij ouder dan daarvoor.

De stad was vol, de auto's glommen in de zon. Ik ga nog niet meteen, dacht
50 hij. Eerst wil ik wat lopen, gewoon tussen de mensen. Hij klemde zijn pakje stevig onder de arm. De kop van de giraffe stak er een beetje uit.

Er waren veel moeders met kinderwagens. Hij keek naar de baby's.

Vorig jaar was ik blij, dacht hij. Toen liep ik hier ook met een pakje onder
55 mijn arm. Een beertje zat erin. Niet zo'n dure. Want ik dacht dat ik nog heel vaak hier zou lopen met een pakje. En nu is het de laatste keer. Over vijf jaar zal hij me tegenkomen en me niet kennen. Hij zal me nooit gekend hebben, want nu is hij nog te klein om te weten wie ik ben.

'Dag m'n jongen,' zal ik zeggen. 'Ik ben je grootvader. Je ziet toch wel dat
60 we hetzelfde rode haar hebben? Vijf jaar geleden leek je al op me. Jouw moeder trouwde met mijn zoon. Op een dag kwam ze met hem mee en ze droeg haar haren in staartjes.

Dag kind, zei ik.

Dag meneer, zei ze.

En de maanden samen telden nog geen jaar toen ze al een bruid was.

Dag kind, zei ik.

65 Dag vader, zei ze.

De jeugd is progressief. Soms is het kind er vóór de wieg. Jouw moeder droeg nog staartjes.

Dag kind, zei ik.

Dag opa, zei ze.'

70 Hij stak een zebra over, zonder op de lichten te letten. Een bromfiets schampte zijn kuit. De chauffeur van een vrachtwagen verwees hem naar de hel; toch kwam hij levend aan de overkant waar een politieagent in vol ornaat gegevens betreffende zijn personalia wenste.

75 Temidden van brutale jongetjes fluisterde hij zijn naam, biechtte zijn leef tijd en onthulde zijn woonplaats. Onderging nu naakter de bestraffende terechtwijzing van hermandads dienaar.

Hij was moe. De terrasjes zaten vol vrolijke mensen. Hij was niet vrolijk.

In zijn hoofd druilde een dof verdriet, uitzichtloos als een regendag die net begonnen is. In zijn zak voelde hij naar geld. Het was te weinig voor een
80 kop koffie. Hij had meer moeten meenemen. Het papier om de giraffe was
gescheurd. Bij een bushalte stond een bank, hij ging erop zitten, 't Was stil
hier. Er kwamen wolken in de lucht die langs de zon dreven en het koud
maakten.

De wijzers van de klok kun je terugzetten, dacht hij. Maar niet het uur dat
85 voorbij is. Ik kan wel 'meneer' worden voor mijn schoondochter, maar geen
'vreemde meneer' en ik zal de grootvader van mijn kleinzoon blijven, al
kent hij me niet.

Ineens dacht hij aan zijn sigaar. Hij was eraan toe. Langzaam knipte hij de
punt eraf en verwijderde het bandje. Hij had geen lucifers. Zijn handen
90 zochten nog maar waren al moedeloos. De ramp die zich aan hem voltrok
maakte hem moedig. Hij hield een bus aan. De chauffeur stopte met knar-
sende remmen omdat hij net op het laatste moment van de bank kwam en
zijn hand opstak. Eenmaal in de bus ontbrak hem de durf alleen om vuur
te vragen en hij kocht een kaartje voor zijn laatste kwartje.

95 'Verboden te roken meneer.' De chauffeur wees op de sigaar. Hij knikte
en zocht een plaats achterin. Hij hobbelde de stad door zonder iets te zien.
Mensen gingen in en uit tot hij nog alleen over was en de chauffeur riep
'eindpunt'. Hij vroeg om vuur en stapte uit.

Hij wandelde door een lange straat en kwam terecht op de hei. Een smal
100 pad kronkelde weg tussen bomen. Een breed pad strekte zich recht voor
hem uit. Ondanks de overleveringen bood het brede pad het meeste per-
spectief, want als hij zich niet vergiste zag hij een hek in de verte.

De afstand viel nog tegen. Hij kwam bij een dierenasiel, het hek was open.
Hij had er niets te maken, maar liep toch door. Een vrouw in een overall en
105 met laarzen aan kwam hem tegemoet. Ze trachtte een hond of een poes aan

hem kwijt te raken. Hij schudde zijn hoofd. De moeheid krampte in zijn kuiten en maakte zijn knieën licht en beverig.

'Is er iets?' vroeg de vrouw.

'Ik ben de weg kwijt,' zei hij. 'Waar ging het smalle pad naar toe?'

110 'Dat komt ook hier uit,' zei ze. 'Maar aan de voorkant. U bent via het achterhek binnengekomen. U boft, want meestal is het dicht.'

Hij moest even glimlachen om de ongewilde ironie in deze symboliek.

'Bent u moe?' vroeg ze.

'Ja,' zei hij. 'Ik ben verschrikkelijk moe.'

115 'Wilt u een kop koffie?'

Hij was haar dankbaarder dan de honden die haar handen likten. Hij dronk met kleine teugjes, gezeten in een schommelstoel voor het raam van haar keuken.

'Zo, u ziet er weer wat beter uit. U hebt al een dier zie ik.'

120 Lachend wees ze op de giraffe in het gescheurde papier. 'Voor mijn kleinzoon,' zei hij. 'Het laatste cadeau, daarom heb ik zo'n dure gekocht. Mijn schoondochter wil weggaan bij mijn zoon. Het gaat niet langer, zegt ze. Ze heeft een betrekking aangenomen als huishoudster en de kleine jongen gaat mee.'

125 Heel zijn verdriet was samengevat in een paar zinnen. Wrang en verward legde hij de woorden neer als de stukjes van een onafgemaakte puzzel. Hij streelde een poes die op zijn knieën was gesprongen.

'Hoe oud zijn uw kinderen?' vroeg de vrouw met de laarzen.

'Zij draagt 'r haar nog in staartjes en hij is dienstplichtig soldaat.'

130 'Maar dat gaat zo maar niet. Daar moet u iets aan doen. Een kind gooit wel meer iets weg, maar dan heeft het ouders om dat te verhinderen.'

Hij wilde haar graag geloven.

'Ik breng u met de auto even naar de bushalte. Langer kan ik niet weg. En u gaat praten met uw schoondochter en alles komt in orde.'

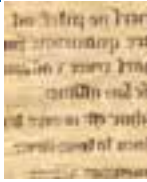
135 Ze knikte hem bemoedigend toe. Hij zat naast haar in een kleine bestelwagen. De mist in hem begon op te trekken. De wegwijzers waren weer zichtbaar.

Halverwege kwam hij tot de ontdekking dat zijn giraffe nog in de schommelstoel lag. De vrouw keerde terug.

140 Daarna tobde hij over het geld dat hij voor de bus nodig had en niet meer bezat. Hij wriemelde wat met drie losse centen. Drie dubbeltjes konden hem redden. Hij zou kunnen vragen of ze drie mooie nieuwe centen wilde ruilen tegen drie versleten kleine dubbeltjes. Vlak bij de bushalte stopte de vrouw.

145 'Hier kunt u de bus nemen,' zei ze.

- ‘t Zal niet gaan,’ zei hij wanhopig. ‘Ik heb geen geld meer.’
Nu denkt ze dat ik een oplichter ben en haar geld probeer af te persen,
dacht hij. Ze heeft haar goedheid verspild aan een bedelaar, die zich
schaamt voor zijn beroep en derhalve met gebogen hoofd haar aalmoes in
150 ontvangst zal moeten nemen.
Hij keek niet op toen ze hem een gulden gaf.
‘Ik krijg hem wel eens terug,’ zei ze overredend.
Schuw gluurde hij opzij.
‘En nu gauw naar de bus, anders mist u hem nog.’
155 Ze holde hem na met de giraffe, die hij weer vergat.
‘U mag wel wat beter op hem passen, anders neem ik hem mee naar het
asiel.’
Ze zwaaide hem zelfs gedag. Verlegen hief hij zijn hand. Automatisch tastte
hij naar een sigaar. Een vruchteloze poging.
160 ‘t Regende toen hij uit de bus stapte, niet hard maar wel aanhoudend. Het
papier om de giraffe werd nat en vodderig. Hij gooide het weg en stopte het
beest onder zijn colbert dat donkergrijs werd.
Nog even en hij zou praten met de kleine jongen op zijn knie. En Betty zou
zeggen dat ze het weer ging proberen. Goede wil en eerlijk streven...
165 Hij was knap nat geworden. Op zijn bellen deed niemand open. Hij tuur-
de door de brievenbus, een beetje door zijn knieën gezakt. De gang zag er
netjes uit. De kapstok was leeg.
Ze doet een boodschap, stelde hij zichzelf gerust. Ze loopt gewoon door de
straten met de kleine jongen aan haar hand en haalt koffie, want straks als
170 mijn zoon thuis komt zal ze koffie zetten en zeggen dat ze blijft. Hij wacht-
te een uur en toen wist hij dat ze was weggegaan. Hij liep naar het station
in de grauwe regen die paste bij zijn grauw verdriet onder zijn grauwe jasje.
Bij een grote plas, waar jongetjes lucifersdoosjes lieten varen, verloor hij de
giraffe. Hij merkte niet eens dat ze erom vochten en bleef zo onkundig van
175 het feit dat het kleinste ventje de buit in de wacht sleepte, weliswaar nat en
gemodderd. Niet gesterkt door de kennis der ‘goede wasbaarheid’ deed hij
hem van de hand voor vier glazen bommen.
In de trein was het lekker warm. Zijn kille natte broek nam iets van zijn
lichaamswarmte over. Hij sufte wat in een hoekje bij het raam, maar durfde
180 niet te gaan slapen. Nog voor het eten kon hij thuis zijn.
Zijn vrouw deed open toen hij drijfnat op de stoep stond en trachtte de
sleutel in het slot te steken.
Haar ongeruste woorden vielen geluidloos op hem neer alsof hij volgestopt
zat met watten. Ze ontdeed hem van het colbert en dreef hem de kamer in.
185 Doodstil stond hij. De kleine jongen trok zich op aan zijn broekspijpen.

Hij keek naar die twee op de bank, hand in hand. Nog altijd droeg ze staar-
tjes.

Hij bewoog zijn lippen om te zeggen dat hij blij was. Ze keken hem aan, ze
wachtten op die woorden. Er kwam niets. Hij schudde wat hulpeloos zijn

190 hoofd en schaamde zich voor zijn tranen.

Hij knielde neer bij het kind en streek hem door het rode haar.

'Ik ben hem kwijt,' zei hij plotseling.

'Wat ben je kwijt vader?'

'De giraffe.'

195 Ze bekeken hem wat argwanend.

Vragen bij **De grootvader**

Toos Staalman

Inhoudelijke vragen

1. Waarom zal opa opgelucht knikken (r. 4)?
2. ...en argeloos haar schijnparadijs betreden (r. 21-22). Licht toe dat opa zo denkt.
3. Opa steekt een zebra over zonder op de lichten te letten (r. 70). Hoe komt dat? Hoe loopt dat af? Hoe voelt opa zich aan het slot van deze gebeurtenis?
4. Moet opa met de bus mee (r. 90)? Licht je antwoord toe.
5. R. 101-102 is een doordenkertje. De auteur verwijst naar iets buiten de tekst. Waarnaar? Lees verder als het je niet direct duidelijk is: verderop komt de auteur erop terug.

Verhaaltechnische vragen

Perspectief

6. Op welke manier vertelt de schrijver het verhaal? Kies uit: personale verteller, auctoriale verteller of ik-verteller.
7. Aan het eind van het verhaal wordt er via een ander perspectief verteld. In welke regels? Zoek vanaf r. 163.
8. Aan het slot wordt duidelijk dat de lezer meer weet dan personen uit het verhaal. Interpreteer het slot. Kijk ook nog eens naar r. 121-122.

Personages

9. Grootvader is onmiskenbaar de hoofdpersoon van dit verhaal. Is hij een type, een flat character of een round character?
10. In r. 15 valt de naam Betty. Wie is dat?

Tijd

11. Op enkele plaatsen gaat het verhaal met sprongetjes vooruit. Er is dan sprake van tijdversnelling. Noteer twee duidelijke gevallen uit r. 1-37.
12. Vanaf r. 48 lopen verleden en toekomst even door elkaar. Toon dat aan.

Ruimte

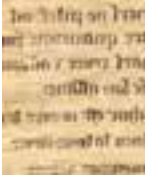
13. In welk jaargetijde speelt het verhaal zich af?
14. Seizoenen bepalen de belangenruimte waarin het verhaal zich afspeelt. Is dat hier ondersteunend, contrasterend of symbolisch?
15. In r. 160 staat dat het regende. Ook het weer bepaalt de belangenruimte. Is de ruimte hier ondersteunend, contrasterend of symbolisch?

Thema en motieven

16. De giraffe is een belangrijk 'personage'. Het is een duidelijk literair motief. Waarom? Vergelijk de lotgevallen van de giraffe met het leven van opa. Daarna kun je wel een conclusie trekken.

Belevingsvragen

17. Met welk verhaalpersonage kun je jezelf het meest identificeren? Waarom?
18. Herschrijf het verhaal vanuit het jongetje.
19. Kruip in de huid van Betty en vertel dan 'het hele verhaal van opa' zoals zij later tegen haar eigen moeder zou vertellen. Je vertelt nu vanuit een ander perspectief.
20. Opa is steeds bezig met de 'scheiding'. Scheidingen hebben ook gevolgen voor de rest van de familie. Welke gevolgen zie jij?

5. De adelaars

Kader Abdolah

In de bergen van mijn land stuit je soms op een graf. Een verlaten graf waarvan niemand weet wie daar begraven ligt. 's Winters zie je niets. In de lente, als de sneeuw gesmolten is, komen de graven even te voorschijn, maar ze worden snel weer bedekt met wilde bloemen.

- 5 Het lijkt alsof de natuur bang is dat ze ontdekt worden. Als bergbeklimmers van veraf zo'n graf in de gaten krijgen, beginnen ze liedjes te zingen, liedjes tegen de dictatuur. Ze lopen zingend tot het graf. Daar zetten ze dan hun rugzakken op de grond om even uit te rusten en om iets te eten. Ze laten de restjes van het eten voor de vogels achter, voor de adelaars die
- 10 hoog in de bergen vliegen. De vogels vliegen boven het graf en wachten tot de bergbeklimmers het verlaten. Zodra ze weg zijn, duiken de adelaars massaal op de voedselresten af. De adelaars zijn eigenlijk een soort 'gids'. Ze vliegen voor de bergbeklimmers uit en laten hun weten waar een graf ligt.
- 15 Als je op de top van de hoogste berg van mijn geboorteplaats staat en naar de noordelijke bergketen kijkt, zie je vaak adelaars in groepjes naar beneden duiken. Zonder verrekijker zie je alleen de grijsblauwe bergen, maar met een verrekijker zie je ook de dorpen die tussen de rotsen liggen. De kleine dorpen die, als een graf, 's winters door een laag dikke sneeuw en
- 20 's zomers door wilde bloemen bedekt worden. Mijn vader is in een van die dorpen geboren en mijn broer ligt in de bergen begraven.

Ik wist niet dat ze mijn broer vermoord hadden. Ik woonde toen in de hoofdstad en hij zat gevangen in onze geboortestad. Hij was een tegenstander van het regime. 'Kom gauw!' zei mijn vader, toen hij me opbelde.

25 Het was één uur 's middags. De boodschap was alarmerend. Ik kende mijn vader. 'Kom gauw!' betekende net zoveel als de kogel en de dood. Ik reed snel naar mijn geboortestad. Om kwart voor vijf bereikte ik de stad, maar ik durfde nog niet naar mijn ouderlijk huis te gaan, want het was te licht. Ik moest wachten tot het echt donker werd. Drie minuten voor vijf

30 parkeerde ik mijn auto ergens in de buurt en liep vervolgens behoedzaam naar huis. Mijn vader had me vanuit het raam gezien. Voor ik het huis binnen kon gaan, kwam hij naar buiten. Hij groette me kort, zoals gewoonlijk. Het leek alsof hij me helemaal niet had gebeld en ik voor niets 450 kilometer gereden had. Ik kende hem. Hij toonde zijn emoties nooit. Hij keek me

35 even aan. Bij het lichtschijsel dat door het raam naar buiten straalde, las ik in zijn ogen wat ik al vreesde. Het verhaal was voor mij bekend: een lijk, een vader en geen graf. Mijn vader had het lijk van mijn broer opgehaald, maar het mocht niet op een officiële begraafplaats begraven worden, omdat het onrein was. We zouden hem in het geheim, in stilte, moeten begraven.

40 Mijn moeder stond bij het raam naar mij te staren. Zij had zwarte kleding aan. Volgens onze gebruiken moest zij nu huilen, gillen, op haar hoofd slaan en haar grijze haren uittrekken. Dan moest ik naar haar toe rennen en haar handen vastpakken en dan zouden wij in elkaars armen uithuilen. Maar dat was allemaal verboden. We mochten ons verdriet aan niemand

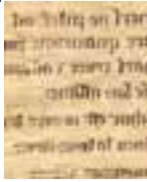
45 laten zien. Niemand mocht weten dat mijn broer in de gevangenis vermoord was.

Er stond een vreemde, donkerrode bestelwagen voor de deur. Toen ik hem zag, vermoedde ik onmiddellijk wie erin zou liggen, maar ik wilde het niet geloven. 'We gaan!' zei mijn vader en gaf mij een sleutel. Ik had nu de sleutel

50 van de bestelwagen in mijn hand. Dat was werkelijkheid, maar ik wilde hem met mijn eigen ogen zien om het te kunnen geloven. Ik ging dus naar de wagen en deed de achterdeur open. Hij lag in elkaar gedoken onder een wit laken. Hij zag er koud uit en hij lag met zijn handen tussen zijn dijen op zijn rechterzij. Er was te weinig ruimte om hem languit te laten liggen. Ze

55 hadden hem in de wagen gepropt. Ik deed het licht in de wagen aan. Zijn hoofd kwam onder het laken uit. Hij was het, mijn broer, met een kogel in zijn linkerslaap. Mijn moeder stond nog steeds bij het raam. Zo achter het glas leek het net een zwart-wit foto van een moeder die overleden is.

'We moeten opschieten', zei mijn vader. Ik sloot het achterportier en ging

60 achter het stuur zitten. ‘Waar moeten we naartoe?’ ‘Die kant op!’ wees mijn vader naar de noordelijke bergen. ‘Het lijkt onmogelijk om zo koelbloedig te zijn, wanneer je dode zoon achter je in de wagen ligt. Ik begreep eigenlijk niet wat hij met hem van plan was. Ik wist dat mijn vader er niet de man naar was om zomaar te accepteren dat we hem ergens op een verlaten

65 plek in de bergen zouden moeten begraven. Graag had ik hem aangekeken, maar ik durfde niet. Ik wilde met hem praten over ons gezamenlijke verdriet, maar daar was hij de persoon niet naar. Ik reed dus zwijgend naar de noordelijke bergketen.

Mijn vader was altijd een gesloten boek voor mij geweest, ik kon hem niet

70 doorgronden.

In gedachten zie ik hem altijd voor me, terwijl hij gebogen op een Perzisch tapijt zit te lezen in het heilige boek. Op een gegeven moment had hij het boek al voor de 113e keer gelezen; na de dood van mijn broer heeft hij het zeker nog vaker gelezen. Zo was hij, en ik, zijn oudste kind, durfde hem

75 niet te vragen: Vader, waarom lees je geen ander boek? Hij probeerde altijd zelf een oplossing te vinden voor zijn problemen en als dat niet lukte, raadpleegde hij het heilige boek. Ik vroeg me af waar hij nu zijn zekerheid aan ontleende.

‘Hebt u al een plan? Waar gaan we naartoe?’ ‘We gaan naar Marzedjaran’,

80 zei hij. ‘Naar Marzedjaran?’ vroeg ik verbaasd. Dat was onmogelijk. De bewoners van dat dorp waren allemaal streng gelovig en ze waren zeker aanhangers van de dictatuur. We konden aan hen toch geen graf vragen. Hij zei niets, maar voor mij was het nu duidelijk dat hij thuis ‘het boek’ geraadpleegd had. Ik wist dat discussie zinloos was, daarom reed ik gewoon

85 door.

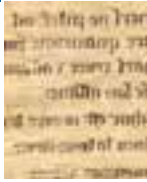
De route lag onder een laag dikke sneeuw. Er was geen weg meer te zien, maar wel een spoor van de wielen van de dorpsbussen. Ik reed in gedachten verzonken door. Ik probeerde me de laatste keer dat ik mijn broer gezien had te herinneren, maar het lukte niet. Het leek of met zijn dood ook

90 alle herinneringen aan hem verdwenen waren. In plaats daarvan verscheen een beeld van hem in het schijnsel van de koplampen: een paar mannen brachten hem naar de executiepaal. Ze hadden een zwarte doek voor zijn ogen gebonden en zijn handen waren op zijn rug geboid. Hij hield zijn hoofd rechtop en hij schreeuwde iets. Ik hoorde zijn stem niet, maar ik zag

95 dat zijn mond bewoog. Het leek wel een oude, stomme film. Er werd drie keer geschoten. Ik merkte het aan het schokken van zijn lichaam. Ten slotte

kreeg hij een kogel in zijn linkerslaap. Zijn hoofd zakte voorover, als de kop van een dode vogel. Via de spiegel keek ik naar hem. Hij lag daar met koude ogen. Wat voor kleur hadden zijn ogen eigenlijk? Blauw? Grijs? Of
100 blauwgrijs? Nu ligt hij daar met zijn handen tussen zijn dijen. Ik kan hem geen boek meer geven. Wat was het laatste boek dat ik hem gegeven had?

We waren bijna bij het dorp. Ik kon de omtrek van de huizen zien. Er brandde geen licht, het was alsof men het licht nog niet kende. Toen we dichterbij kwamen, zag ik de rook van de schoorsteen van het badhuis,
105 het enige spoor van leven. In een dorp als dit wordt altijd gewacht: tot er iemand komt, of iemand weggaat, tot er een kind geboren wordt, of iemand doodgaat. Het slaperige dorp wacht altijd op een gebeurtenis waarna het in beweging komt. We reden het dorp binnen, we hoefden niets te zeggen, een auto in het donker betekende vanzelfsprekend actie. Wie kon in de
110 winter door de bergen zwerven? Niemand anders dan een tegenstander, iemand die op de vlucht was of iemand die dood achter in de auto lag. We hadden precies bij ons wat ze voor een lange winter nodig hadden: een lijf met kogels. Ineens hoorde ik geblaf, deed vlug het licht van de koplampen uit, maar dat hielp niet. De honden hadden de geur van de dood geroken.
115 Ze renden in de sneeuw naar ons toe. Toen zag ik de mannen: Drie dikgeklede mannen met stokken. 'Allah!' riep mijn vader. De honden versperden blaffend de weg. De mannen naderden onze auto. 'Blijf zitten!' zei mijn vader en stapte uit. Hij liep naar de mannen, wilde met hen praten, wilde misschien zeggen dat hij met de imam van het dorp
120 bevriend was. Hij stak zijn hand naar hen uit, maar ze negeerden hem en kwamen naar de wagen toe. Ze keken mij even vijandig aan en liepen verder langs de wagen. Ze wilden de achterdeur open maken. Mijn vader rende naar hen toe. De honden begonnen weer hard te blaffen. Ik stapte snel uit. Mijn vader duwde haastig de mannen opzij en ging met zijn rug
125 tegen de deur staan. Een van de mannen hield hem vast aan zijn mouw en trok hem weg. De anderen openden de deur. Een hond sprong de wagen in. Snel pakte ik de krik die daar lag en sloeg de hond hard op de rug. Hij jankte doordringend en sprong naar buiten. Ik was overstuur, duwde de mannen weg en stond met de krik in mijn hand het lijk te verdedigen. Op
130 eens vielen de mannen me aan. Met z'n drieën sloegen ze me. Mijn vader riep 'Allah' en probeerde hen weg te duwen, maar dat ging niet. Ze duwden hem ruw aan de kant. Ik hoorde meer mensen aankomen. Ze bevrijdden me uit de handen van de mannen en duwden hen achteruit. Ik keek benauwd om me heen. Het hele dorp was er. Ze hadden een cirkel om ons
135 heen gevormd en bekeken ons zwijgend. Plotseling verbrak mijn vader de

stilte. Hij stak zijn handen naar hen uit en riep: 'Ik vraag jullie een graf. Ik heb het lichaam van mijn zoon bij me in de wagen.' Er kwam geen reactie, geen antwoord. Het leek of ze van steen waren; versteende mensen die vol verbazing naar ons keken. De mannen kwamen weer naar voren. 'Weg met de zondaars! Geen graf', riep een van de mannen. 'Ik vraag jullie een...'
140 'Weg zei ik', riep de man wild en liep op mijn vader af. Ik greep de krik weer. Mijn vader trok hem uit mijn hand en zei: 'We gaan terug!' Ik keerde de wagen. Er brandden tranen achter mijn ogen, maar ik kon niet huilen waar mijn vader bij was. Vaak droom ik hetzelfde: ik voel dat ik moet huilen,
145 mijn vader is erbij. Ik beheers me, maar opeens barst ik toch in huilen uit.

Toen ik ver genoeg van het dorp verwijderd was, keek ik even naar mijn vader. Ik schrok. Hij was de oude niet meer, er zat een gebroken man naast mij. Ik zag het aan de manier waarop hij zat. Hij had het boek om raad gevraagd, maar het was misgegaan. Hij leek een oude vogel die niet
150 meer durfde te vliegen. Ik kon het niet verdragen. Ik reed doelloos door de bergen en wachtte tot hij zijn krachten had hervonden. Het duurde lang eer hij weer overeind kwam. Hij haalde diep adem en zei: 'Allah wil me beproeven.' Diep in gedachten pakte hij het heilige boek uit zijn binnenzak en begon te lezen op zoek naar goede raad. Het was te donker om te lezen,
155 maar hij had geen licht nodig. Hij kende het hele boek uit zijn hoofd. Hij las als een blinde, raakte de bladzijde aan en wist waar hij was.

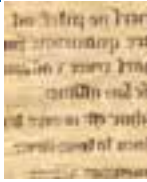
Het duurde een paar lange minuten tot hij klaar was, toen zei hij beheerst: 'We gaan naar Saroeg', en stopte het boek weer in zijn zak. Ik was het niet met hem eens. Ik zag geen verschil tussen Saroeg en het dorp waar we net
160 uit weggevlucht waren. We konden naar honderd verschillende dorpen gaan, maar steeds zou hetzelfde gebeuren. Hij wilde hem niet in stilte begraven, zocht naar een officieel graf en dat was onmogelijk. Hij moest het accepteren. We moesten met elkaar praten en een oplossing zoeken, maar hij leek dat niet te beseffen.

De begraafplaats van Saroeg lag twee kilometer voor het dorp: het was een kale, bevroren plaats. 'Je mag hier blijven wachten. Ik ga zelf naar het dorp', zei mijn vader. Ik bleef alleen achter. De maan scheen, maar dat gaf me geen troost. Ik was in gedachten verzonken. Ik vond dat mijn vader gelijk had. Nu begreep ik waarom hij naar een officieel graf zocht zonder bij het
170 gevaar stil te staan. Ik schaamde me dat ik het niet eerder had begrepen. Hij had gelijk. We hadden niets verkeerd gedaan. Ik pakte de krik weer en dacht eraan dat straks opnieuw de mannen en de honden zouden komen.

Dit keer zou ik niemand bij het lijk laten komen. Ik bewaak hem koste wat het kost. Mijn broer heeft zijn taak gedaan. Nu ben ik aan de beurt. Ik
175 moet hem goed begraven. Straks zullen onze kinderen ons vragen wat we tegen de dictatuur hebben gedaan, dan kunnen we de graven laten zien, en vertellen over de begrafenis. Ik voel me nu als een tijger die zwaargewond is, een tijger die een kogel in zijn nek heeft. Ik zou nu, met mijn nagels en tanden, tientallen mannen kunnen verscheuren. Ik wacht op de mannen.
180 Ik wacht.

Ik hoorde mensen aankomen. Het waren vijf mannen met lantaarns. Ik beefde van woede, maar het waren oude mannen en mijn vader liep in hun midden. Ze hadden geen honden bij zich. Ik begreep het. We konden hem daar niet begraven. Ik zag het aan hun manier van lopen. Het waren
185 vrienden van mijn vader. Ze begeleidden hem tot buiten het dorp. Dat was het enige dat ze voor hem konden doen. Op die manier wilden ze hem tonen dat ze met hem meeleeften. Ze kenden de spionnen van de dictatuur en wisten wat er kon gebeuren als ze mijn vader alleen terug lieten gaan. Ze waren net als hij gelovig. Misschien dachten ze dat ze onderweg iets
190 anders konden bedenken. Ze kwamen naar mij toe, wilden me groeten, medeleven betuigen, maar ik kon dat niet aannemen, deed het portier open en ging achter het stuur zitten. Mijn vader nam afscheid van hen en stapte in. Ik reed terug.

We waren nog maar net op weg toen we iemand luid hoorden roepen. 'Ho,
195 ho... maar!' zei mijn vader. Ik stopte de wagen. Hij draaide het raam open. Een van de mannen kwam hijgend aangelopen, stak zijn hoofd met een dikke grijze baard de wagen in. 'Jullie... moeten... naar Rahmanali gaan...!' zei hij. 'Rahmanali is de enige die jullie kan helpen.'
Mijn vader knikte een paar keer ten teken dat hij gelijk had. De man keek
200 toen naar mij.
'Gecondoleerd, jongen! Wees kalm! Je moet je erbij neerleggen dat 'Allah's wil' moest gebeuren'. Ik keek even in zijn oude ogen en boog stil mijn hoofd. 'Rij naar Djeria!' zei mijn vader. 'We gaan Rahmanali zoeken.' Ik reed naar Djeria waar mijn vader geboren was, mijn grootvader gewoond
205 had en mijn overgrootvader begraven lag. Ik moest even nadenken waar ik eerder de naam Rahmanali had gehoord. Ik kende hem. Hij was een oude, kleine man met een lange, grijze baard. Ik had hem een paar jaar geleden in Djeria ontmoet. Ik was toen op zoek naar mijn wortels. Ik wilde eigenlijk meer over mijn overgrootvader weten. Hij was in Djeria in de
210 bergen begraven en zijn graf was een heiligdom. Hij stond bekend als een

- heilige, maar mijn vader zei dat hij geen heilige was. Bij ons thuis was hij als een verboden boek waar niemand aan mocht komen. Vroeger mochten we thuis niet over hem praten. Door dat stilzwijgen was hij geleidelijk vergeten. Ik wilde meer over hem weten, ging daarom op een warme zomerdag de noordelijke bergen in, naar Djeria, om hem op te sporen. Toen ik bij de berg kwam waar hij was begraven, zag ik de massa pelgrims met muilezels die naar zijn graf gingen. Ook zag ik vele adelaars in de lucht. Ik verbaasde me, dat had ik niet verwacht. Ik klom met de pelgrims mee. Ik was benieuwd naar het graf en verwachtte een traditioneel heiligdom.
- 215 Ik dacht dat ik een grafgewelf te zien zou krijgen met brandende kaarsen, vol geurige dampen en bedekt met kleurige tapijten, maar het was juist een heel eenvoudig graf, zonder steen. Het was maar een eenzaam graf aan de voet van een groot grijsblauw rotsblok. 'Waarom moet hij hier zo eenzaam begraven liggen?' Niemand wist het precies. Men vertelde mij wat er over hem bekend was. 'Hij werd doodgeschoten. Een kogel in zijn hoofd.' 'Waarom?' 'Hij was een tegenstander. Hij moest vluchten. Hij was alleen, en zij waren met velen. Hij vluchtte naar de bergen. De mannen dreven hem in het nauw en schoten hem dood.' 'Wat gebeurde er daarna?' 'Toen lieten ze hem alleen achter voor de wilde dieren, maar men begroef hem in het geheim.' Iedereen vertelde een ander verhaal, maar in alle verhalen speelden
- 230 een kogel, de mannen en de vlucht een rol. Een wijze man zei: 'Als je het juiste verhaal wilt weten, moet je naar Rahmanali gaan. Hij weet alles. Hij kende hem en heeft hem zelf begraven. Men zei dat Rahmanali iedere middag om vijf uur naar de moskee ging en dat ik hem op het dorpsplein zou kunnen ontmoeten. Ik ging naar een theehuis op het dorpsplein, waar ik voor de deur op een bankje op hem ging zitten wachten. Het was precies vijf uur toen de mannen die in het café waren, opeens naar buiten renden. Ik stond op. 'Wat is er aan de hand?' Er kwam een heel oude man met een lange, grijze baard het plein
- 240 op. Hij liep richting moskee. Hij had een wandelstok bij zich en liep recht op. Ik dacht dat hij uit een andere wereld kwam. Zo'n mens was nergens meer te vinden. De mannen van het café gingen trots naar hem toe, knielden voor hem en gaven een kus op de rug van zijn hand. Hij was toen 104 jaar oud en stond bekend als een heilige man. Men zei dat hij toveren kon en dat hij stervende kinderen weer tot leven had gebracht. Toen ik hem
- 245 had gezien, hoefde ik hem niet meer te ontmoeten. Ik wilde niet voor hem knielen. Hij leek meer iets dierbaars, een symbool van ouderdom, van geloof, een held uit de oude verhalen over het dorp. Volgens mij was hij on-aanspreekbaar. Ik ging weer op de bank zitten en dronk mijn thee op.
- 250 Plotseling hield hij stil halverwege de route naar de moskee, keerde zich

om en kwam recht op mij af. Ik stond snel weer op. Hij stak zijn oude hand naar mij uit en keek in mijn ogen. Ik gaf hem eerbiedig de hand, maar ik gaf er geen kus op. Wie kon toen weten dat ik drieënhalf jaar later wel voor hem zou knielen om de rug van zijn hand te kussen. Wie kon toen bedenken dat ik in een winterse nacht door de straten van het dorp zou rennen en Rahmanali om hulp zou vragen.

Ik reed met mijn vader naar Djeria op zoek naar Rahmanali. 'Als je je geboorteplaats verlaat, weet je niet hoe je daar terugkomt', zei mijn vader. 'Ik had zeker nooit verwacht dat ik weer banden met Djeria zou krijgen, maar nu moet ik het lijk van mijn zoon daar naar toe brengen.' Ik begreep niet hoe Rahmanali voor ons een graf, een officieel graf, zou kunnen vinden. In Saroeg had de oude man gezegd dat ik me erbij neer moest leggen. Wat kon ik anders. Ik accepteerde het en wachtte af om Allah's wil.

Voor het dorp deed ik weer de lichten uit. 'Ik ga hem zelf zoeken', zei ik.

265 We mochten deze laatste kans niet verspelen. Mijn vader was daar bij iedereen bekend; als iemand hem zag, kon hij meteen raden wat er aan de hand was. Hij verzette zich niet. Ik moest alleen weten waar Rahmanali woonde. Hij zei dat Rahmanali naast het plein, tegenover de moskee, in een klein straatje woonde. Ik wist waar de moskee stond en kon me ook dat

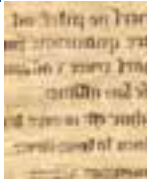
270 straatje nog herinneren. Ik dacht dat het het verstandigst was om langs de rivier te lopen. Zo kon ik met minder gevaar het plein bereiken en hoefde ik niet het hele dorp door. 'Tot ziens,' zei ik en begon hard richting de rivier te lopen. 'Wacht even!' riep mijn vader. Hij rende op mij toe. 'Als je in gevaar komt, roep dan de naam van Rahmanali. Zodra hij je hoort, komt hij

275 te voorschijn, dan ben je veilig. Snap je?' Ik moest me haasten. We hadden niet zo veel tijd meer. Ik begon over de bevroren sneeuw te rennen. Hier konden de honden me nog niet horen. Het was koud en het leek alsof de wereld geheel bevroren was. De rivier was volledig bedekt met ijs. Ik rende en dacht aan de woorden van mijn vader: als Rahmanali je hoort, komt hij

280 te voorschijn en ben je veilig. Ik moest alleen Rahmanali zien te bereiken voordat de mannen van de dictatuur me zouden pakken. Als de mannen me willen pakken, zal ik zo hard Rahmanali roepen dat hij, ook al is hij in de diepste slaap van zijn leven, toch wakker wordt.

Ik liep voorzichtig het dorp in. Na vier of vijf straten kwam ik bij het plein.

285 Een vreemde geur, midden in de nacht, in de winter kon voor de honden niets anders dan onraad betekenen. De honden hadden me nu wel geroken. Achter mij begon er ineens een te blaffen. Hij zou het hele dorp wakker maken. Wat moest ik doen, rennen of gewoon blijven lopen? Er sprong een

forse hond over een houten hek in de straat voor mij. Nu of nooit, dacht ik
290 en begon te rennen. De honden van het dorp blaften overspannen. De grote
hond achtervolgde me. Ik rende harder en zag verbaasde bewoners voor
mij in de straten. Een paar mannen probeerden mij de weg te versperren en
me vast te pakken. Ik duwde hen met al mijn kracht weg en schreeuwde:
'Rahmanali!' Door de tranen in mijn ogen zag ik niets meer. Ik vluchtte
295 blindelings in de richting van het plein. Iedereen wist nu waar ik naartoe
wilde. Nu, of nooit, dacht ik en schreeuwde met al mijn kracht: 'Rahmana-
li! Asiel! Ik zoek asiel voor mijn broer.' Plotseling kwam een oude man met
een lange, grijze baard te voorschijn. Hij had een lang, wit nachthemd aan.
Ik knielde haastig voor hem neer en pakte zijn magere hand beet. Hij tilde
300 me onder mijn oksels op en liet niet toe dat ik zijn hand kuste. 'Wees kalm
jongen! Je bent veilig,' zei hij met zijn oude stem.

De honden blaften niet meer. Ze hielden hun kop omlaag en zwaaiden hun
staarten voor Rahmanali. Geen man durfde zich te laten zien. De bewoners
liepen terug naar hun huizen.

305 Als iemand naar Rahmanali toeging, moeten de anderen verdwijnen. Hij
was de vertrouwensman van het dorp. Hij nam me mee zijn huisje in. Ik
zei wie ik was maar hij had me al herkend. Ik hoefde niets meer te vertel-
len. Hij wist al wat ik die nacht van hem wilde. Ik zei alleen dat de auto
voor het dorp stond en dat mijn vader daar op ons wachtte. Hij ging naar
de stal
310 en haalde zijn muilezel. Even later liepen we door de dorpsstraten. Nergens
brandde licht. Het dorp was weer in zijn winterslaap gedompeld.

Mijn vader had het geblaf van de honden gehoord. Toen hij me met Rah-
manali zag, snelde hij naar ons toe, omhelsde Rahmanali en hield hem een
paar seconden in zijn armen. 'We gaan!' zei deze. 'Straks breekt de dag
315 aan.' Ik deed de achterdeur van de wagen open en tilde mijn broer op mijn
schouder. Mijn vader haastte zich om me te helpen. We legden hem over de
rug van de muilezel. Ik haalde de schep en het houweel uit de auto en deed
het portier dicht. 'Vooruit!' riep Rahmanali. De muilezel begon naar de ber-
gen te lopen. Mijn vader keek verbaasd naar mij. Waar gaan we naartoe?
320 las ik in het maanlicht in zijn ogen. Ik wilde iets zeggen, toen ik het geluid
van vogelvleugels hoorde. Ik keek naar boven. Een grote groep adelaars
vloog voor ons uit.

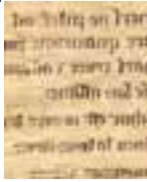

Vragen bij **De adelaars**

Kader Abdolah

Inhoudelijke vragen

1. Welke gevolgen heeft het dat de zoon in de gevangenis gedood is?
2. Waarom denkt de verteller dat Marzedjaraan hen niet ontvangen zal? Noem twee redenen. Zoek vanaf r. 79.
3. Welk beeld krijgt de chauffeur van de auto als hij zich zijn broer probeert te herinneren (r. 86 en volgende)?
4. Wat blijkt de drijfveer voor de vader te zijn om zijn zoon officieel te begraven? Zoek na r. 146.
5. Wat is er vroeger in Djeria gebeurd (r. 203 en volgende)? Wat toont de schrijver met dit gegeven aan?
6. Twee keer lees je over een ontmoeting met Rahmanali. Beide keren wordt er geen hand gekust. Vergelijk beide keren en breng het verschil onder woorden.

Verhaaltechnische vragen

Verteller

7. Welke verteller is in dit verhaal aan het woord?
8. Stel de relatie van de verteller met de andere personages vast.
9. Vind je het verstandig dat de schrijver voor deze verteller kiest of had hij beter een andere verteller kunnen kiezen? Motiveer je antwoord.

Thema en motieven

10. Welke functie hebben de adelaars volgens het verhaal?
11. De adelaars komen op verschillende plaatsen terug. Hoe noem je zo'n terugkerend gegeven?
12. Er is nog een groep dieren die regelmatig terugkeert. Welke groep is dat? Welke betekenis heeft zij in dit verhaal?

Tijdsverloop

13. In r. 1-21 staat een goed voorbeeld van vooruitwijzing. Waar?
14. Hoe lang ongeveer duurt de vertelde tijd?
15. De schrijver maakt gebruik van een duidelijke flashback. Noteer de regels van de flashback.

Ruimte

16. Het verhaal begint met: *In de bergen van mijn land...* Ga na over welk land het gaat. Met andere woorden: bepaal de ruimte geografisch.

Personages

17. Typeer de vader van de verteller met twee trefwoorden.

Geleding

18. Na r. 21 is er een open regel. Welke functie heeft deze open regel?

Het slot

19. Is het slot open of gesloten? Motiveer je antwoord.
20. Er is sprake van spiegeling in het slot. Leg dat uit.

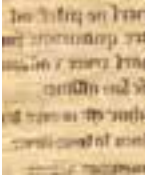
Belevingsvragen

21. Welke betekenis heeft vrijheid voor jou? Zet vrijheid af tegen de dictatuur waarover in het verhaal geschreven wordt.
22. In r. 41-46 lees je hoe mensen zich 'moeten' gedragen in bepaalde omstandigheden. Herken je dat ook in Nederland? Wat vind jij van zulk verplicht gedrag?

6. Bericht uit de bezemkast

Vonne van der Meer

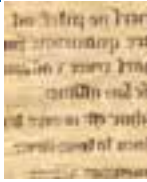
- Vergeef me als ik mijn zinnen niet afmaak, maar ik heb haast. Ik moet opschrijven wat er gebeurd is voor ik ga denken dat het maar een nachtmerrie was of een misverstand, zoals zij me willen laten geloven. Als ik schrijf blijf ik tenminste wakker, zolang ik hier ben mag ik niet meer in slaap vallen.
- 5 Twee weken geleden brachten ze me hier binnen met een gebroken been. In al die jaren nooit wat gebroken of gescheurd, één keer als kind uitgegleden in een plas olie en mijn pols gekneusd, maar verder nooit iets. Mijn oorbel was in het rooster van de vloerverwarming gevallen en dat had ik er net afgehaald toen de telefoon ging. Toen ik ophing was ik vergeten dat het
- 10 rooster er niet meer lag en ik stap zo in dat gat. Ik paste precies. Ik had erin kunnen blijven liggen, ja dat was ze goed uitgekomen als ik dat rooster over me heen had getrokken en op de verwarmingsbuizen in slaap was gevallen en langzaam uitgedroogd.
- Vlakbij de verwarming zit een rode knop, ik hoef maar te bellen en er komt
- 15 iemand. Vroeger had je die knoppen niet en lagen mensen soms dagen onderaan de trap of op de vloer van de badkamer. 'Mevrouw wat is er gebeurd!' riep dat meisje, ze is er al een tijdje, maar ze heeft een onwaarschijnlijke naam die ik steeds vergeet. Ik zat naast dat gat, alsof ik uit mijn graf verreezen was en dat zei ik ook en toen schoot ze in de lach, hoewel
- 20 ze ook wel zag dat ik verging van de pijn. Gelukkig viel ze uit haar rol, ik kan niet tegen meelij. Ik wil ook niet dat u meelij met mij heeft, ik wil dat u luistert.
- Ambulance, eerste hulp, röntgenafdeling, gipskamer en twee uur later lag ik hier. Niet hier in dit hok, maar een verdieping lager met uitzicht op bomen. Een kamer alleen, ik begreep niet waar ik dat aan te danken had. Ik
- 25 ken dit ziekenhuis van ik weet niet hoe vaak op bezoek. Het is begin jaren tachtig gebouwd, toen vonden we het heel modern. De smalle kronkelweg tussen de bomen door heb ik tientallen keren gereden. Afgifte goederen
- 30 en mortuarium staan op een pijl. Tot ik hier terecht kwam heb ik me nooit afgevraagd wat het zei over een ziekenhuis dat de goederen en de doden dezelfde kant op zijn.
- Ik kwam hier alleen vanwege dat been, ik zweer het, verder niets. Ik heb gelogen, maar over leeftijd niet over mijn kwalen. Ik heb het een en ander
- 35 verzwegen, maar dat noem ik geen liegen. Het ging vanzelf. Ik flapte eruit dat ik vierentachtig was en dat ben ik al jaren niet meer. Ik ben er zo aan gewend over mijn leeftijd te liegen dat ik niet eens meer bloos. De arts keek op mijn kaart en maakte een aantekening. Ik wist aanvankelijk niet dat zij

arts was, ze zien er allemaal hetzelfde uit verplegers, chirurgen, schoonma-
40 makers, mannen, vrouwen, allemaal dragen ze een tuniek op een broek. Dat
is om ons op ons gemak te stellen, of elkaar, zodat ze gelijkjer zijn hoewel
sommigen natuurlijk veel gelijkjer dan anderen. Als ik geweten had dat zij
de arts was die over mij ging, had ik beter op mijn tellen gepast. 'Vieren-
tachtig,' mompelde ze en ze krabbelde iets op mijn kaart. 'Dement', ik wist
45 zeker dat ze dat opschreef, 'weet niet meer hoe oud ze is'.
'Ik weet het. Ik lieg, maar in mijn tijd was het heel normaal dat vrouwen
over hun leeftijd logen.' Ik haalde mijn hand door het beetje haar dat ik nog
heb en glimlachte, hoewel ik door de zenuwen ineens veel meer pijn had,
alsof dat been eraf gezaagd werd. Ik lieg al zo lang, al zo lang het nodig is.
50 Ik weet niet precies wanneer het begonnen is, ik heb geen geheugen voor
jaartallen, maar ergens rond de eeuwwisseling, tegen tweeduizend - ik liep
zelf toen tegen de vijftig -, werd het steeds moeilijker om oud te worden.
Tachtig kon nog, maar vijfentachtig was not done. Zevenentachtig, negen-
tig dat werd je gewoon niet, daar koos je niet voor.
55 Wie dat liet gebeuren, werd met de nek aangekeken. Er kwam geen wet die
het verbod, geen Chinese toestanden, maar oud werd steeds uitzonderlij-
ker. Zoiets als veel kinderen in de tijd dat iedereen er nog maar één of twee
kreeg. Echt oud was onverantwoordelijk, onwaardig, niet beschaafd, aso
zeiden we vroeger. Er verschenen steeds vaker artikelen met tabellen wat
60 al die ouderen de andere mensen, die nog werkten of studeerden of alles
tegelijk, kostten. Het werd steeds gewoner te bepalen waar en wanneer je
wilde sterven, en op een gegeven moment kwam zo oud als ik nu ben niet
meer voor.

Daarom draag ik altijd clips, en handschoenen met halve vingers van
65 angorawol in alle kleuren, maar dat is vanwege mijn - dat gaat niemand
iets aan. Mijn oren zouden me verraden. Ik heb erg gerimpelde lellen. Als
iemand die ziet, kijkt ie verder en ziet hoe gerimpeld ik overal... hoe dun
mijn haar en dat brengt ze maar op gedachten. In het huis zijn ze op de
hoogte, de staf althans en iedereen die in de computer kan, maar de andere
70 bewoners niet. Misschien is het laf, zou ik voor mijn leeftijd moeten uitko-
men, maar ik wil niet dat ze me nawijzen.
Ik koesterde nog geen argwaan, toen die arts fronsend iets op mijn kaart
schreef. Waarom zou ik? Er is geen wet die verbiedt dat je ouder dan vijfen-
tachtig wordt. Het is niet zo dat je op de ochtend van je vijftiendagste
75 verjaardag van je bed wordt gelicht en meegenomen in een getraliede
ambulance door twee mannen in tuniek van wie je niet weet wat het zijn,
schoonmakers of artsen. Nee, ze was heel aardig. Rode krullen, een smal,
ernstig gezichtje, net een vosje, zo noemde ik haar ook, het vosje. 's Mid-
dags kwam ze weer, en ze trok een kruk bij mijn bed en legde haar hand
80 op mijn arm en zei dat ze me het weekeind wilde houden. Ze had het er al
met de staf over gehad, 'in ieder geval tot en met het weekeind', en met de
directrice van Naarderhoogt. Naarderhoogt, daar hoor ik bij. Ik leun aan.
Mijn appartement hoort bij een groot complex waar je kunt eten, en naar de
zuster voor een griep prik, en naar de kapper zelfs, maar je kunt het eten
85 ook laten komen. Het weekeind is er amper personeel en staan de vrijwilli-
gers ook niet te dringen en ga ik altijd naar de eetzaal, maar dan moet je de
tuin door en twee lange gangen en dat met een gipsbeen. Ik was opgelucht
dat ik in het ziekenhuis kon blijven, ik begreep heus wel dat ze me naar
huis gestuurd had als ze mijn bed kon bezetten — ik weet dat een leeg bed
90 niets opbrengt -, maar dat liet ik niet merken.
's Maandags was ze er weer en zei dat ze me een tijdje wilde houden, voor
wat onderzoeken. Als je zo oud bent als ik hangen de rafels erbij van bin-
nen, maar waarom zou ik dat willen weten? Willen zien op foto's? Ik merk
het wel, en dat zei ik ook: voor mij hoeft het niet, bespaar u de moeite.
95 Maar ze was heel aardig, bleef aandringen, dat het een kleine moeite was,
nu ik hier toch lag. Niet vergeten: als ik hier nog langer moet blijven, als
mijn zoons me morgen niet komen halen, moet ik zorgen dat ik zo'n boek
in handen krijg. Geen medische encyclopedie, maar een soort eerstehulp-
boek, dat zeezeilers en bergbeklimmers bij zich hebben, waarin staat hoe
100 je je eigen been moet spalken en brandwonden verzorgen. Stel dat ik nog
eens val. Ik moet tegen elke prijs zien te voorkomen dat ze me hier nog
eens naartoe brengen.
Ze was heel aardig, serieus. Ik dacht: ik moet niet zo eigenwijs doen. Ze

105 had mijn kleindochter kunnen zijn en hoe kan zo'n kind haar vak uitoe-
fenen als ik het steeds maar beter weet. Ik kreeg een vies, rubber ding in
mijn mond. Net of een man die verliefd is op jou, maar jij niet op hem, zijn
tong naar binnen duwt. Pinda's en bier, daar moest ik aan denken, aan een
jongen ooit, een veel te grote tong. Of ik wilde zuchten, zo diep ik kon. Dat
werd gemeten door een apparaat en vanzelf genoteerd op lange vellen die
110 er aan de achterkant uitkwamen.

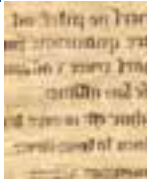
Het vosje keek heel zorgelijk toen ze de uitslag van de vellen kreeg. Of ik
nooit buiten adem was, of duizelig? Ze liet me zien hoe weinig 'longin-
houd' ik had, wees me allerlei getallen aan, en toen ik mijn schouders op-
haalde omdat het me allemaal niets zei, legde ze me uit dat dit resultaat te
115 vergelijken was met de longinhoud van een kind van drie. Ook daar was
ik niet van onder de indruk. Een kind van drie kan heel hard brullen en
rennen ook, veel harder dan ik, waar heb ik al die lucht voor nodig? Ik loop
niet zoveel. Ik zit bij het raam en kijk naar buiten, lees, luister naar muziek.
Ik schuifel wat door de tuin, voer de vogels, en als mijn buurvrouw weg
120 moet, laat ik haar hond uit.

Omdat ik moe was, heb ik waarschijnlijk wat mat geklonken. Een dag later
stond er een man naast mijn bed, dokter Freeze, ook in tuniek, en hij her-
haalde wat ik tegen het vosje had gezegd over voor het raam zitten en niet
meer zoveel lopen. Hij zei – hoe zei hij het ook alweer? – hij vroeg of
125 ik het leven nog wel de moeite waard vond. Ik was nog steeds moe van dat
onderzoek en ernaartoe en weer terug, en wachten bij de lift en weer in bed
getakeld. Ik klonk waarschijnlijk niet erg zeker van mezelf toen ik zei dat
ik mijn leven natuurlijk, natuurlijk, de moeite waard vond. Hij keek me aan
en vroeg na een lange stilte hoe oud ik ook alweer was. Hij had mijn kaart
130 in zijn hand, hij had het in één oogopslag kunnen zien, maar hij wilde het
me horen zeggen.

Of ik mijn leven nog wel de moeite waard vind. Ik had geen antwoord
moeten geven. Als je iets verdedigt dat vanzelf spreekt klink je altijd gefor-
ceerd. Overdreven blij, overdreven opgewekt, en terwijl ik knikte, knikte
135 dat ik mijn leven nog de moeite waard vond, moffelde ik mijn gouden ket-
tinkje onder mijn nachtpon. Als zo'n man het kruisje ziet dat daar al een
half leven hangt, denkt hij dat hij alles van me weet, hoe ik in elkaar zit,
helemaal, mensen met kruisen om hun nek hebben een hermetisch wereld-
beeld, die moeten van hun geloof dankbaar zijn voor iedere ademtocht, en
140 blij, en onbekommerd. Als hij dat kruis ziet, denkt hij dat hij begrijpt waar-
om ik zo fanatiek aan het leven hang.

Ik hang niet, ik klamp niet. Ik ben niet overspannen opgewekt. Tien was ik,
en op mijn allergelukkigst, toen dat gebeurde met die meeuw op dat eiland

en sindsdien weet ik dat de dingen er van de ene op de andere seconde
145 heel anders uit kunnen zien. Die jongen was iets ouder, twaalf of dertien,
heel knap en bruin met stoffige bruine blote voeten in afgetrapte schoenen.
Hij wenkte dat ik hem moest volgen. Om me een zoen te geven, dacht ik,
om iets te laten zien, een uitzicht over de baai of een nest jonge poezen. Bij
een bocht in de weg stond hij stil, wees naar een meeuw die op een omge
150 keerde vissersboot zat, een oude meeuw. Ze zag er in ieder geval oud uit,
op haar vleugels net zulke bruine vlekken als op mijn jukbeenderen. Ze
probeerde nog weg te hippen, maar die jongen was veel sneller, greep haar
bij een vlerk en hield haar trots in de lucht. Toen liep hij door, terwijl hij
haar om de paar meter zomaar wanneer hij er zin in had tegen de rotsen
155 sloeg. Eerst verzette ze zich nog, toen ze half verbrijzeld was, de hals al
slap, klapwiekte ze nog met één vleugel. Het was net alsof die ene vleugel
los van de dode rest probeerde weg te vliegen. Vanaf die dag was dat ei-
land niet zo heel erg meer het paradijs.
Ik doe alles heel langzaam. Ik sta op, kleed me aan, ontbijt, lees de krant
160 heel grondig, knip stukken uit voor mijn kinderen en kleinkinderen over
zaken die hen interesseren maar waar ze natuurlijk overheen lezen omdat
ze het zo druk hebben. Al die knipsels doe ik in enveloppen die ik ze eens
in de zoveel tijd meegeef of opstuur en die ze misschien wel meteen weg-
gooien. Ik lees, luister naar muziek, dommel weg, word wakker en herin-
165 ner me iemand aan wie ik dan de rest van de dag zit te denken, laatst een
hele middag over het ganzenvrouwtje. Dat was iemand bij ons in de buurt,
een vrouw met een verweerd, rood gebarsten gezicht. Zomer en winter,
altijd droeg ze een dikke bruine jas en een muts met daaroverheen een ge-
bloemde doek. De ganzen op de brink lieten zich alleen door haar voeren
170 en als je eraan kwam met een zak brood, schreeuwde ze dat je weg moest
gaan, het waren haar ganzen. Op een dag kwam ze in het ziekenhuis te-
recht, ik weet niet waarom, of hoe oud ze was — daar werd toen nog niet
zoveel over gepraat. In mijn herinnering heeft ze er altijd als tachtig uitge-
zien, nee, niet als tachtig maar als een kind dat de verkleedkist overhoop
175 heeft gehaald om te doen alsof. Er was ook een man in het dorp, met een
alpinopet en een bakfiets en een bezem van twijgen, en die man is met een
zak voer naar de ganzen gegaan. Hij heeft het echt geprobeerd, maar die
 ganzen weigerden iets aan te nemen van iemand anders dan het ganzen-
vrouwtje. Toen is hij naar het ziekenhuis gegaan, heeft haar jas gehaald en
180 haar muts en haar doek, en is in haar kleren, met haar bruine jas aan, met
haar muts op en haar gebloemde doek, op dezelfde tijd als zij altijd ging, de
 ganzen gaan voeren.
Zo breng ik mijn dagen door. En ik zwem, twee keer per week ga ik zwem-

- men. Ik laat me soms minutenlang op mijn rug drijven, 'er dreef er eens
185 een bladje op het water'... Maar dat heb ik dokter Freeze allemaal niet
verteld. Ik wil hem niet verrukt horen roepen: 'O, tóch nog', terwijl je ziet
dat hij denkt: saai, saai, wie wil er nou zo leven? Voor sommige mensen
hoeft het al niet meer als ze zelf geen auto meer kunnen rijden. Over pijn
begin ik helemaal niet, tegen niemand.
- 190 Als je nooit pijn hebt, lijkt pijn zo erg, maar er zijn een heleboel trucs. Ik
weet wat ik moet doen, je moet de pijn nooit negeren, maar erin kruipen,
heeft mijn moeder me geleerd, die had ook altijd last van haar, nou ja, wat
ik heb. Ik wil niet geheimzinnig doen, maar iedere klacht komt op je kaart
terecht en vroeg of laat gaan ze je dat voorlezen. Wie klaagt tekent zijn ei-
195 gen doodvonnis.
- Ik lag hier een dag of tien, niet hier in dit hok, maar een verdieping lager
met uitzicht op bomen, toen de directrice van Naarderhoogt langs kwam
met bloemen, en een verzoek: 'Is het goed dat we zolang iemand anders op
uw kamer zetten?'
- 200 'Hoe bedoelt u?'
- 'Er is een ellenlange wachtlijst met ik weet niet hoeveel spoedgevallen en
uw appartement staat maar leeg. Meneer Bakhuizen heeft het ook gedaan
toen hij van de zomer naar Amerika ging.'
- 'Maar ik ben hier zo weer weg.'
- 205 'Met al die onderzoeken? En alle uitslagen nog niet binnen, heb ik begre-
pen?'
- 'Maar waar moet die mevrouw of meneer, wat is het...?'
- 'Een vrouw, een jongere zus van mevrouw De Wilde, net tachtig geworden,
nog heel goed.'
- 210 'Waar moet die vrouw dan heen als ik terugkom en wat doet u zolang met
mijn spullen? Ze slaapt toch niet in mijn bed, onder mijn dekens?'
- 'De kasten en het bed zijn van het huis. De rest slaan we zolang op.' Ze
legde me uit dat de technische dienst dat in een mum van tijd voor elkaar
had. Het bureau met mijn brieven en fotoalbums zou zij hoogstpersoonlijk
215 op slot doen.
- 'En ze zetten alles weer op zijn plek, vóór ik terugkom?'
- 'Uiteraard.'
- 'En wat doet u dan met de zus van mevrouw De Wilde?'
- 'Tegen die tijd is er vast wel iemand doorgeschoven naar de B-vleugel. Of,
220 nou ja, dan zien we wel weer.'
- De B-vleugel is het eindstation. Daar lig je met drie op een kamer. Onder
ons noemen wij het de B- of C-vleugel van begraven of cremen. Ik zag het
voor me, dat de zuster van mevrouw De Wilde mijn kamer niet meer uit

wou. Ik zag haar zitten voor mijn raam, met uitzicht op mijn acacia, heel
225 koppig, vastbesloten om te blijven en dat ze mij daarom maar in de B-vleu-
gel zouden stoppen.

‘Ik heb alleen dit been,’ riep ik, ‘en wat onderzoekjes, met een dag of tien,
hooguit, ben ik weer thuis.’

‘Met twee weken zou de zus van mevrouw De Wilde al geholpen zijn. Haar
230 man is vorige maand vijfentachtig geworden, en zij zou eerst ook, op de-
zelfde dag als hij, samen met hem sterven, maar toen het zover was, wilde
ze niet. Maar hij wel. En nou zit ze alleen in dat grote huis, waar ze veertig
jaar met hem heeft gewoond. Helemaal overstuur, ze roept steeds: ‘Maar ik
hóef toch niet. Dit is toch India niet, in de vorige eeuw, dat ze je verbranden
235 als je man doodgaat?’ Omdat ze pas tachtig is, en de zus van mevrouw De
Wilde...’

Iedere keer dat ze dat zei, ‘pas tachtig’, keek ze me aan met zo’n verwijtend
mondje. Toen wilde ik dat niet zien, ik wilde niet zien hoe ik erin geluisd
werd met dat zielige verhaal en ‘pas tachtig’. Ik had met die weduwe te
240 doen en ik dacht: we zijn een vol land, dat moet ik onder ogen zien. Ik ben
geen heilige, niet iemand die voor de eerste de beste zwerver in de vries-
kou haar jas doormidden scheurt, maar dit kon ik niet weigeren. Ik heb
altijd een hekel gehad aan mensen die niets weggeven, niets uitlenen, die op
hun spullen zitten alsof het eieren zijn waar nog iets levends uit kan krui-
245 pen. Daarbij keek ze zo nu en dan vanuit haar ooghoeken naar het kruisje
om mijn nek, alsof ze me eraan wilde herinneren dat ik dat toch niet voor
niets droeg. Dat mijn geloof me toch ook tot daden verplichtte, tot offers.

‘Goed,’ zei ik gul, ‘laat u de gordijnen in de slaapkamer maar hangen. Daar
schijnt het licht zo mooi doorheen ‘s ochtends. Wat voor weer het ook is,
250 door die gordijnen denk ik iedere ochtend: dit wordt een mooie dag.’

Ze stond op, vroeg of ze nog iets voor me kon doen. Of mijn zoons nog ge-
weest waren. ‘De jongste,’ zei ik, ‘en een paar kleinkinderen. De oudste van
mijn kleindochter heeft op mijn been getekend.’ Ik wees op het gips, maar
ze keek niet eens. ‘Zo,’ zei ze, ‘heeft u al achterkleinkinderen? Ik vergeet
255 steeds dat u al zo oud bent.’ Ik draag geen clips in bed, en vanzelf schoten
mijn handen naar mijn oren.

De rest van de dag lag ik me zorgen te maken of de technische dienst mijn
spullen wel goed zou inpakken, en weer terugzetten, want ook met een
loopgips kan ik straks nog niet veel. Ik koesterde geen argwaan, nog niet.

260 Drie dagen later, het was geloof ik drie dagen, helemaal zeker weet ik het
niet, want ik begon mijn gevoel voor tijd al een beetje te verliezen, kwam
het vosje weer langs. Dezelfde arts die me eerst had overgehaald te blijven
‘in ieder geval tot en met het weekeind’, kwam me nu vertellen dat ik naar

265 huis kon. Ze hadden mijn kamer nodig. Er was zojuist een man binnenge-
reden 'van nog geen zeventig' met een gebroken heup en die kon onmo-
gelijk naar huis, want hij woonde op zichzelf met overal trappen en niks
aangepast.

'Ik kan niet weg.'

270 'U wou toch zo graag naar huis? U kunt terugkomen voor de uitslag van
het nieronderzoek, daar hoeft u hier niet op te liggen wachten.'

Haar toon was bits, dat heb ik me niet verbeeld. Alsof het enorm verwend
en popperig van me was om hier, in dit bed bij het raam, de uitslag van
hun dure onderzoeken af te wachten. Ik legde haar uit dat ik niet weg kon,
dat ik er altijd vanuit was gegaan dat de directrice van Naarderhoogt ook
275 met haar over de zus van mevrouw De Wilde had gesproken. Omdat ik me
voorstelde dat ze me nu naar de B-vleugel zouden brengen, sloeg mijn stem
over toen ik herhaalde dat ik niet naar huis kon, niet op stel en sprong, niet
zolang de zus van mevrouw De Wilde nog in mijn appartement zat.

Ik begon te huilen - gelukkig heeft ze dat niet op mijn kaart geschreven -
280 ook omdat ik me herinnerde dat ik ooit eens in een ziekenhuis had gelegen
met een kind in mijn buik dat niet meer leefde. Toen het er eindelijk uit
was, een gewone bevalling met weeën, waren ze net zo aardig, zo bezorgd.
Ik moest maar een paar dagen blijven, om op verhaal te komen, zeiden ze
en dat wilde ik best. Een dag later kwamen ze vertellen dat ik toch

285 naar huis moest, ze hadden mijn bed nodig, voor zo'n zelfde geval, en ik
begreep natuurlijk wel dat die vrouw een kamer alleen wilde, en niet op de
kraamafdeling. Natuurlijk had ik daar alle begrip voor. Ik heb er ook nooit
meer aan gedacht, wel aan dat kindje, maar niet aan hun argumenten om
me nog een paar dagen te houden, om me van het ene moment op

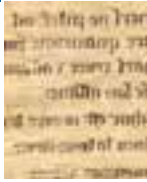
290 het andere naar huis te sturen. Toen de taxi voor ons huis stopte zag ik
door het raam dat mijn man bezig was de babykleertjes in vuilniszakken te
proppen. Als ik somber ben, komt ze altijd langs, dat kindje van meer dan
zestig jaar geleden. Mijn beschermengel noem ik haar. Niet dat ze met haar
vleugels mijn vijanden te lijf gaat, nee niks spectaculairs, maar als ik

295 haar nodig heb, komt ze en legt haar hand op mijn schouder. Het is ver-
bazend hoeveel kracht er in zo'n klein, mollig babyhandje zit. Als het zo'n
grijze dag is, met alleen maar tegenwind, dat ik voortdurend omgeblazen
word, dan voel ik soms ineens dat handje in mijn nek en dan schiet ik echt
vooruit. Mensen die vragen of je je leven nog wel de moeite waard vindt,
300 kennen geen magere jaren. Die weten niet wat het is om op een ochtend
wakker te worden en te merken dat het wel weer gaat.

'Heeft u geen familie?' vroeg het vosje.

Ik logeer wel eens bij mijn zoons, voor één nacht, twee nachten hooguit,

- maar ik kom nooit onverwachts. Omdat ik er zeker van was dat ze dit ver
305 keerd zou uitleggen en weer iets zieligs op mijn kaart zou schrijven, zei ik
alleen maar heel ferm: 'Ja, twee zoons.'
- Wat ze met de heup gedaan hebben, weet ik niet maar mij lieten ze de rest
van de dag met rust. De hele verdere dag kwam er niemand meer behalve
een vrijwilligster met het eten. 's Avonds, tegen half tien, na het bezoeken,
310 het was eindelijk weer rustig op de gang, stond dokter Freeze ineens naast
mijn bed. Ik had het licht al uitgeknipt en lag naar de radio te luisteren toen
hij zonder kloppen binnenkwam.
'Zo laat nog, is er iets?' vroeg ik. 'Is er iets uit dat laatste onderzoek geko-
men, wat ik moet weten?'
- 315 'Nee, hoor, maar ik heb dienst en het is stil op de afdeling dus ik dacht... U
sliep toch nog niet?'
'Nee.'
'Slaapt u slecht?'
'Thuis slaap ik beter. Ook kort, maar dieper.' Ik vertelde hem dat ik in mijn
320 eigen bed anders wakker werd, door de gele gordijnen. 'Hier trekken ze
met een ruk de lamellen open en zie je meteen hoe grijs het is.' Dat had ik
niet moeten zeggen. Dat beleefde geconverseer is me duur komen te staan.
'Het is toch niet iedere dag zo grijs?' zei hij monter. 'Vandaag regende het,
maar gisteren en eergisteren was het toch mooi helder? Heeft u last van het
325 weer?'
- Wat bedoelde hij met last? Bedoelde hij of ik last had van vocht, in mijn
gewrichten? Vlug schoof ik mijn handen onder de dekens, want ik wilde
niet dat hij mijn radijzenknokkels zag.
'Heeft u last van somberte, zodra de dagen korter worden?'
- 330 Ik keek hem argwanend aan. Al die belangstelling voor het weer en mijn
stemmingen maakte me onrustig. Als er nu een aanleiding was geweest,
maar wie begint er nu midden in de nacht over het weer? Hij hield niet op.
'Ja, omdat u dat zo zei, dat u iedere dag meteen ziet hoe grijs...'
Ik trok mezelf aan de ring boven mijn bed overeind want ik kon het niet
335 langer verdragen dat hij over me heen hing. 'U wilt dat ik toegeef hoe luste-
loos ik was, al voor dat been. U wilt horen dat ik er geen zin meer in heb.'
'Hoe komt u daarbij?'
'U heeft besloten dat mijn leven niet meer de moeite waard is, maar dat
moet u nu alleen nog even uit mijn mond horen.'
- 340 'Er is niets dat ik wil horen, behalve wat u mij zelf vertellen wilt. Gaat u nu
maar slapen, morgen kom ik wel terug.'
'Nee.'
'Wilt u dat ik blijf? Is er iets dat u met me wilt bespreken?'

Ik zei dat ik hem nooit meer wilde zien. Bij de deur draaide hij zich nog een
345 keer om en vroeg of ik soms een slaapmiddel wilde. Een slaapmiddel! Van
hem!

De rest van de nacht heb ik geen oog dichtgedaan. Ik had heimwee naar
mijn eigen bed waarin de zuster van mevrouw De Wilde nu lag, naar mijn
eigen kussen vooral, van eendendons en naar het schilderij van de meeu
350 wen boven het IJ. Als ze dat maar voorzichtig hadden ingepakt en niet met
een schroevendraaier door het doek gestoken. Het is al zo oud. Ons eerste
schilderij, een rib uit ons lijf, maar mijn man wilde het vanwege het IJ en ik
vanwege de meeuwen. Tegen zessen sliep ik pas in, hoewel ik dat natuur-
lijk niet zeker wist, er is hier nergens een kerk in de buurt en ik lag niet
355 op mijn horloge te kijken toen mijn ogen dichtvielen. Een half uur later,
het voelde in ieder geval of ik nog geen half uur had geslapen, werden de
lamellen opengetrokken en kreeg ik mijn ontbijt. Ik wilde bijna iets zeggen
over het weer, maar hield me nog net op tijd in. Ik had geen honger, viel in
slaap, werd wakker door gerommel naast me. Ze waren bezig mijn nacht
360 kastje leeg te halen, deden alles in een plastic zak. Pas toen ik vroeg of ze
mij ook in een plastic zak gingen doen, vertelden ze wat er aan de hand
was. Ik moest weg, ze hadden deze kamer nodig. 'Kan ik naar huis?' vroeg
ik nog, heel naïef. Misschien was het probleem al opgelost, had de zus van
mevrouw De Wilde een ander onderkomen gevonden, of was ze gestorven
365 van verdriet, of alsnog haar man achterna gesneld?

Nee, ik kon niet naar huis, maar er was nog een kamer een verdieping ho-
ger, speciaal voor gevallen zoals ik.

'Wat voor gevallen?'

'Mensen die nergens heen kunnen.'

370 'Voorlopig even nergens heen,' zei ik. 'Ik heb een huis.'

Nu lig ik hier, met uitzicht op een blinde muur. Twee blinde muren met
een streep lucht ertussen. Ik heb meteen gevraagd of ze dat bed niet anders
konden neerzetten zodat ik tenminste die smalle streep lucht zie, maar dat
mocht niet vanwege een of ander brandweervoorschrift. Ik dacht eerst dat
375 we verkeerd waren. Ik wil maar zeggen, wat is dit nu? Toch niet veel meer
dan een bezemkast, de muren in geen jaren gewit.

Daar, aan de muur naast de wastafel, aan die spijker, hing eerst een houten
kruis, niet veel groter dan een hand. De verpleegster die me in bed hielp,
zag me kijken. 'Dat is nog van die mevrouw die hier tot haar dood heeft
380 gelegen. Niemand wilde het hebben. Zal ik het maar weghalen?'

Ze zei het met een gemeenzaam lachje, had het al in haar hand, liet het in
de zak van haar tuniek verdwijnen. Ik had de moed niet te zeggen: hang

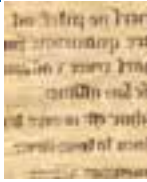

terug. Er was iets in haar toon, iets neerbuigends waar ik geen antwoord
op had. Nu kijk ik maar naar die spijker. Dat kruis moet daar heel lang ge-
385 hangen hebben, soms, als de zon even tussen de blinde muren door kiert,
zie ik twee witte strepen oplichten.
Het is hier zo donker dat ik de wijzerplaat van mijn horloge amper kan
zien. Omdat hier niemand anders ligt en er geen bezoek door de gangen
loopt, heb ik daar ook geen houvast aan. Het eten brengen ze meestal later
390 dan beneden, omdat ze steeds vergeten dat hier iemand ligt. Ergens die
dag, geen idee dus hoe laat, verscheen er een man. Hij klopte en deed in
één beweging de deur open. Hij droeg geen ziekenhuiskleren, maar een
dunne trui met een col en daarom probeerde ik hem uit alle macht te her-
kennen. Ik was er zeker van dat hij voor mij kwam, want waarom zou een
395 wildvreemde man in een trui naar dit afgelegen kamertje komen als hij mij
niet kende. En ineens schoot het door me heen dat ik misschien niet alleen
mijn gevoel voor tijd, maar ook mijn geheugen begon te verliezen. Beter
afwachten wat hij ging zeggen. Noemde hij me Mama, dan wist ik wat er
met me aan de hand was. 'Goedemiddag, mevrouw.'

400 Ik was nog niet helemaal gerust, want hij zei het op een toon of we al jaren
bevriend waren. Ik bracht mijn hand naar mijn voorhoofd en kneep mijn
ogen toe en verontschuldigde me dat ik hem niet herkende omdat het hier
zo donker was. Maar dat hoefde ook niet vertelde hij me, wij hadden elkaar
nooit ontmoet. Hij werkte in het ziekenhuis, als vrijwilliger, bij de Begelei-
405 ding.
Hij noemde zijn naam, vroeg of ik wist wat de Begeleiding deed. Ik knikte,
de Begeleiding is al tientallen jaren een begrip. Ik had alleen nooit kunnen
denken dat ze truien droegen en naar aftershave roken. In mijn fantasie
droegen ze zwarte pakken en stonken naar het crematorium.

410 'Ik kan me niet herinneren dat ik om u gevraagd heb.'
'Dat weet ik. Maar we hebben het over u gehad...'
'Welke we?'
'De staf, het verplegend personeel. Zij hebben de indruk dat u steeds ang-
stiger wordt.'

415 'Ik kan mijn eigen huis niet meer in. Vindt u het gek dat ik me zorgen
maak?'
'Ik bedoel een ander soort angst.' Hij legde zijn hand op mijn sprei, zodat ik
die kon pakken. Hij had een heel ingewikkeld horloge om, zo een waarmee
je onder water kunt en de televisie bedienen en de magnetron. Ik herinner-
420 de me dat een van mijn zoons eens een jaar lang iedere dag langs een win-
kel liep waar zo'n soort horloge in de etalage lag. Het kostte wel tweehon-
derd gulden en iedere avond voor het slapen gaan rekende hij me voor...

'Luistert u? Door het moment steeds maar uit te stellen, wordt u steeds banger voor de dood?'

425 Hoe haalde een wildvreemde het in zijn hoofd zomaar over de dood te beginnen? Over mijn dood nog wel. Had hij iets gezegd, toen ik even niet oplette, had hij me gevraagd of hij het onderwerp mocht aansnijden?

'Door het steeds maar uit te stellen...'

'Maar ik ben niet bang.'

430 'Voor mensen zoals u, die er maar niet toe komen te beslissen, die maar blijven dralen, hebben wij een oplossing.'

'Ik heb alleen dit been, verder niets.'

En toen zei hij het, heel kordaat, alsof hij me een nieuwe behandelwijze in het vooruitzicht stelde waar ik ongetwijfeld veel baat bij zou hebben: 'Als u

435 niet kunt beslissen, doen wij het in uw slaap.'

'In mijn slaap?'

'Wat is er mooier dan in uw slaap wegglijden?'

'Hoe gaat dat dan?'

440 'U hoeft alleen maar te zeggen wanneer u dood wilt. Bijvoorbeeld, ik zeg maar wat, bijvoorbeeld deze herfst. En dan bepalen wij het tijdstip. Zodat u daar verder niet over na hoeft te denken. Zodat het voor u toch een natuurlijke dood lijkt.'

'Een natuurlijke dood?'

'Ja, sommige mensen hangen daar nu eenmaal erg aan.'

445 'En dan komt u...?'

'Niet ik. Dokter Freeze of een andere arts.'

'En dan komt die arts, terwijl ik lig te slapen?'

'U hoeft er niets van te merken.'

'En als ik nou wakker word? Ik slaap heel licht.'

450 'Ze zorgen er wel voor dat u doorslaapt. Overdag beginnen we al met slaapmiddelen, heel lichte doseringen, waar u niets van merkt.'

Hij heeft mijn nieuwsgierigheid verkeerd opgevat. Ik stelde mijn vragen niet uit interesse. Hij heeft mijn glimlach verkeerd uitgelegd. Hij kon niet weten dat ik ook wel eens grijns als ik oorlog op de televisie zie en uitge-

455 hongerde kinderen. Mensen die geen schaamte kennen begrijpen die glimlach niet.

'En dan komt hij, en dan doet hij het, als een dief in de nacht?'

Hij knikte en glimlachte terug, bijna romantisch. Een man in een bar, hand op mijn knie, 'strangers in the night', zo glimlachte hij naar mij. 'Denkt u er

460 maar eens rustig over na.'

Om hem weg te krijgen, heb ik geknikt. Ik knikte hem de deur uit. Hij moest weg voor hij zou zien dat ik helemaal verstijfd was, voor hij zou zien

hoe bleek ik werd, mijn hele huid van gips, mijn gezicht een dodenmasker.

De volgende dag kwamen mijn zoons met hun vrouwen, kinderen en aan-
465 hang. Ze waren gebeld door het ziekenhuis. Met zijn tien stonden ze om
mijn bed. Omdat er geen vensterbank was, legden ze hun bloemen op mijn
sprei, ik leek wel opgebaard. Toen ze er een minuut of vijf waren, bracht de
man met de trui koffie en een schaal ontbijtkoek, alsof er heel wat te vieren
viel.

470 'Je ligt hier belazerd, maar ze zijn wel vriendelijk,' zei mijn schoondochter,
toen hij weer weg was. Vriendelijk - ik spatte bijna uit het gips.

'Ze zeiden dat je iets met ons te bespreken had,' zei mijn oudste zoon.

'Dat je - waarschijnlijk - iets met ons te bespreken had, waar je uit jezelf
niet makkelijk over zou beginnen, en dat wij daarom...,' vulde de jongste

475 aan.

Hij keek naar de grond, er viel een stilte.

'Is het waar, wil je niet meer?'

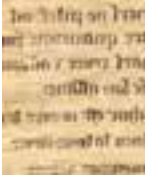
Ik heb het ze proberen uit te leggen, zo rustig mogelijk. Wat er gebeurd
was. Waarom ik niet meteen naar huis gegaan was, waarom ik mijn kamer
480 had afgestaan. Hoe ik hier terechtgekomen was en waarom ik geknikt had
toen de man met de trui met zijn voorstel kwam.

Ik heb ze ervan weten te overtuigen dat ik maar één ding wilde, naar huis.
Omdat ik bang was voor nieuwe misverstanden, heb ik er duidelijk bij ge-
zegd dat ik 'naar huis' niet overdrachtelijk, bedoelde. Niet hemel, niet para-
485 dijs, niet hun vader achterna.

'Hoe kan dat dan? Ze wekten toch echt de indruk dat jij gesuggereerd had
dat het wel genoeg was.'

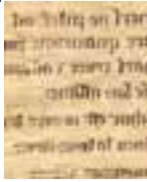
Zoals ze dat zei, zo luchtig, 'wel genoeg'. Dat een dochter van mijn zoon,
grootgebracht door iemand die ik had grootgebracht al net zo praatte als de
490 man met de trui - ik wendde mijn blik af, staarde naar de muur, naar de
plek waar dat kruis gehangen had. Om niet in huilen uit te barsten, hield ik
mijn lippen stijf op elkaar, alsof ik die spijker ertussen klemde.

De rest van het gesprek heb ik over me heen laten komen. Ik heb mijn
zoons laten beslissen wat er verder geregeld moest worden. Zij zouden
495 naar dokter Freeze gaan en naar de directrice van Naarderhoogt, en tot
de zus van mevrouw De Wilde mijn appartement had verlaten, zou ik bij
hen in huis komen. Bij wie was nog niet duidelijk. Net toen ze dat aan het
bespreken waren, kwam de man met de trui binnen om de lege kopjes te
halen. Ik vond al dat hij er erg lang over deed, over elf kopjes die hem
500 bovendien nog werden aangegeven. Maar ik koesterde geen argwaan, niet
meer. Ik dacht dat de strijd nu wel gestreden was.

- Toen de kinderen weg waren, ben ik in slaap gevallen. Ik was te moe, ik kon niet meer wakker blijven. Ik weet niet hoe lang ik geslapen heb, maar op een gegeven moment merkte ik dat iemand een hand op mijn sprei legde. Terwijl ik mijn ogen opsloeg, voelde ik hoe droog mijn keel was en mijn blik ging vanzelf naar de hand. Ik keek of de man met de trui iets in zijn hand verborg. 'In uw slaap', hadden ze gezegd, en ik had geknikt. Misschien had hij dokter Freeze nog niet gesproken. Had dokter Freeze vandaag geen dienst.
- 510 Had dokter Freeze mijn zoons verkeerd begrepen. Naast mijn bed, op het afgebladderde nachtkastje, stond een glas appelsap. Aan de kleur kon ik niet zien of ze er iets in hadden gedaan. Wie weet had ik er in mijn halfslap al van gedronken? Ik ging rechtop zitten, drukte mijn nagels in mijn handpalmen, ik moest op mijn hoede blijven.
- 515 'Was het een goed gesprek?'
'Morgen komen ze me halen. Morgen of overmorgen' 'Zoals u wilt. Het is uw beslissing.'
'U denkt toch niet dat ik hier een dag langer dan nodig blijf.'
'Waar gaat u heen? Wie moet u dan verzorgen?'
- 520 'Ik ga zo lang naar een van mijn zoons.'
'Ja, daar hadden ze het net over toen ik binnenkwam.'
Hij stond op, knipte het licht boven de wastafel aan. Buiten was het al donker. Ik knikte naar het glas appelsap en vroeg of hij dat wilde weggooien en me wat water kon geven, vers water uit de kraan.
- 525 'Ze wisten nog niet wie u kon hebben? Heb ik dat goed begrepen?'
'Ja.'
'Maar kan het wel?'
'Wat bedoelt u?'
'Ze werken nog, uw zoons?'
- 530 'Ja, en mijn schoondochters ook.'
'Hoe moet dat dan? U moet voorlopig nog liggen met dat been.'
Ik dronk het glas water in één teug leeg. 'O, daar verzinnen ze wel wat op.'
'U moet het me niet kwalijk nemen, ik was erbij, ik was op dat moment toevallig in de kamer en ik zag dat ze aarzelden.'
- 535 'Wie?'
'Uw zoons. Ik zag dat ze elkaar aankeken en aarzelden.'
'Ze hadden geen agenda bij zich.'
'Dat geen van beiden spontaan aanbood u een weekje in huis te nemen, zette me aan het denken. Maar ik kan me vergissen.'
- 540 'Ja, u vergist zich,' zei ik heel ferm om niet te laten merken dat de twijfel al was gezaaid.

- Van al die berekeningen wat mensen zoals ik de staat kosten, heb ik me nooit veel aangetrokken, maar mijn eigen kinderen wil ik niet tot last zijn. Wel de gewone last van halen en brengen en wachten omdat ik zo langzaam ben, en niet door elkaar praten, en later mijn grafsteen zo nu en dan schoonkrabben en eens een nieuwe roos planten — zo'n soort last wil ik wel zijn, maar niet te zwaar, niet te lang. Niet zo verschrikkelijk tot last als ik zou worden wanneer ik een week of langer met dat gipsbeen kwam logeren. In mijn verbeelding werd het groter en groter, een been zo groot als van Gulliver, niemand kon er meer langs, een obstakel zo groot als de woonkamer van mijn jongste zoon. Maar ook bij de oudste die groter woont, heel ouderwets, alles doorgebroken, nam ik met dat been een hele verdieping in beslag. De meubels moesten de tuin in, niemand kon er meer langs.
- 545
- 555 Hij had gelijk, het was mij ook opgevallen, ze hadden gearzeld. Niet omdat ze geen agenda bij zich hadden, maar omdat ze me geen van beiden konden hebben. Ze waren te aardig om het te zeggen. Ik keek naar zijn hand, naar het nachtkastje en hoopte daar iets te zien liggen, de verpakking van een pil of een ampul. Ik dacht: hij heeft gelijk. Wat is er nu mooier dan in je slaap wegglijden? Ik ben nooit bang geweest voor de dood, maar misschien is dat wel heel onnozel. Is de dood een jongen van dertien, die me wenkt, plotseling beetpakt en net zo lang met me solt tot hij er genoeg van krijgt?
- 560
- 565 'Het is aan u,' zei de man met de trui en hij maakte al aanstalten om weg te gaan. Laat hij blijven, dacht ik, en met me praten, het kan me niet schelen waarover. Heeft hij een vrouw, kinderen? Waar heeft hij dat horloge gekocht, waar zijn al die knoppen voor? Ik lig hier maar van God en iedereen verlaten, de hele nacht nog voor me. Maar tegelijkertijd wist ik dat als hij bleef, ik me gewonnen zou geven. Ik was moe, ik had niet meer zoveel wil.
- 570
- 575 Hij zag me aarzelen. 'Zal ik nog even blijven. Of een kop thee voor u halen?' Ik schudde mijn hoofd. Toen hij al in de deuropening stond, knikte ik en wees naar de kruk naast mijn bed, dat hij weer moest gaan zitten. Alles was beter dan alleen. Op dat moment, vlak voor hij de klink pakte om de deur weer dicht te doen, voelde ik een handje, heel licht op mijn wang. Mijn hoofd draaide naar de muur, en daar zag ik iets, dat er eerst niet was. Op de gang brandde licht en dat viel op de muur naast de wastafel. Op de plek waar ooit een kruis gehangen had, lichtten nu twee smalle strepen
- 580
- op, een verticale en een horizontale. Terwijl ik ernaar keek, voelde ik mijn

- onrust verdwijnen. Alsof mijn gedachten even klaar werden als de lijnen. Ik dacht: ik wil nog niet, niet nu, niet zo. Morgen of overmorgen komen mijn zoons me halen, maar ook als ze een dag later komen of helemaal niet, houd ik het hier best uit. Als ze niet komen, blijf ik net zo lang tot ik
- 585 mijn huis weer in kan. Ooit, voor ik hier kwam was ik een tevreden mens. Tevreden dat ik er nog was, dat ik nog ademde, ook al was het met te kleine longen. Tevreden dat ik naar de meeuwen boven het IJ kon kijken. Als je maar lang genoeg kijkt, hoor je het water klotsen, voel je de wind langs je gezicht strijken.
- 590 Ik keek naar het kruis van licht, en zei dat hij kon gaan en niet terug hoefde komen. En of hij zo goed zou willen zijn de deur open te laten. Ja, zo op een kier was het goed.

Vragen bij Bericht uit de bezemkast

Vonne van der Meer

Inhoudelijke vragen

1. De ik-figuur mag niet meer in slaap vallen (r. 4). Nu begrijp je dat nog niet, maar als je het verhaal uit hebt, snap je het wel. Waarom mag de ik-figuur niet meer in slaap vallen?
2. Welke reden geeft de ik-figuur op om over haar leeftijd te liegen (r. 33-34)?
3. Welke Chinese toestanden (r. 56) bedoelt de schrijfster?
4. 'dat gaat niemand iets aan' (r. 65-66). Toch komt de lezer het te weten. Wat is er aan de hand?
5. Regel 457 is een verwijzing naar een beroemd boek. Welk boek?
6. In r. 501 denkt de ik-figuur dat de strijd gestreden is. Leg uit dat ze het verkeerd heeft.
7. Vanaf r. 542 beschrijft de ik-figuur een soort obsessie. Welke is dat?

Verhaaltechnische vragen

Tijd

8. Een schrijver kan zijn verhaal op verschillende manieren beginnen. Hoe begint dit verhaal?
9. In r. 26-27 staat dat het ziekenhuis begin jaren tachtig gebouwd is. Hoe oud ongeveer is het gebouw dan op het moment dat de ik-figuur haar verhaal vertelt?
10. Het is wel heel eenvoudig de vertelde tijd in dit verhaal vast te stellen. Doe dat.

11. Welke betekenis heeft de flashback die in r. 142 begint?
12. In r. 576 staat dat de ik-figuur een handje voelde. Welke flashback verklaart deze zin?

Ruimte

13. In dit verhaal is de belangenruimte erg belangrijk. Maak dat duidelijk. Let daarbij op de plaatsen waar de ik-figuur achtereenvolgens is. Verspreid over het verhaal vind je de gegevens.

Personen

14. In r. 78 geeft de ik-figuur de arts een naam. Welke naam? Waarom? Er lijken verschillende redenen te zijn.
15. Ook de arts die in r. 121 opduikt, heeft een opvallende naam. Licht dat toe.
16. De ik-figuur typeert zichzelf het best. Is zij een type, een flat character of een round character?

Motieven

17. In r. 136 komt voor de eerste keer een soort leidmotief voor. Welk?

Slot

18. De ik-figuur lijkt overstag te zijn gegaan (r. 555), maar... Interpreteer het slot.
19. Is het slot open of gesloten? Motiveer je antwoord.

Thema

20. Formuleer het thema van dit verhaal. Kies het beste antwoord:
 - A. Medische zorg behoeft verbetering.
 - B. Nood in een bejaardentehuis dwingt tot moeilijke keuzes.
 - C. Euthanasie is de normale oplossing voor het vraagstuk van de oudere mens.
 - D. Wie gelooft in God kan het leven aan, ook al wordt het bedreigd!

Belevingsvragen

21. Vind je het verhaal realistisch? Zou het (over enkele jaren) zo kunnen gaan in ons land?
22. Voor wie voel je het meeste sympathie? Is dat het hele verhaal door hetzelfde?
23. Er zijn diverse groepen mensen die buiten de samenleving zijn komen te staan. Welke groepen kun jij noemen en hoe ga jij met hen om?

Register kernbegrippen

A

Abstract motief	184
Accent	30
Alexandrijn	31
Algemeen motief	184
Allegorie	43
Alliteratie	13
Alternerend rijm	18
Ambigüiteit	9
Amfibrachys	32
Anapest	32
Anticlimax	55
Antimetrie	36
Antithese	56
Apocalyptische roman	127
Assonantie	14
Asyndetische vergelijking	41
Asyndeton	54
Auctoriale vertelinstantie	138
Auctoriale verteller	138

B

Ballade	73
Beeldspraak	41
Belangenruimte	153
Beschouwing	172
Beschrijving	172
Bijfiguur	130
Binnenrijm	16
Bombast	47

C

Chiasme	57
Chronologisch	147
Cliché	46
Climax	54
Concreet voor abstract	46
Contrasterende functie	154
Couplet	25
Cyclische bouw	163
Cynisme	60

D

Dactylus	32
Dialoog	173
Directe rede	173
Distichon	25
Dubbelroman	160

E

Eindrijm	17
Elegie	80
Elisie	37
Enjambement	36
Enumeratie	54
Epenthesis	37
Epigram	71
Epiloog	160
Epische grondsoorten	172
Erlebte Rede	173
Eufemisme	58
Exclamatio	60

F

Fabel	126, 147
Faction	124
Figuranten	131
Flashback	148
Flashforward	148
Flat character	131
Funeraire poëzie	77

G

Galgenhumor	59
Gebroken rijm	18
Gekruist rijm	17
Geleding	159
Gepaard rijm	17
Gesloten verhaaleinde	162
Gorgelrijm	87
Grafdicht	79

H

Haiku	72
-------	----

Halfrijm	13	Mannelijk/vrouwelijk/glijdend	17
Hekeldicht	81	Materiaal-product	44
Herhaling	55	Mededeling	172
Historische roman	127	Meervoudig perspectief	140
Historische tijd	146	Metafoor (in engere zin)	42
Homerische vergelijking	42	Metaforen	42
Hoofdpersoon	130	Metonymia	44
Hymne	83	Metrum	30
Hyperbool	58	Middenrijm	16
		Monologue intérieur	173
		Monoloog	173
		Motieven	183
		Motto	182
		Mythe	125
I		N	
Ik-verteller	139	Nabootsing	86
Indirecte rede	173	Niet-chronologisch	147
Informatief verhaalbegin	161	Novelle	126
Ingelast verhaal	161		
Inhoud	8, 127	O	
Intrige	160	Octaaf	25
Ironie	59	Ode	83
		Omarmend rijm	18
J		Omhulsel-inhoud	45
Jambe	31	Onbetrouwbaar perspectief	140
		Ondersteunende functie	154
K		Ondertitel	182
Kader- of raamvertelling	161	Onderwerp	183
Karakter	131	Onthullende titel	181
Karikatuur	132	Oorlogsroman	127
Kort verhaal	126	Opdracht	183
Kwatrijn	25	Open verhaaleinde	162
Kwintet	25	Opening in de handeling	161
		Opening na de handeling	162
L		Opsomming	54
Legende	125	Overdrijving	58
Leidmotief	184	Overlooprijm	17
Lied	82		
Limerick	72	P	
Literaire thriller	127	Panoramic view	163
Literair-historisch motief	184	Parabel	126
Litotes	59		
Lofdicht	83		
M			
Maker-product	45		

Paradox	57	Sonnet	69
Parallellisme	55	Spanning	167
Parodie	86	Speaking name	133
Pars pro toto	46	Speelruimte	152
Pastiche	86	Spiegeling	161
Pastorale vers	84	Spondeus	33
Personage	130	Spot	59
Personale verteller	139	Sprookje	125
Personificatie	44	Stijlfiguren	54
Perspectief	137	Streekroman	127
Plaats van handeling	152	Strofe	25
Pleonasme	56	Sujet	147
Plezierdicht	85	Symbolisch motief	184
Poëzie	9	Symboliserende functie	154
Polysyndeton	54	Syndetische vergelijking	41
Prolepsis	60	Synesthesie	44
Proloog	160		
Proza	9	T	
Psychologische roman	127	Tautologie	56
Puntgedicht	71	Tegenstelling	56
		Tendensroman	127
R		Terugverwijzing	147
Repetitio	55	Terzine (terzet)	25
Retorische vraag	60	Thema	183
Rijk rijm	15	Tijdsversnelling	147
Rijm	13	Tijdsvertraging	147
Rijmplaats	16	Titel	181
Rijmschema	18	Toekomstroman	127
Ritme	33	Totum pro parte	46
Roman	126	Trochee	32
Round character	131	Type	132
		U	
S		Understatement	58
Sage	125		
Samenhang	161	V	
Sarcasme	60	Vergelijkingen	41
Scanderen	31	Verhaalbegin	161
Schrijfstijl	170	Verhaaleinde	162
Septet	25	Verhaalmotief	184
Sextet	25	Verhullende titel	181
Slagrijm	18	Verspringend rijm	18
Sociogram	132		

Versvoet	31	W	
Vertelde tijd	147	Wending/chute/volta	69
Verteltijd	147	Wisselend perspectief	140
Verzachting	58	Woordspeling	61
Visuele poëzie	74	Woordvolgorde	60
Volksverhalen	125		
Volrijm	14	Z	
Voorrijm	16	Zelfcorrectie	61
Vooruitwijzing	147		
Vorm	8		
Vrij vers	70		

Bronvermeldingen

Hoofdstuk 1

- Pag. 6: www.muurgedichten.nl - Hugo Claus en Wikimedia Commons @ Tubantia
- Pag. 7: Wikimedia Commons – nationaal archief @ Ron de kroon
- Pag. 11: www.muurgedichten.nl – Neeltje Maria Min en Wikimedia Commons @ Tubantia
- Pag. 16: Wikimedia Commons @ Vysotsky
- Pag. 23: Wikimedia Commons – letterkundigmuseum, Den Haag, Nederland
- Pag. 28: Wikimedia Commons @ Michiel1972
- Pag. 38: Wikipedia – nationaal archief @ Rob C. Croes / Anefo
- Pag. 55: www.muurgedichten.nl – Lucebert
- Pag. 61: Letterkundig Museum
- Pag. 66: www.muurgedichten.nl – Jan Hanlo en Wikimedia Commons @ Tubantia
- Pag. 71: Wikimedia Commons @ KMJ
- Pag. 84: www.muurgedichten.nl – Gerrit Achterberg en Wikimedia Commons @ Tubantia
- Pag. 108: Wikimedia Commons @ Peterreinders
- Pag. 114: Wikimedia Commons @ Michel Zacharz AKA Grippenn
- Pag. 117: NPE © De Nederlandse Poëzie Encyclopedie

Hoofdstuk 2

- Pag. 132: www.karikaturen-online.nl
- Pag. 162: Wikimedia Commons @ Biccie